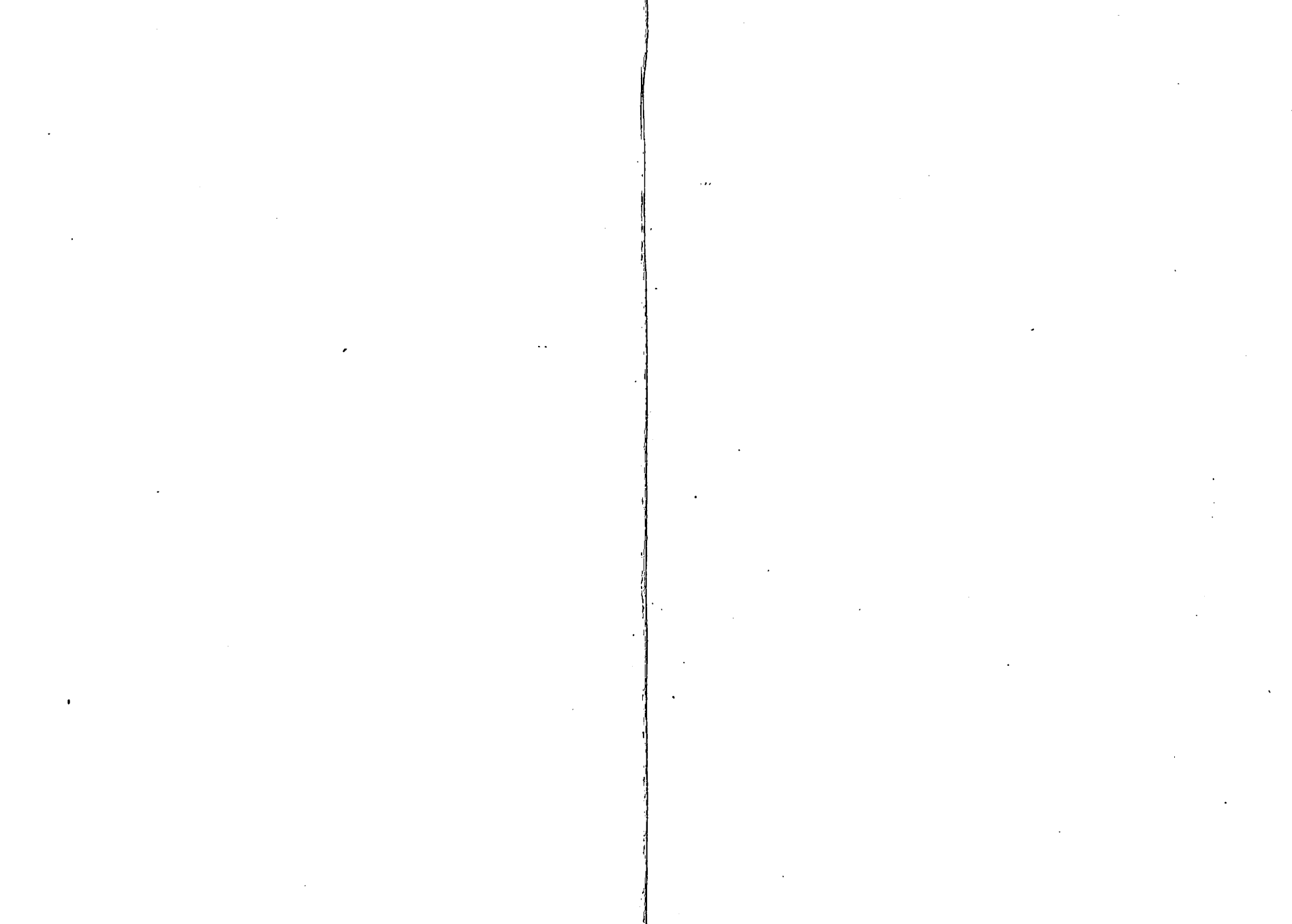

9(47.925)

4-87.

6119

19 AUG 2011
24 JAN 2006

ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

9(47-925)
Ս-87 2.

այս

ԳՆԱՄՈՒԹԻՒՆ

Ա Ր Ի Ս Տ Ա Կ Ե Ա Յ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Լ Ա Ս Տ Ի Վ Ե Ր Տ Յ Ի Ո Յ

1004
6191
1661

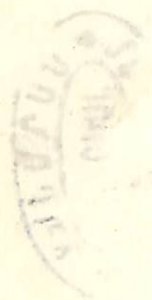
Q

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Էլէկտրասպ. Օր. Ն. Ազանեանի, Պօլից. 7
1912

22 FEB 2013
8005 WAL AS

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՊՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՊՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ի ՅԱԻԵՐԺԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿ

ԱԻԵՏԻԲԱՅ ԲԱԼԱՅԵԱՆ

ՂՈՒԿԱՍԵԱՆՑ

Երևան

Արխատակէս Լաստիվերոցու այս տպագրութիւնն
արտատպուած է 1844 թուի Վենետիկ հրատա-
րակուած օրինակից:

Ձ Ե Կ Ո Ի Յ Ո Ի Մ Ն

Մատենագիրս ողբերգակ եկաց պատմիչ յընդ-
միջել մետասաներորդ դարուն, ծնեալ 'ի Լաս-
տիվերս աւանի առ երի Արծնոյ: Սկսանի զպատ-
մութիւնն 'ի թուականէն Քրիստոսի 989, յորում
թագաւորէր 'ի Հայս Գագիկ Բագրատունի մա-
կանուանեալն Շահնշահ, և զայ հասանէ մինչև
ցամն 1071: Գլխաւոր նպատակ պատմագրիս է
ստորագրել զաղէտալի և զարիւնուուշտ աւերումն
մարդաշատ Անի մայրաքաղաքին որ 'ի սահմանս
Շիրակայ, զոր արար Ալփասլան երկրորդ թա-
գաւոր Պարսից յամին 1064:

Ոճ մատենագրիս է քաջ հայկաբան. սակայն
են 'ի նմա դարձուածք ինչ շարամանութեան
թերի յուղղագատութենէ. թէպէտ այդ մարթ է
պատահել բազում մասամբք յանհմտութենէ օրի-
նակագրաց: Քանզի 'ի բաղդատութեան օրինա-
կացն էին 'ի ձեռս մեր օրինակք չորք անթու-
կանք նօտրագիրք, գործք՝ որպէս յայտնի ցու-
ցանի յեղանակէ դարձուածոյ գրչացն, 'ի վերջ
ութևտասաներորդ դարուն զբեալք, և կամ 'ի
սկիզբն առաջիկայ իննևտասաներորդիս: Եւ յա-
ւուրս տպագրութեան եհաս 'ի ձեռս մեր միւս

այլ ձեռագիրը գրեալ 'ի թուին 1825, յոյժ նուազ
զանազանեալ յայլոցն մասնկամբք և տառիւք
ևեթ:

Ի վարդապետութեանն յայտնէ զանձն մա-
տենագիրս գոյ այր ներկուռ իմաստից աստուա-
ծաշունչ գրոց՝ յաճախ վերծանութեամբ 'ի մխի-
թարութիւն զառնացեալ մտացն յայնպիսի տա-
ռապագին ժամանակս: Որոյ և այնչափ են քաղց-
րացեալ միտք յիմաստս սուրբ գրոց, զի առ 'ի
զամենայն պատահարս աշխարհի առ Աստուած
վերաբերել, որպէս և է իսկ ճշմարտիւ, վառեալ
եռանդ նորա անցանէ ըստ չափ. և զամենայն
զբանս իւր 'ի կամելն հաստատել բանիւք աս-
տուածաշունչ սուրբ գրոց՝ է զի կորուսանէ և
զկարգ վիպասանութեանն: Սակայն և այնպէս՝
խոստովանելի է յոյժ նպաստաւոր գոյ մատենիս
որոց կամիցինն ստուգագոյնս ինչ պատմագրել
յաղագս անցիցն անցելոց զայնու ժամանակաւ
'ի Հայս յերեսաց անընդհատ արշաւանաց Պար-
սից, Հագարացոց և արևելեան կայսերաց. զորոց
պատմեալքն 'ի մատենիս թերևս նոր իմն լոյս
տայցեն և օտարագրի պատմագրաց ժամանակիս
առ 'ի հին անցիցն ճշգրտագոյն հմտութիւն:

ՅԱՆԿ ԳՂԼՈՅ

Նախերգանք	1
Ա. Անցք ընդ աշխարհս Հայոց.	3
Բ. Յաղագս թագաւորութեան Հայոց	7
Գ. Թէ որպէս թագաւորն երկրորդ անգամ դարձ առնէ 'ի վերայ աշխարհին Տայոց, յորում պարտեցան զօրքն Վեռիացոց	18
Դ. Վասն վերջին պատերազմին որ 'ի Շղվայ	23
Ե. Թագաւորութիւն Կոստանդեայ	30
Զ. Թէ որպէս թագաւորեաց Ռոմանոսն.	32
Է. Առումն Ուոհա քաղաքին	35
Ը. Մահ Ռոմանոսի	37
Թ. Թագաւորութիւն Միխայելին	38
Ժ. Թագաւորութիւն Կոստանդեայ որդւոյ Թէո- դոսի որ կոչի Մոնոմախ	48
ԺԱ. Յաղագս կոտորածին որ եղև 'ի գաւառն Բասենայ և 'ի լեառն որ կոչի Սմբատայ.	65
ԺԲ. Վասն Արծիւնն անողորմ կոտորածին	78
ԺԳ. Յաղագս մեծի պատերազմին որ եղև 'ի մեծ դաշտին Բասենոյ յորում պարտեցան Հո- ռոմք	86
ԺԴ. Թէ որչափ եղև հայրապետին Պետրոսի մնալ 'ի Կոստանդնուպօլիս, կամ որպէս դարձն	89
ԺԵ. Թէ որպէս անհնարին հարաւ քաղաքն յղվա- ցեալ որ կոչի Կարս	91
ԺԶ. Վասն գալոյն Սուլտանայ	92

ԺԷ. Կատարած թագաւորութեանն Մոնոմախին . 107

ԺԸ. Թագաւորութիւն Թէոդոսին որ թարգմանի Աստուածատուր 116

ԺԹ. Վասն աւերանաց երկրին Միջագետաց, և որ ինչ 'ի նմա քաղաքք, և անչափ կոտորածին. 130

Ի. Թագաւորութիւն Կոմիանոսի 132

ԻԱ. Կործանումն Մելտինոյ շահաստան քաղաքի . 133

ԻԲ. Վասն չար աղանդին Թոնդրակեցոց, որ երկեցաւ 'ի գաւառն Հարքայ և զբազումս խոովեաց 142

ԻԳ. Թէ որպէս և 'ի Մանանաղոյ սահմանն բորբոքեցաւ հրդեհ մոլորութեանն՝ ասելի է . 151

ԻԴ. Վասն արեգերահոչակ քաղաքին Անտոյ խողխողմանն սրով 162

ԻԵ. Յաղագս թագաւորին Յունաց, որ 'ի թագաւորէն Պարսից ձերբակալ եղև 168

Յիշատակարան մատենիս 175

Ն Ա Ն Ե Ր Գ Ա Ն Բ

Ժամանեցին մեզ աւուրք չարչարանաց, և գաին զմեզ նեղութիւնք անհնարինք. քանզի լցեալ զեղաւ՝ չափ մեղաց մերոց, և ել աղաղակ մեր առաջի Աստուծոյ. ապականեաց ամենայն մարմին զճանապարհս իւր, և երկիր լցաւ յանօրէնութենէ. արդարութիւնն նուազեաց, և անառակութիւնն յաճախեաց, ժողովուրդ և քահանայ ստեաց Աստուծոյ: Որոյ աղազաւ ազգք օտարածնաց օտարացուցին զմեզ 'ի բնակութենէս մերմէ: Եւ դարձան փառք մեր յապականութիւն. շունչ 'ի մեզ ոչ մնաց, և կորեաք ի հատման յուսոյ մերոյ. զօրացաւ մահ և եկուլ, և գժոխք շատ ասել ոչ կամեցան. ամենեցուն յարձակեցան 'ի մեզ ձեռք, և յանգման՝ յաւուրս մեր ժամանակ ոչ ծանեաւ զմնացորդս պատուհասին վճարմամբ անցելոց: Յաջորդք 'ի յաջորդաց փոխանակեցին, և նուազեաց արդիւն արծարծիչ շնչոյ կենդանութեան. հաստատունք յաշխարհի 'ի պանդրխտութեան իւրեանց պանդխտեցան երկրորդ անգամ, և եղեն վտարանդիք ի ձեռանէ պանդրխտաց ապստամբաց: Ի սիրելեաց քակտեալք՝ զորս

1 Յօրինակի միում Լցաւ 2 Ամենայն օրինակ յանգձեղաւ և յայլում զեղու: ման, մին ևեթ յանդիման:

նչ սուր անտակեաց, ցրուեցան զօրէն աստեղաց
մուրակն կոչեցելոց: Յոր յաւուրս մեր զարթեան
պատերազմունք 'ի չորից կողմանց. յարևելից
սուր, յարևմտից սպանումն, 'ի հիւսիսոյ հուր և
'ի հարաւոյ մահ. բարձան ուրախութիւնք յերկրէ,
լոեցին ձայնք քնարաց, լոեցին բոմբիւնք թըմբ-
կաց, բարձրացան աղաղակք լալեաց: (Եւ այսո-
քիկ այսքան. բայց ժամ է¹ մեզ 'ի գլուխ պատ-
մութեանս ընթանալ, և աստի սկիզբն առնել
որպէս զի զիւրաժան լիցի մեզ բանս:

1 Մի օրին. ժամ եղև:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ա Ր Ի Ս Տ Ա Կ Ե Ա Յ

Վ Ա Ր Դ Ս Պ Ե Տ Ի

Լ Ա Ս Տ Ի Վ Ե Ր Տ Յ Ի Ո Յ

ՎԱՍՆ ԱՆՅԻՑՆ ԱՆՅԵԼՈՅ Ի ՅԱՅԼԱՍԵՌՆ ԱԶԳԱՅ
ՈՐԲ ՇՈՒՐՁ ԶՄԵՕԲ ԵՆ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ԱՆՅՔ ԸՆԴ ԱՇԽԱՐՀՍ ՀԱՅՈՅ.

Եւ եղև յետ մահուան Դաւթի կիւրապա-
պատի, որ էր այր հօր և աշխարհաշէն, մեծա-
պարգև և աղքատասէր, որ էր արգարև սահման
խաղաղութեան. քանզի յաւուրս նորա հանգչէր
ամենայն մարդ, ըստ մարգարէութեանն, ընդ
որթով իւրով և ընդ թղենեաւ. իսկ զկնի մա-
հուան նորա խաղայ ինքնակալ թագաւորն Հոռո-
մոց Վասիլն՝ 'ի քսան և հինգերորդ ամի թագա-
ւորութեանն իւրոյ ծանր զինու. և զէմ եղեալ
գայ հասանէ յեկեղեաց դաւառ, զանց արարեալ

զբազում օթևանօք: Եւ ընդառաջ ընթանան նմա ազատագունդ զօրքն Տայոց, և առատատուր պարգևօք¹ մեծարեալ ի նմանէ իւրաքանչիւր ոք ըստ արժանեաց՝ յիշխանութիւն, ի պատիւ, ի գահ ժամանեալ՝ ցնծացեալ բերկրեցան յոյժ: Բայց կատարեցաւ առ նոսա մարգարէութիւն հոգերգողին Դաւթի, թէ «Լնդ առաւօտս որպէս դաւարի բուսցին, ընդ առաւօտս որպէս դաւարի գուարձացին և ծաղկեացին. ընդ երեկոյս թարշամեացին չորացցին և անկցին»: Քանզի թագաւորն անցեալ յաշխարհն Աղօրի՝ մերձ յամուրն որ Հաւաճիչն կոչի, երեկօթս առնէ: Եւ ոչ զիտեմ յորպիսի պատճառանաց ընդ միմեանս անկեալ արևմտական զօրն, որ կոչի Ըռուզք, և ազատագունդն, և ՚ի նմին տեղւոջ մեռան յազատացն երեսուն այր ՚ի յոյժ պատուաւորացն: Եւ այս ոչ եթէ առաւիր և ՚ի զուր անց ընդ նոսա, այլ քանզի նոքա յաւուր մեծի հինգշաբաթին դեղ մահու խառնեալ ի խորհուրդ պատարագին արբուցին նմա, և հեղձամահ արարեալ զերանելի անձն՝ բարձին ի կենացս, ձանձրացեալ կենօք նորա, վասն առաջիկայ խոստմանցն՝ որ ՚ի թագաւորէն ակն ունէին. վասն այնորիկ Աստուծոյ արդարադատ իրաւունքն՝ ըստ գործոց նոցա հատոյց նոցա: Եւ յայնմ օրէ և այսր ոչ յաջողեցաւ երբէք ազատ ՚ի տանէ Տայոց ելանել, եթէ

¹ Մի օրինակ պարզուեալ:

յերկարեաց զկեանս իւր, այլ վաղահուպ մահու վճարեցան և բարձան ի կենաց: Կշտամբեալ յանդիմանէ զնոսա բարձրն Եսայիաս՝ յորս ասէ. «Փոխանակ զի ոչ ակորժեաց ժողովուրդդ այդ զՂուրն Սելովմայ որ գնայր խաղաղ, այլ կտմեցան առնել իւրեանց թագաւոր զՀուսսիմ և զորդին Տաբելայ, վասն այնորիկ այսպէս ասէ տէր. Ես ածեմ ի վերայ ձեր զՂուր գետոյն զհզօրն և զյորդն, զարքայն ասորեստանեայց և զփառս նորա»: Եւ այսօրիկ այսքան:

Եւ ՚ի նմին տեղւոջ գայ հանդիպի թագաւորն Ափխագաց Բագարատ, և հայր նորա Գուրգեն, և մեծապէս փառաւորէ զնոսա ինքնակալ թագաւորն: Եւ տայ Բագարատայ զպատիւ կիւրապաղատութեան, և հօր նորա զՄագիստրոսութեան, և արձակէ զնոսա խաղաղութեամբ. և ինքն երթեալ անցանէ ընդ Հարք և ընդ Մանազկերտ. և վաղ առեալ¹ դառնայ ի վերայ Բագրևանդայ և գայ ի քաղաքն Ուխտեաց, և տիրէ բազում գաւառաց և բերդից և քաղաքաց: Եւ կացուցանէ ի վերայ նոցա զործակալս և դատաւորս և վերակացոս. և ինքն դառնայ զձանապարհս իւր խաղաղութեամբ, և հասանէ ՚ի թագաւորական քաղաքն իւր ՚ի Կոստանդնուպօլիս: Այս եղև ՚ի չորեքհարիւր յիսուն թուականիս և դադարեալ երկիրն հանգեաւ ամս ժոյ:

¹ Երկու օրին. վաղ առեալ: Եւ յայլում զետղ առեալ:

Եւ ինքն թագաւորն երթեալ վճարէ գոգոս արեւմտական կողմանն. քանզի տիրէ Բուլղարաց աշխարհին, գաւառաց և քաղաքաց նոցա, զոր 'ի բազում ժամանակաց հետէ 'ի սկզբան թագաւորութեան իւրոյ՝ անհանգիստ պատերազմօք ոչ կարաց ընդ ձեռամբ առնել. իսկ այժմ պատեհութիւնքն նմա 'ի դէպ ելանէին: Քանզի որ ունէր զաշխարհն՝ յաղթողն 'ի պատերազմունս, վախճանեցաւ իւրային մահուամբ. իսկ որդիք նորա՝ քանզի ոչ հնազանդեցան միմեանց, անձնատուր եղեալ ելին առ թագաւորն. քանզի «Ամենայն թագաւորութիւն բաժանեալ յանձն՝ ոչ կարէ կեալ»: Այս է Բուլղարաց երկրի առնելոյն օրինակ: Իսկ թագաւորն զորդիս Բուլղարաց բռնակալին հանեալ 'ի ժառանգութենէ իւրեանց զարմօք և ազգաւ, և տայ նոցա տեղիս յաշխարհն Հոռոմոց. իսկ զգօրն աշխարհին՝ խաբանօք 'ի մի վայր ժողովէ, որպէս թէ պարգևս տալ նոցա, և գրով զհամարս նոցա կալեալ՝ առաքէ զնոսս յարևելս անդառնալի եկիւք: Որք եկեալ զաշխարհս յաւեր դարձուցին. վաճ նոցա գալոյն յարևելս, և վաճ ուր նոքա անց և դարձ արարին. տհա ազգ չար և անողորմ, ազգ դառնասիրտ և հարկանօղ. 'ի դէպ է ասել առ նոսս զմարգարէականն ողբս. «Առաջ նորա դրախտ փափկութեան, և վերջ նորա դաշտ ապակահոսութեան»: Եւ այսօրիկ այսքան. բայց մեք ի կարգ պատ-

մութեանս դարձցուք:

Յամի չորեքհարիւրերորդի և վաթսներորդի չորրորդի թուականիս մերոյ՝ մեռաւ թագաւորն Ափխազաց Բագարատ, և թագաւորէ Գէորգ որդի նորա¹. առ որ զրէ ինքնակալ թագաւորն Վասիլ հրովարտակ, որ ունի օրինակ զայս. եթէ Ձոր 'ի Կիւրապաղատին բաժնէ ետու² հօր քում 'ի պարգև՝ թող, և քո հայրենեացն միայն լեր իշխան: Իսկ նա ոչ առնու յանձն. այլ 'ի մանկական տիսն հպարտացեալ՝ զընդդէմն առնէ պատասխանի, թէ Ձոր իմ հայրն կալեալ է իշխանութեամբ, յայնմանէ և տուն մի չտամ ումեք: Իսկ ինքնակալին լուեալ զայս, զօր առաքէ բռնութեամբ տիրել աշխարհին: Որոց ընդդէմ եկեալ քաջացն Տայոց՝ մօտ 'ի մեծ աւանն Ուխտեաց, 'ի փախուստ դարձուցին զգօրս Հոռոմոց. բայց քաղաքին և այլ շինանիստ տեղեացն՝ չմեղան ինչ: Այս եղև սկիզբն կործանման տանն Տայոց:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՅԱՂԱԳՍ ԹԱԳԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ:

Յայնմ ժամանակի էր և Հայոց աշխարհին թագաւոր Գագիկ որդի Աշոտոյ, եղբայր Սմբատայ և Գուրգենայ, 'ի ցեղէն Բագրատունւոյ,

¹ Մի օրին. յաւելու ընդ ² Մի օրին. ի տուն: նորս:

այր հօր և յաղթօղ 'ի պատերազմի. սա 'ի խաղաղութեան կալաւ զաշխարհս Հայոց: 'ի սորա ժամանակս պայծառացան կարգք եկեղեցւոյ, և լուսաւորեցան մանկունք ուխտի սրբութեան. 'ի սորա աւուրս «Լցաւ երկիր գիտութեամբ տեառն՝ իբրև զջուրս բազումս որ ծածկեն զծովս» ըստ մարգարէին կանխաձայնութեան: Քանզի ունէր զաթոռ հայրապետութեան տէր Սարգիս, սնեալ սրբութեամբ 'ի ծոց եկեղեցւոյ. և վարժեալ կրօնաւորական ճգնութեամբ 'ի կրօնաստանն՝ որ կոչի Սեանայ կղզի. զոր շնորհիւն Աստուծոյ կոչեն ըստ արժանաւորութեան, և նստուցանեն յաթոռ մերոյ Լուսաւորչին. որ նորին կարգօքն քաղաքավարեալ 'ի մարմնի, բարի հանգիսիւք աւարտեաց զկեանս իւր:

Եւ էին յայնմ ժամանակի վարդապետք՝ Սարգիս և Տիրան անուն և Յենովք, որ կաթողիկոսարանին էին վարդապետք. և Սամուէլ, որ կամրջացն ձորոց վանացն առաջնորդութեամբ հովուէր. և Յովսէփ որ Հնցուց էր նախագահ. և Ստեփաննոս Տարոնացին որ զաշխարհապատում գիրսն շարագրեաց սքանչելի յօրինուածովք, սկսեալ 'ի մարզն առաջին և գայ բովանդակէ զպատմութիւն իւր 'ի վախճանն Գաղկայ, վասն որոյ պատմութիւնս է. և Յովհաննէս 'ի նոյն գաւառէ, զոր վերադիր անուամբ Կոզեռն կոչէին, որ զհաւատոյ գիրսն գրեաց. և Գրիգոր

յոյժ իմաստունն բանիւք. և այլք բազումք, յորոց աւուրս բարձրանայր յոյժ եղջիւր եկեղեցւոյ ուղղափառ խոստովանութեամբ: Իսկ որք խէթ աչօք հայէին 'ի մեզ, 'ի սոցա վարդապետական հանգիսիցն կորակնեալք իբրև զմկուսս ի ծակս որմոց սողոսկեալ մտանէին: Եւ այսոքիկ այսքան:

Իսկ թագաւորն Գաղիկ յերկար ժամանակաւ վարեալ¹ զթագաւորութիւնն, և բարի յիշատակաց արժանի լեալ, 'ի խորին ծերութեան լուծանէ զկեանս իւր. և պայազատեն զիշխանութիւնն որդիք նորա Սմբատ՝ զոր Յովհաննէս կոչէին, և Աշոտ նորին հարազատն: Եւ էր Սմբատ մարմնով հարստի և յոյժ թանձր, բայց իմաստութեամբ ասեն առաւել զոյ քան զյոզունս. իսկ Աշոտ բարեկարգ ունելով զգիրս մարմնոյ, քաջասիրտ և պատերազմասէր գոլով: Սորա ընդ միմեանս անկեալք հակառակութեամբ վասն բաժնից երկրին՝ կարօտացան իրաւանց և դատաստանի: Որոց եկեալ թագաւորն Ափխազաց Գէորգ՝ ի խաղաղութիւն համոզեաց զնոսա. և տայ բաժին երկանուանն Սմբատայ՝ զամուրն Անի և որ շուրջ զնովաւ գաւառք, վասն անդրանկութեան. իսկ Աշոտայ զներքին կողմն աշխարհին՝ որ հայի 'ի վերայ Պարսից և Վրաց: Եւ հաւանեալ Սմբատ դարձաւ ի քաղաքն իւր. և 'ի ճանապարհին իջևանս արարեալ վասն ծանրութեան

¹ Երկու օրին. զկեանս եւ զթագաւորութիւնն:

մարմնոյն, յանհոգս ննջէր. իսկ մի ոմն յիշխանացն 'ի կողմանէն Աշոտոյ՝ ի դատ կացեալ առաջի Գէորգի, սսէ՝ թէ Շատիկ իմ բնական տեղի է, զոր անիրաւաբար տարաւ յինէն Սըմբատ: Զոր լուեալ Գէորգի, մեծասաստ ցասմամբ 'ի բարկութիւն բրդեալ՝ զօրս առաքեաց զկնի նորա. որք եկեալ հեղան յանկարծուտ 'ի վերայ նորա, և նա վասն ծանրութեան մարմնոյն ոչ կարաց նստել յերկվարն. իսկ իշխանքն որ գնեա նորա, քաջապէս 'ի փախուտ դարձեալ՝ բազում կոյտս դիականց գնեա մտելոցն 'ի ճանապարհին կացուցանէին մինչև 'ի դուռն Անուոյ: Եւ անտի դարձեալ, գեկեղեցիս կաթողիկոսարանին 'ի զարդուց կապուտ կողոպուտ արարին. և զբեռս խաչին՝ հանեալ՝ նախատանօք ասէին, թէ Տանիմք և ձիոցն լուսին առնեմք. զոր ի դիպող ժամու հատոյց նոցա արդարադատն Աստուած 'ի ձեռն Հոռոմոց, զոր յիւրում տեղոջն ասասցուք: Իսկ զՍմբատ կալեալ տարան առ Գէորգին, զոր հրամայեաց ունել ի պահեստի. և ապա առեալ երիս բերդս՝ արձակեաց զնա:

Իսկ Աշոտ՝ վասն զի որ շուրջ զսահմանաւ նորա մեծամեծք էին, զբազումս ի տեղեաց նորա տարեալ էին անիրաւաբար, առ որս ոչ կարաց համբերել. վասն որոյ թողեալ զաշխարհն՝ եր-

1 Երեքին ևս այսպէս ունէին:

թեալ հասանէ 'ի դուռն՝ Հոռոմոց. և հաճոյ եղեալ նմա՝ խնդրէր զօրս յօգնականութիւն, և առեալ գայ անցանէ յաշխարհն իւր: Եւ յաջողեալ նմա յԱստուծոյ, տիրէ բազում գաւառաց և բերդից. և զօրանայ քան զամենեսին և որ յառաջ քան զնա էին. մինչ զի բազումք 'ի մեծամեծացն՝ զհայրենի տեղիս իւրեանց 'ի նա թողեալ, նմա զանձինս կամօք 'ի հնազանդութիւն ետուն: Մինչև ցայս վայր պատմութիւնս մեզ հեշտալի է:

Իսկ 'ի չորեքհարիւր վաթսուն և եօթն ամի թուականիս մերոյ՝ առաքէ ինքնակալ թագաւորն՝ զնիկոմիտացի իշխան ոմն, որ եկեալ մարդահարկ արկանէ յերկրիս. և ժողովեալ բազմութիւն մարդկան՝ սկիզբն առնէ վերստին շինելոյ՝ զԹէողուպօլիս:

Եւ 'ի չորեքհարիւր վաթսուն և ութ թուականին՝ ձեռնադրի տէր Պետրոս 'ի կաթողիկոսութիւն առ կենօքն տէր Սարգսի: Եւ 'ի չորեքհարիւր եօթանասուն թուականին՝ դարձեալ խաղայ ինքնակալ թագաւորն ծանր զօրու, և գայ յարևելս. և եկեալ իջևանս առնէ յընդարձակ դաշտն Կարնոյ. և առաքէ դեսպանս առ Գէորգի վրաց իշխեցողն, գալ ինքեան 'ի հնազանդութիւն: Քան-

1 Երկու օրին. Թագա- տացի, և միւս զԿոմիսիսցի: տրին Հոռոմոց: 3 Մի օրին. Թէողոսու-

2 Այլ օրին. զԿոմիսիս- պօլիս:

զի և եպիսկոպոս ոմն վրացի ազգաւ՝ որ նստէր
 'ի քաղաքն Վաղարշակերտ, երթեալ թագաւորին
 ընդառաջ, վստահութիւն տայր բանից, թէ Յոր-
 ժամ յեկեղեաց կամ 'ի Կարին ելանես, քեզ ընդ-
 առաջ գայ: Եւ նա նորին բանիցն հաւատացեալ,
 և յայն ապաստան՝ մնայր նորա գալստեանն օթե-
 ւանէ յօթևանս փոխելով: Այլ նա ոչ առնոյր
 յանձն գալ 'ի կոչ թագաւորին. քանզի բազումք
 'ի նորայոցն ահ արկանէին նմա, թէ 'ի տեսանել
 զքեզ՝ կամ մեռանիս, կամ արդելական առնէ, և
 ոչ ժամանես 'ի քո պատիւն: Իսկ թագաւորն ան-
 ցեալ 'ի Բասեան, երկուս և երիս պատգամաւորս
 առաքէ, քանզի յոյժ կամէր խաղաղութեամբ
 վճարել զիւր ճանապարհորդութիւնն, և աշխարհի
 մնալ 'ի շինութեան: Ապա 'ի սպառել՝ պատգա-
 մացն, ի բարկութիւն շարժեալ թագաւորն՝ հրա-
 ման տայր հրով և սրով և գերութեամբ ապա-
 կանել զմեծ աւանն՝ որ կոչի Օկոմի, և որ շուրջ
 գնովաւ գիւղք և ագարակք որ 'ի բաժնին էին.
 զորոյ զգերիսն առեալ, հրաման տայ խաղացու-
 ցանել 'ի գաւառն Խաղտեաց, և ինքն դէմ եդեալ
 անցանէ ընդ Բասեանն, և հասանէ 'ի Վանանդ.²
 կամ 'ի Փորակ: Իսկ Գէորգի զիպօղ ժամ գտեալ՝
 հասանէ 'ի վերայ քաղաքին Ուխթեաց, և հրամայէ
 զօրացն հրով կիզուլ զգեղեցիկ դաստակերտս

1 Մի օրին. պատգա-
 մաւորացն:

2 Երկու օրին. 'ի զաւան
 կարմիր փորակ:

նորա, և յաւարի վարել զինչս նորա, բայց մար-
 դոյ մի ինչ մեղանչել: Իբրև լուաւ զայս թագա-
 ւորն, ևս քան զևս 'ի բարկութիւն բրդեալ՝ դառ-
 նայ 'ի վերայ նորա. և պատահեալ զօրքն մի-
 մեանց մերձ 'ի ծովակն որ կոչի Պաղակացիս,
 ահագին զղրդամբ զմիմեանս հարկանէին: Ուստի
 'ի շողալ սուսերացն և 'ի վայլիւն սաղաւարտացն՝
 հրոյ փայլատակունք զլերամբն անկանէին, և 'ի
 կոփիւն սուսերացն կայծակունք հրոյ հատեալ՝
 յերկիր անկանէին: Ընդ որ և ինքն իսկ թագա-
 ւորն նայեցեալ՝ զարմանայր ընդ քաջութիւն պա-
 տերագմողացն, զի իբրև գյորձանս գետոց ընդ
 վիմի հարեալ, այսպէս զօրքն Հոռոմոց ընդ նոսա
 հարեալ՝ ընդ կրունկն դառնային: Յորում տեղ-
 ւոջ մեռաւ մեծ իշխանն Ըռատ, մօրից պատա-
 հեալ երիվարին՝ ոչ կարաց անցանել. յորոյ վե-
 րայ սուր եդեալ սպանին զգովելի անձնն, որ
 սուգ մեծ հասոյց տանն Տայոց: Իսկ Գէորգի զօ-
 րօք իւրովք երթեալ ամրանայ յամուրն Ափխա-
 զաց. և թագաւորն ընդ կողմանս աշխարհին զօրս
 առաքէ, ասպատակ արձակէ, պատուէր տայ¹
 մեծասաստ հրամանաւ մի ղգորմիլ ծերոյն և մի
 երիտասարդին, մի տղային և մի հասակաւ կա-
 տարելոյն, մի առն և մի կնոջ, և մի ամենսին
 ամենայն հասակի. և այսու ձեռնարկութեամբ

1 Մի օրին. ղիմարսեան պատուէր տայ մի՛ ողոր-
 միլ, և այլն:

քանդեալ ապականէ գաւառս երկոտասան: Յորս էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի և բազում արտասուաց արժանի. քանզի բարձրաձեղուն ապարանք արքունաշէն տաճարաց՝ որք մեծամեծ ծախիւք և հնարագիտութեամբ ճարտարաց՝ ՚ի սքանչանս տեսողաց և ՚ի վայելս ուրախութեան բնակողացն շինեալ էին, հրայրեացք անկեալ կործանեցան, և որք նոցին տեարքն՝ առ նմին սրահոտորք: Աւանդ պատմութեանս, աւանդ չար արարուածին. զիմրդ կարացից ես աղքատս գիտութեամբ և տխմարս քան զամենեսեան ընդ գրով արկանել զայն ժամու զլեալսն, և կամ ողբալ ըստ արժանւոյն զմեր թշուառութիւնս. այսօքիկ երեմիայի հոգւոյն են, որ զիտէ զողբան ըստ թշուառութեանն յօրինել: Բայց մեք խուն բանիւք զերկայնս զայսոսիկ արձանացուցանեմք զպատմութիւնս ՚ի լուր լսելեացն ազգի՝ որ գալոցն է. որպէս զի որդիք որ ծնանիցին՝ յարիցեն և պատմեցեն զայս որդւոց իւրեանց. որպէս զի մի մոռացին զգործս Աստուծոյ, որ արդարակ¹ կշռով հատուցանէ ամենեցուն՝ որք խոտորին յիրաւանց նորա, ըստ Յօբայ բանիցն «Հատուցէ, ասէ, յանդիման ատելեացն իւրոց, և ոչ յամեցուցէ»:

Արդ եկ համարեա ինձ զօրինակն զայն ժա-

¹ Մի օրին. արդար:

մու արարուածին՝ և զպատուական և զհարկեոր ալիս ծերոցն ընդ արիւն և ընդ ապաժուժ թաթաւեալ, զերիտասարդան սրակոտորս, զանթիւ և զանհամար զաչացուան զորոց զլուսարանս խաւարեցուցին: Կարծեմ թէ այսօքիկ ՚ի դէպ անց ընդ նոսա, փոխանակ զի զարքունաղբոշմ նշանին բեռան հանեալ ՚ի դուռն կաթուղիկէին, նախատանօք ասէին՝ լուսին առնել երիվարացն. այս իրաւամբք անց ընդ նոսա, և որ առ սօքօք դառն տեսութիւնն: Ազատ կանայք ՚ի հրապարակս ելեալ, և զքօղն ՚ի գլխոցն ՚ի բաց առեալ. անպատկառ ընդդէմ արևու ՚ի խայտառականս անկեալ՝ և որք հետի ոտիւք ՚ի տես հիւանդաց կամ յուխտի տեղիս հազիւ երթային, այժմ մերկ գլխով և ոտամբ² առաջի գերչացն գնան, մերկ ՚ի զարդուց, անկեալ ի պատուոյ, մատնեալ ընդ բիւր անարգանօք: Իսկ զկաթնասուն տղայն, զկէսն ՚ի զրկաց մարցն առեալ զքարի հարկանէին. և զայլս ՚ի գիրկս մարցն աշտէիւք խօցեալ՝ ընդ կաթն մարցն զարիւն մանկանցն խառնէին. և զկէսն ՚ի կիցս ճանապարհացն ընկեցեալ ՚ի սմբակս երիվարացն՝ առհասարակ սատակէին: Ո՛վ Աստուած քո յայնժամ ներողութեանն. սով թագաւորին անողորմ հրամանատուութեանն: Սակայն այսու ամենայնիւ ոչ շիջաւ բարկութիւն

¹ Մի օրին. արարուած ² Մի օրին. ստեամբ: ծոցն:

նորա. այլ տակաւին ձեռն իւր բարձրացեալ է
 այլս 'ի վերայ սորին յաւելուլ չարիս: Եւ այսու
 գործով զբարեշէն երկիրն անմարդի արարեալ՝
 յաւեր յամայի կացուցանէր մինչև 'ի գալ ձմե-
 րայնոյն:

Բայց ոչ զիտեմ որպիսի օրինակաւ անց
 ընդ նոսա այս ամենայն. եթէ ըստ կարգի խրա-
 տու, եթէ վասն առաւելեալ ամբարշտութեան
 բնակչաց երկրին, եթէ վասն դժնաբարուց արև-
 մտական զօրացն 'ի խուժադուժ ազգաց ժողովե-
 լոցն: Իսկ թագաւորն դառնայ 'ի ձմերոցն 'ի մար-
 մանդս Պոնդոսի, և իջեալ 'ի գաւառն Խաղտեաց՝
 երեկօթս առնէ: Որում զ՛ետ եկեալ հայրապե-
 տին Պետրոսի՝ հանդիպի նմա յաւուրս Աստուա-
 ծայայտնութեան մեծի տօնին, և մեծարեալ պա-
 տուի 'ի նմանէ:

Իսկ 'ի լուսաւորութեան աւուրն, յորում օ-
 րէն է քրիստոնէից թագաւորաց և իշխանաց 'ի
 բարեպաշտութեան կացելոց՝ զի ընդ առաջնորդս
 եկեղեցւոյ հաւասարեն զանձինս, և հետի ոտիւք
 'ի շուրս իջանեն, և անդ կատարեն զխորհուրդ
 տէրունական մկրտութեան. արդ 'ի հանդիպման
 աւուրն՝ հրամայէ թագաւորն հայրապետին Պետ-
 րոսի օրհնել զջուրն ըստ մերոյ կանոնիս, և
 Հոռոմոց եպիսկոպոսացն, որ անդ զիպեցան՝ ըստ
 իւրեանց կանոնին: Եւ 'ի հեղուլ հայրապետին
 գտէրունական իւզն 'ի շուրսն, ցնցուղս լուսոյ

ճառագայթից յանկարծակի ծագեաց ի շուրցն.
 զոր տեսին առ հասարակ ամենեքեան, և փառա-
 ւորեցին զԱստուած. և բարձրացաւ եղջիւր հա-
 ւատոյս մերոյ: Եւ ևս առաւել պատուով մեծա-
 րեալ ի թագաւորէն և ի սպայիցն՝ հայրապետն
 Պետրոս, դառնայ ի տուն իւր: Բայց անդ եղև
 Հայոց կորստեան զիր և նամակ. քանզի Յով-
 հաննէս պատուէր տուեալ էլ Հայրապետին, եթէ
 զրէ զիր և տնւր կտակ թագաւորին, զի յետ
 իմոյ վախճանին՝ զիմ քաղաքս և գերկիրս նմա
 տաց ի ժառանգութիւն. քանզի իւր ոչ գոյր որդի
 թագակալ թագաւորութեանն. վասն զի որդին
 նորա՝ վախճանեցաւ, և ոչ ժամանեաց ի պա-
 տիւ հօրն: Եւ թագաւորն երթեալ հասանէ ի ձմե-
 րոց յառաջասացեալ տեղիսն. և զօրքն զմարդա-
 գերին վաճառակուր արարին ի հեռաւոր ազգս:
 Ի սոյն ժամանակս փոխի յաշխարհէ սուրբ
 և արժանաւոր հայրապետն տէր Սարգիս, և է
 գերեզման նորա ի Հոռոմոսի վանքն:

6199

1 Այլ օրին. որդին նորա երկաթ վախճանեցաւ.
 միւսն՝ որդին նորա վաղ վաղճանեցաւ եւ չժամանեալ:

Գ Լ ՈՒՆ Գ.

Թէ՛ ՈՐՊԷՍ ԹԱԳԱԻՈՐՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՆԳԱՄ ԴԱՐՉ
ԱՌՆԷ՛ Ի ՎԵՐԱՅ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՏԱՅՈՅ, ՅՈՐՈՒՄ ՊԱՐ-
ՏԵՑԱՆ ԶՕՐՔՆ ՎԵՌԱՑԻՈՅ:

Իսկ ինքնակալն զձմերոցսն՝ ՚ի գլուխ հանեալ
՚ի մարմանդսն Պոնդոսի, ՚ի հասանել գարնանա-
բեր ժամանակին, խաղայ դարձեալ նոյն հետայն
՚ի վերայ Տայոց. և անցեալ ընդ բազում օթե-
ւանօք՝ գայ բնակի ՚ի գաւառն Բասենոյ: Իսկ
բազումք յիշխանացն Հոռոմոց, զորս ընդ ժամա-
նակս ժամանակս յայլևայլ պատճառս ՚ի պա-
տուոյ իշխանութենէ ընկեցեալ էր թագաւորին,
որք իբրև առիւծունս ՚ի գառազիզս մոնչէին,
աստ զիպօղ ժամ գտեալ՝ ՚ի մի վայր ժողովե-
ցան. և խորհուրդ վատ ՚ի մէջ առեալ, խորհուրդ՝
զոր ոչ կարացին հաստատել, խորհեցան միաբա-
նութեամբ աստամբել ՚ի թագաւորէն, կացու-
ցանել թագաւոր զոր ինքեանք կամիցին: Եւ իբ-
րև յայս հաստատեցան, ապա լուսացուցին զխոր-
հուրդսն, յընդարձակ դաշտին բանակ կապեցին.
յորում անթիւ բազմութիւն մարդկան՝ ՚ի մի վայր
ժողովեցան, և սկսան զթագաւորական պատիւն¹
յիրեարս հարկանել: Եւ ապա միաբանեալ ամե-

1 Մի օրին. առ յիրեարս:

նեցուն բուռն հարին զորդւոյն Փոկասայ, զոր
Ծռավիզն կոչէին, որ վասն հօրն մեղանաց ՚ի
վաղնջուց հետէ յիշխանութեան պատուոյ ան-
կած էր: Որ ոչ հաւանեալ՝ չառնու յանձն. որք
ոչ թուլացան ՚ի խնդրոյն, այլ բռնադատեալ հա-
ւանեցուցին մինչև յանձն էառ:

Զոր իբրև լուաւ ինքնակալն՝ ՚ի մեծի տա-
րակուսանաց միջի անկեալ կայր, և երթեալ ամ-
բանայ յամուրս բերդի միոջ որ կոչի Մազդատ.
Քանդի հին սովորութիւն է այս տանն Յունաց:
Բայց ոչ գիտեմ եթէ աստուածային իրաւունք
են այս, որ չէ պարտ ծառայից ՚ի վերայ տե-
րանց յառնել, և եթէ թագաւորին յայնժամ ա-
ռանձինն բարեշնորհութիւն էր. զայս հաւաստեալ
գիտեմ, և աչօք իմովք տեսի, զի որք յարեան ՚ի
վերայ նորա՝ ծիծաղելի մահուամբ ելին ՚ի կե-
նացս. որպէս յառաջինսն ՚ի սկզբան թագաւո-
րութեան իւրոյ աստամբեաց ՚ի նմանէ Վարդ
որ կոչի Սիկլառոս, և տարաւ զՀոռոմոս՝ համա-
րեա թէ բնաւ զամենայն զհետ իւր, մինչ զի
թագաւորին խնդրել զօր յօգնականութիւն ՚ի
Վրաց կիւրապադատէն. որովք հարեալ զբռնա-
կալն՝ փախստական հանեն յաշխարհէն. որ եր-
թեալ անկանի ՚ի Բաբելոնի ՚ի քաղաքն Քաղզէա-
ցուոց: Եւ ապա զհետ նորա գնոյն ախտ ախ-
տացաւ նորին անուանակիցն Փոկաս, և տիրեաց
ամենայն արևելից ամս եօթն: Որ և չորս հազար

մարդով միայն անցեալ գիշերի ընդ ծով, 'ի վերայ անկանի բիւրաւոր զօրաց ապստամբին, և յայնքան բազմութեան ոչ ոք մեռանի, բայց միայն ինքն ապստամբն գլխովին. զորոյ զգլուխն հատեալ՝ հրամայէ հարկանել փող խաղաղութեան. և 'ի դադարել պատերազմին՝ իւրաքանչիւր 'ի զօրացն դառնան 'ի տունս իւրեանց. և ինքն թագաւորն մեծաւ յազթութեամբ երթեալ մտանէ 'ի քաղաքն իւր 'ի Կոստանդնուպօլիս:

Նոյնպէս և աստ ոչ ինչ յերկարեցաւ նոցա մանկական խաղուն արարուած, և կամ 'ի վերայ աւագոյ շինուած, որ 'ի բախել հեղեղացն վաղվաղակի անկեալ կործանեցաւ: Քանզի Դաւիթ որ¹ Սենեքերիմ կոչիւր, որ նեղեալ 'ի Պարսից՝ տայ զհայրենի ժառանգութիւն իւր գտունն վասպուրականի յինքնակալն Վասիլ, և առնու փոխարէն զքաղաքն Սեբաստիա և որ շուրջ զնովաւ գաւառք: Եւ այսոքիկ ոչ հեռի ժամանակաւ, այլ երկու կամ երեք ամօք յառաջ գործեցաւ. և յայնմհետէ և այսր տիրեցին Հռոմք արևելից: Սա յայնժամ 'ի խորհուրդ միաբան ապստամբացն էր, և հաւատարիմ առ նոսա. որ յանկարծակի իբրև 'ի քնոյ զարթուցեալ, կամ իբրև զհօր այր՝ զի թափէ զգինի, տեսեալ զգործան անպատեհութեան, և զի ոչ գոյր այլ իւրք հնար խափան առնել չար միաբանութեանն, ապա 'ի

¹ Երկու օրին. Սենեքարիմ:

միում աւուր յեղակարծ ժամու՝ առնուն զոր թագաւորն անուանեցին, ելին արտաքս 'ի բանակէն որպէս թէ 'ի խորհրդական բանից¹ պատեհութիւն. և յանկարծակի սուր 'ի վեր առեալ սպան զնա. և հատեալ զգլուխն և տուեալ ցճառայս իւր՝ փութապէս հասուցանէ առ թագաւորն:

Իսկ ժողովուրդքն՝ 'ի լինել այսորիկ այսպէս, այր զարամբ ելանէին փութապէս զանկալբար 'ի տունս իւրեանց հասանել. և առժամայն խափանեցան ամենայն խորհուրդք նոցա:

Իսկ թագաւորն տեսեալ զգլուխ բռնակալին, հրամայեաց 'ի վերայ ձողոյ բարձրացուցանել 'ի տեսիլ ամենայն բանակին. քանզի էին բազումք 'ի նոցանէ որ թէպէտ ոտին ընթացիւք զհեա թագաւորին էին, այլ բանիւ և խորհրդով ընդ ապստամբին միաբան էին: Զայս առնէ ըստ իւր խորին իմաստութեանն, որպէս զի տեսեալ զայն՝ 'ի բաց կացցեն 'ի նանիր խորհրդոցն, և ուղղեսցին 'ի սիրտս իւրեանց 'ի հնազանդութիւն թագաւորին:

Յետ այսորիկ իջանէ թագաւորն զօրօք յընդարձակ դաշտն Բասենոյ, և առաքէ հեծեալս 'ի հեթանոսական զօրացն կալանաւորս ապստամբին Փերսի. և ինքն խաղացեալ հասանէ 'ի սպառուածն Բասենոյ, 'ի տողոջն որ կոչի Սալբորա,

¹ Մի օրին. 'ի խորհուրդ պատեհութեան:

և խոր փոսիւ պատնէչ արարեալ շուրջ զբանակաւն՝ զազարէ անդ ամսական աւուրբք կամ ևս առաւելագունիւք:

Իսկ առաքեալքն 'ի թագաւորէն կալեալ զՓերս և զԱնգրոնիկէ զնորուն փեսայն, որ էր համախորհ նորին, և ածեալ մինչև յամուրն որ կոչի Սաղտոյ առիճ¹ 'ի սպառուածն Կարնոյ, և հասեալ յազարակն՝ որ հայի ընդդէմ ամրոցին, իջևանս արարեալ, և յառաջ ածեալ զՓերսն և Անգրոնիկոսն՝ հատին զգլուխս նոցա: Քանզի զայն պատուէր տուեալ էր նոցա թագաւորին. վասն զի նոքա յապատամբելն իւրեանց դաշնաւորք եղեն Ափխագին և խոստացան մինչև յայն տեղի տալ նմա 'ի բաժին². վասն զի յառաջ ժամանակաւ կալեալ էր զայն Դաւթի կիւրապագատի, բայց ոչ իբրև զիւր հայրենի ժառանգութիւն, այլ պարգևք էին այսոքիկ 'ի թագաւորէն վասն նորա միամիտ հնազանգութեանն. և զի խոստացեալ էր՝ յետ իւր վախճանին զիւր գաւառն տալ 'ի թագաւորն³, նոքա զայն չածէին զմտաւ, այլ առատամիտ 'ի պարգևս լինէին՝ որ չէր իւրեանց: Վասն այնորիկ անդ հրամայեաց թագաւորն զգլուխս նոցա բառնալ:

1 Երկու օրին. Սաղտոյ 2 Երեք օրին. 'ի բաժնի: առին: 3 Մի օրին, թագաւորին:

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՎԱՍՆ ՎԵՐՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՈՐ 'Ի ՇՂՓԱՅ:

Այլ թագաւորն գաւուրսն զորս եկաց 'ի Սալքորայ, քանզի երիս բերդս իւրեանց դաստակերտօքն խնդրէր 'ի Գէորգէ, զոր Գուրգինայ տարեալ էր 'ի բաժնէն Կիւրապագատէն անիրաւաբար, առաքէր առ նմա դեսպանս, և քաղցրական բանիւք գրէր առ նա, թէ զոր քո ոչ է հայրենի ժառանգութիւն՝ թո՛ղ, և կաց խաղաղութեամբ 'ի քո բաժնիդ, և մի խափան առնէր իմ ճանապարհին որ 'ի Պարսիկո: Այլ նա ոչ առնու յանձն. յետոյ առաքէ զԶաքարիա՝ զոր յառաջ սակաւ մի յիշեցաք, զեպիսկոպոսն Վաղարշուկերտոյ. որոյ երթեալ հաւանական բանիւք պատրեալ զԳէորգի, որում¹ յանձն առնու, և գրէ առ թագաւորն տալ զոր խնդրէրն որոյ առեալ զգլխն դարձաւ ուրախութեամբ:

Եւ եկեալ օրագնաց մի ճանապարհ², յիջավանսն՝ յոր օթևանս առնլոց էր, փութանակի հասին զկնի նորա սուրհանդակք 'ի խնդիր զրոյն, քանզի զղջացաւ անմիտն. և առեալ դարձան անդ-

1 Մի օրին. զոր:

2 Այլ օրինակք. զօրագնաց մի 'ի նանապարհին իջավանսն:

րէն: Իսկ նա երթեալ հանդիպի թագաւորին, և պատմէ զեղեալսն. ապա հարցանէ թագաւորն վասն զօրացն, և վասն կազմ լինելոյ նոցա՝ ՚ի պատերազմական հանդէսն: Պատասխանի տուեալ Զաքարիայն ասէ, թէ Բագուժ զօրս ունի որպէս ոչ այլ ոք, և հօրս զօրութեամբ և պատրաստ առ ՚ի պատերազմել: Զոր լուեալ թագաւորին, ՚ի բարկութիւն շարժեալ ասէ, թէ Եւ դու յապրատամբիցն ես եկեալ, ահ արկանես ինձ: Եւ հրամայէ խաղաղացուցանել զնա ՚ի Կոստանդնուպօլիս, ասելով. Ե՛րթ դադարեա՛ն անդ, մինչև ես փախստական ՚ի քեզ եկից: Եւ հրամայէ տարողացն հատանել զլեզու նորա: Որոյ երթեալ և ոչ ևս դարձաւ ՚ի տեղի իւր. այլ մնաց ՚ի նոյն մինչև ցօր մահուան իւրոյ:

Յետ այսորիկ թողեալ թագաւորին զբանակետոյ իջևանին Սալքորայ, խաղայ զօրօքն յառաջ՝ ՚ի տեղուջ որ կոչի Շղփայ: Զոր իմացեալ Ափխազին, մինչդեռ չև էին բանակեալ և պատնշաւ ամրացեալ, խորամանկի այսպիսի օրինակաւ: Գլխաւոր զոմն յիւրոց եպիսկոպոսացն դեսպան առաքէ. և ինքն զկնի դեսպանին զօրօքն զհետ ընթանայ՝ որպէս թէ յանպատրաստից ՚ի վերայ հասեալ՝ զարհուրանօք զնոսա ՚ի փախուստ դարձուցանիցեն: Որք ելեալ սթափ ձիով՝ այր զընկեր յառաջէր ոչ պատերազմի օրինակաւ, այլ որպէս թէ առ յապուռ. որպէս ՚ի հնումն յաւուրսն Յով-

րամայ՝ Մովաբացիքն ՚ի վերայ Իսրայէլի եկեալ հարան ՚ի սուր դառնութեան, նոյնպէս և սոցա հանդիպեցաւ: Վասն զի յանդգնաբար հասեալ ՚ի վերայ երիվարացն, ՚ի զօրութենէ պակասեալ՝ վասն ծանրութեան և վասն երկաթակուռ զինուցն, և վասն արագ և յերկար ընթացիցն, որք առժամայն անաշխատ ՚ի մէջ առեալ զնոսա զօրացն Հոռոմոց, կոտորեցին անթիւ բազմութիւն: Իսկ մնացեալքն թագաւորան իւրեանց փախրատական եղեալ՝ անկանէին յամուրն՝¹ Ափխազաց. որոց զհետ երթեալ զօրացն՝ կոտորեցին մինչև ՚ի մուսս արևուն: Ապա հրամայէ թագաւորն զզլուի սպանելոցն ՚ի մի վայր հաւաքել, և առ մի մի բերողացն տալ մի մի դահեկան. որք խոյզ արկեալ ընդ ամենայն սահմանսն՝ զանկելոցն զզլուխան առաջի թագաւորին բերելով՝² ՚ի մի վայր հաւաքէին. զոր հրամայէ ՚ի վերայ ճանապարհին կոյտս կոյտս զնել ՚ի զարմանս և յերկիւղ տեսողացն:

Յետ այսորիկ իբրև ետես Գէորգի զինքն անկեալ յամենայն յուսոյ, ապա աղաչէ զթագաւորն գալ ՚ի խաղաղութիւն: Զոր լուեալ զթացաւ ՚ի նա, և³ գրէ հրովարտակ առ նա օրինակ գայս. Մի՛ կարծէր, ասէ, թէ յաղթեցի քեզ, ա-

¹ Երկու օրին. անկան ՚ի յամուրն:

² Յերկու օրինակս չիք բերելով:

³ Երկու օրին. հրաման:

ւելի ինչ խնդրեմ 'ի քէն՝ քան զոր յառաջն. այլ տո՛ւր զիմ հայրենիքն՝ զոր Կիւրապաղատն ինձ տուեալ է, և տո՛ւր զքո որդիդ ինձ պատանդ. և այլ ընդ իս և ընդ քեզ խաղաղութիւն է: Որում հաւանեալ յանձն առնու. և թագաւորին իշխանս 'ի վերայ գաւառին կացուցեալ, բաժանեն տուն առ տուն և գեօղ առ գեօղ և ագարակ առ ագարակ, որպէս յառաջինն լեալ էր: Եւ թագաւորին Վասիլ առեալ զպատանդսն՝ և խոստանայ զկնի երից ամաց դարձուցանել. և ինքն խաղացեալ զօրօքն պատի զՀայովք, և իջանէ բանակի յընդարձակ դաշտն Հերայ հեծելովք. և հրամայէ զօրացն կոտորել զժառատունկս քաղաքին: Իսկ որ քաղաքին իշխանն էր, աղաչէր հարկօք պաշտել զթագաւորն և կալ նմա 'ի հնազանդութիւն:

Եւ մինչ նա յայս խորհրդի էր, քանզի ամենայն աշխարհն Պարսից առ հասարակ զարհուրանօք պաշարեալ կային յերկիւղի, և խնդրէին հնարս փրկութեան, յանկարծակի խտացան ամպովք երկինք և յորդութիւնք անձրեաց յերկիր հեղան. և զկնի այնր շնչեաց հիւսիսային կծու հողմ, և դարձոյց գանձրեն 'ի կարկուտ և 'ի ձիւն և 'ի սառն, և թանձրամած իջիւք ծածկեաց գերեսս երկրին. քանզի և ժամանակն իսկ ձեռնատու¹ էր այնմ, զի քաջ 'ի ձմերոց հասեալ էր: Եւ յերկարեալ յորդութեան ձեանն, և խըս-

¹ Երեք օրին. ձեռնատու:

տութեան սառնամանեացն, ջուկք ձիոցն և ջուրեացն ընդարմացեալ ոչ կարացին շարժել: Իսկ հեռակալքն 'ի զօրացն՝ 'ի դառնութենէ սառնամանեացն ծայրք ոտիցն և ծայրք ձեռացն իբրև 'ի հրոյ կիզեալք, հատեալք անկանէին. և վրանացն լարքն և ցիցքն ընդ երկիր կապեալ 'ի սաստկութենէ դառնութեան արկածիցն՝ անշարժ մնացին: Եւ այս որպէս ինձ թուի հատուցումն նոցա անողորմ սրոյն, զոր նոքա 'ի վերայ քրիստոնէիցն ածին. այլ թէպէտ նոքա վասն մեղացն մատնեցան, այլ սոցա պարտ էր ողորմել, որպէս և ցրաբելացին ասէր Աստուած. «Ես մատնեցի զժողովուրդ իմ 'ի ձեռս քո. և դու ոչ արարեր 'ի վերայ նոցա ողորմութիւն»: Վասն այսորիկ դառն սառնամանեօք տանջեցան, ոչ 'ի բարձր լերինս, այլ 'ի խորագոյն դաշտս և 'ի կարի ջերմինս՝ 'ի տեսիլ թշնամեացն իւրեանց. որպէս առ Մովսէսիւն Եգիպտոս հարաւ կարկտիւ և եղեմամբ, որ չէր ըստ բնութեան երկրին. ուստի բարբարօսքն ծանեան յայտնապէս, եթէ ձեռն ամենակալին պատերազմի ընդ նոսա: Եւ 'ի լինելն այսորիկ այսպէս, որք ուժով և զօրութեամբ մնացին՝ ելեալ յերկվարս թագաւորան հանդերձ, իբր 'ի թշնամեաց հալածեալք 'ի սառնամանեացն՝ ոչինչ փոյթ առնելով ընչից, անցանէին 'ի գաւառն Արծրունեաց: Զոր տեսեալ քաղաքին, յանկարծակի գրոհ տուեալ 'ի դուրս

ելանէին, և մեծաւ խնդութեամբ զիմեալ 'ի վերայ, լցան աւարաւ 'ի ձիոց և 'ի շորեաց և 'ի վրանից և յայլ կազմածէ, զոր նոքա ոչ կարացին պէտ առնել, այլ 'ի ցրտոյն վարանսն էին: Իսկ թագաւորն նախատեալ յաւարառուացն՝ ծանեաւ յայտնապէս թէ ձեռն տեսոն մատնեաց զՎիրս 'ի ձեռս նորա, որպէս 'ի զիրս թագաւորութեանն գրեալ է. «Ոչ, ասէ, իւրով զօրութեամբ զօրանայ հզօրն, այլ տէր՝ տկարացուցանէ զհակառակորդն»: Ապա շարժեալ թագաւորն զօրօքն՝ անցանէ բազում օթևանօք, երթեալ հասանէ 'ի քաղաքն իւր 'ի Կոստանդնուպօլիս. և կացեալ ամս երիս, արձակէ բազում պարգևօք զօրդի Ափխազին, և ինքն զմահու ցաւ ջերանի:

Բայց քանզի Կոստանդին նորին հարազատն և թագակիրցն 'ի Նիկիացուոց գաւառին էր՝ որ հրամայէ թագաւորն խնդրակա առաքել, որպէս զի փութով առ նա հասցէ: Իսկ որք հրամանատարք էին՝ բանիւք հաւանութիւն տային, բայց թագուցանէին առ ինքեանս զհրամանս թագաւորին. քանզի ոչ կամէին եթէ Կոստանդին թագաւորեսցէ: Չոր յետ բազում հրամայական բանին ծանուցեալ ինքնակալին՝ զխորամանկութիւն նո-

1 Երկու օրին. տկար ըստմանկութիւն ինքնակաւանէ: լին նոցա. յայլ օրինակս,
 2 Երեք օր. զոր: ծանուցեալ բռնաւորին:
 3 Յօր. ծանուցեալ զխո-

ցա, հրամայէ սպասաւորացն՝ եթէ Չի ածէք ինձ. և յարուցեալ 'ի մահճացն նստաւ 'ի վերայ ձիոյն, և ելեալ արտաքս 'ի պալատէն 'ի տեսիլ քաղաքին. զոր տեսեալ բազմաց՝ յերկիւղէն 'ի խաւարչտին տունս երթեալ սուղանէին: Ապա խընդրակք ելեալ զԿոստանդին փութապէս անդր հասուցանէին, զոր տեսեալ թագաւորին՝ եղ զթագ թագաւորութեանն 'ի գլուխ նորա և հաստատեաց զնա թագաւոր, և պատուէր ետ նմա՝ որպէս Դաւիթ Սողոմոնի, զխռովիչս թագաւորութեանն, և զայնոսիկ որ ոչ կամէին զթագաւորելն նորա 'ի վերայ իւրեանց, ոչ պահել կենդանի. բայց ոչ որպէս Դաւիթ, թէ պատճառաւ որսասջիր: Եւ ինքն առեալ զոտս 'ի մահիճս իւր՝ պակասեաց, և զկնի երկու աւուր բարձաւ 'ի միջոյ. որ թագաւորեաց ամս յիսուն: Բայց և 'ի մահուան նորա նշան իմն սքանչելեաց ցուցաւ յերկնից. 'ի ժամու երեկոյին՝ յորում նա զհոգին փչեաց, վերին եթերն հերձեալ հրոյ փայլակն յանկարծակի 'ի՝ ստորս անկեալ. զոր առհասարակ ամենեցուն տեսեալ, Չմահ թագաւորին, ասեն, գուշակէ:

1 Երեք օր. 'ի դուրս:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԿՈՍՏԱՆԴՆԱՅ:

Թագաւորեաց զկնի Վասիլին Կոստանդին նորուն հարագան՝ ամս չորս. և քանզի այր խաղաղասէր էր և առատ, յառաջին ամին իւրոյ թագաւորութեանն եկաց ՚ի լուսթեան. և հանգեալ երկիր ՚ի մեծամեծ տագնապէ. և զիշխանս որ գաւառակալք էին, զորս մեծն Վասիլ կարգեալ էր, ՚ի նոյն հաստատեաց: Իսկ Կոմիանոս՝ ոմն՝ այր քաջ և պատերազմասէր, զոր կացուցեալ էր եղբայր նորին՝ տէր գաւառին Վասպուրականի, սա մեծամեծ գործս արութեան ցուցեալ ՚ի դուռն Պարսից, և եղև անուանի յամենայն արևելս. սա ՚ի մահուան թագաւորին խորխուրդ վատ ՚ի մտի՝² եղեալ, զաշնակից լինի Գէորգեայ թագաւորել յարևելս: Զոր ծանուցեալ կապուտակացի զօրուն, միաբանեալ յանկարծակի ՚ի վերայ հասին, և զլարս վրանին հատեալ ՚ի վերայ ընկերին. և կալեալ զնա և զնորին խորհրդակիցսն՝ եղին ՚ի բերդի միով ՚ի բանտի, և ծանուցին թագաւորին: Այս եղև յառաջին ամի թագաւորութեանն Կոստանդիանոսի, յորում էր

1 Մի օրին. Կոմիանաս:

2 Այլ օրինակ ՚ի մտի արկեալ:

Թուականիս մերոյ ամք չորեքհարիւր եօթանասուն և հինգ:

Իսկ թագաւորն իբրև լուաւ, առ տեղեան չէած ինչ նմա պատուհաս. այլ ներեաց զամն ողջոյն, մինչև քաջ ՚ի վերայ եհաս իրացն: Ապա ՚ի գալ երկրորդ ամին, առաքեաց զահիճ, որ եկեալ խաւարեցոյց զլուսարանս նորա և զորս ընդ նմա՝ արանց իբրև ութից, որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի է. թէ զիւրդ զառածեալ անկալ ՚ի մտաց այնպիսի պատուական այր և՛ բարեաց յիշատակաց արժանի. քանզի զԱրճէշ իւրով դաստակերտօք նա էած ընդ ձեռամբ Հոռոմոց:

Իսկ ՚ի գալ երկրորդ ամին՝ առաքէ թագաւորն յարևելս վերակացու աշխարհին զՆիկիտոմ ներքինի, որ եկեալ անցանէ ՚ի գաւառն Վրաց, և պատիր բանիւք բազումս յազատաց աշխարհին հանեալ ՚ի հայրենեաց՝ առաքէ ՚ի դուռն թագաւորին: Զոր տեսեալ և ուրախացեալ՝ մեծամեծ պարգևօք և իշխանական գահու պատուէ զնոսա, և տայ նոցա ըստ արժանեաց գեօղս և աւանս զրով և մատանեալ ժառանգութիւն յաւիտենից: Իսկ ՚ի մտանել երրորդ ամին՝ ելանէ յարևելս Սիմֆլն ներքինի բազում զօրօք, որ ունէր զիշխանութիւն կէս թագաւորութեանն, զոր ըստ յունական լեզուին Պառեկիմանոս՝² անուանեն. որ եկեալ անցանէ յաշխարհն Վրաց, բայց չժա-

1 Երկու օր. ըստի:

2 Մի օր. անուանէին:

մանեաց գործ ինչ վճարել, զի բոթ մահու թագաւորին զհետ եկն. զոր իբրև լուաւ՝ առանց յապաղանաց դարձեալ զօրօքն չոգաւ՝ ՚ի Կոստանդնուպօլիս:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Թէ ՈՐՊԷՍ ԹԱԳԱՒՈՐԵՍՅ ՌՈՄԱՆՈՍԷ:

Քանզի Վասիլն, հզօրն ՚ի թագաւորս և միշտ յաղթօղն ՚ի պատերազմունս, որ զբագումմ աշխարհն կոխեաց¹ ընդ ոտիւք, յարիական քաջութեանց ոչ պարապեաց առնուլ կին, և յարուցանել որդիս ժառանգ թագաւորութեանն, որպէս օրէն է ամենայն թագաւորաց: Զկնի նորա փոխանորդէ զթագաւորութիւն յառաջասացեալն Կոստանդիանոս նորին հարագասն: Եւ սորա ևս քանզի որդի ոչ գոյր, այլ էին դստերք երկու, տայ զԶոյի անդրանիկն ՚ի կնուլթիւն Ռոմանոսի, որ էր մի ՚ի զօրաց սպայիցն Հոռոմոց, և թագաւորեցուցանէ զնա փոխանակ իւր, և ինքն մահուամբ ճեպի զհետ² ամենայն երկրածնաց:

Սա յառաջին ամի իւրոյ թագաւորութեանն՝ զօրաժողով լինի, և ճանապարհ առնէ ՚ի կողմանս Անտիօքացուց, և կամէր երթալ ՚ի վերայ քաղա-

¹ Այլ օրինակք ոտիւք:

² Մի օր. զհետ երկրածնաց. Այլ օր. զհետ ամենայն երկրայնոց:

քին որ կոչի Հալպ, առնուլ աւերել զնա: Եւ եկեալ հանդիպի լերինն որ կոչի Սեաւ, և տեսանէ անդ բազմութիւն վանորէից և զմենաստանս միայնակեցաց, որք ՚ի մարմնի գոլով զանմարմնոցն բերէին զնմանութիւն. որք միով այծէիւ կամ բաճկոնաւ շատանան, զՅովհաննու բերելով զնմանութիւն. բայց միայն զի նա մարխով և վայրենի քաղցու կերակրեալ լինէր, իսկ սոքա երկաթի բրիչ ՚ի ձեռն առեալ՝ խոնջեալ աշխատին ՚ի¹ զարի սերմանեաց պատրաստեալ զօրապահիկն կերակուր. այլ զանազան խորտիկս և զքաղցրահամ կերակուրս հանդերձ ուրախարար գինեալ՝ զոր մատուակեն որթք այգեաց, զայսոսիկ զամենեսեան աշխարհասիրաց թողին. ՚ի գլուխ լերինն բարձրացեալ նախամարգարէին կաճառակից գոլով՝ միշտ ընդ Սասուծոյ խօսին:

Զսոսա տեսեալ թագաւորին՝ հարցանէր արժանաւորաց իւրոց, Զինչ են այն բազմութիւն հերետիկոսացն: Եւ նոքա ասեն, Սոքա ամենեքեան երամք աղօթողաց են, որք աշխարհի խաղաղութեան և կենաց ձերոց առողջութեան միշտ խնդրուածս առնեն: Պատասխանի տուեալ թագաւոր ասէ. Զէ ինձ պիտոյ աղօթք նոցա. այլ² զերեցէք յամենայն վանորէիցն աղեղնաւորս ՚ի

¹ Մի օր. ՚ի զար սերմանեաց:

² Երկու օր. զրեցէք:

ծառայութիւն իմում թագաւորութեանս: Քանզի յոյժ հաւանեալ էր քաղկեդոնական սահմանադրութեանն՝ ատելի գոլով ամենայն ուղղափառ հաւատոց: Որ և զԱսորոց եպիսկոպոսն տարեալ 'ի Կոստանդնուպօլիս, ¹ ձաղ և ծանակ արարեալ, հրամայէ խուզել զմորումն, և 'ի վերայ իշոյ եղեալ շրջեցուցանել ընդ հրապարակս և ընդ փողոցս, թքակոծ առնել զնա. զոր յետոյ հրամայեաց 'ի մետաղս տանել զնա, որ և 'ի նմին իսկ վախճանեցաւ: Այսպէս խակամիտ ոմն էր թագաւորն. որ և զառաջին թագաւորսն չէած զմտաւ, թէ որպէս խնամակալութիւն ցուցին առ ազգս՝ զորս ընդ ձեռամբ ունէին. այլ ինքնօրէն հրամանաւ կամէր նորաձևս առնել յեկեղեցիս Աստուծոյ՝ ոչ յիշելով զտէրունական զանսուտ հրամանն, թէ «Ամենայն որ հարցի ընդ վիմիս ընդ այսմիկ՝ փշրեսցի. և յոյր վերայ անկցի՝ հոսեսցէ զնա»: Վասն որոյ 'ի մօտոյ հասանեն արժանահաս դատաստանքն Աստուծոյ 'ի վերայ նորա: Որ 'ի նմին ճանապարհի ելեալ զօր 'ի տաճկացն՝ ոչ աւելի քան զութ հարիւր կամ զհազար այր, և անկեալ 'ի վերայ բիւրաւոր բազմութեանցն, անչափ կոտորուածս առնէին. և զզանձան թագաւորին և զօրաց առեալ յաւարի՝ դարձան 'ի քաղաքն իւրեանց:

1 Մի օր. ծաղր եւ ծանակ:

Իսկ թագաւորն մեծաւ անարգանօք փախըտական եղեալ՝ ձիաթափ անկանի 'ի քաղաքն թագաւորութեան իւրոյ: Ապա ցածուցեալ 'ի սաստիկ ամբարտաւանութենէն, կարաց ածել զմտաւ զբան դաւթական երգոյն որ ասէ, թէ Բարի է յուսալ 'ի տէր և յաղօթս սրբոց, քան յուսալ յիշխանս և 'ի գանձուց առատութիւնս. քանզի ոչինչ ¹ օգնեն ինչք յաւուր բարկութեան: Եւ յայնմ հետէ և առ յապայ ոչ ևս յաւել ելանել 'ի թագաւորանիստ քաղաքէն մինչև ցօր մահուան իւրոյ:

ԳԼՈՒԽ Է.

ԱՌՈՒՄՆ ՈՒՌՆԱ ՔԱՂԱՔԻՆ:

Որ քաղաքին իշխանն էր, զոր ինքեանք Ամիրա կոչէին, որ 'ի նախնեացն ունէր զժառանգութիւն ² տեղւոյն, մեռաւ անորդի. իսկ կին նորա զմի 'ի ծառայից իւրոց՝ որում անունն էր Սալամայ, առ տրփական ցանկութեան սիրեաց զնա, և կացոյց զնա տէր քաղաքին 'ի տեղի առն իւրոյ:

Իսկ նա երկուցեալ 'ի գլխաւորաց քաղաքին՝ թէ ոչ հնազանդին նմա, առաքէ զմին 'ի

1 Միօր. օգտնն:

2 Մի օր. տեղեացն:

հաւատարիմ ծառայիցն իւրոց առ Մանեակ, որ յայնժամ ունէր զիշխանութիւն յեզերս գաւառին Հոռոմոց, որ նաեւ 'ի քաղաքին որ կոչէր Սամուսատ, զոր ասին 'ի հինսն շինեալ Սամուսոնի. որպէս զի զգացուցէ թագաւորին, զի տացէ նմա իշխանութիւն և ժառանգութիւն յաւիտենից, զբով և թագաւորական մատանեալ յաշխարհն Հոռոմոց. Եւ ես տաց. ասէ, առանց պատերազմի զքաղաքս 'ի ձեռս նորա: Զոր լուեալ թագաւորին Ռոմանոսի, զրէ նմա զիւր հաւանական. և առնէ զնա ¹ Անթիպատոս Պատրիկ, և զկին նորա պատուէ մեծ և երևելի պատուով:

Իսկ քաղաքացիքն իբրև լուան դձայն աղաղակին և զհնչիւն փողոցն, սրտաթափ լի դողութեամբ՝ 'ի դուրս ելանէին զարհուրեալք և խռովեալք, իբրև զալիս ծովու կուտակեալք զմիմեամբք զեղուին: Եւ իբրև ոչ կարէին զելս իրացն իմանալ, որք մահմետական օրինօքն սովորեալ էին, ելեալ 'ի զիշերի՝ անկանէին 'ի մօտաւոր քաղաքս, պատմելով նոցա զյանկարծահաս շտապ տագնապին որ եհաս նոցա: Իսկ նոքա իբրև լուան, ձայն տուեալ 'ի մի վայր ժողովեցան բազմութիւնք զօրաց. և եկեալ 'ի վերայ քաղաքին՝ խրամատեցին զպարիսպ նորա, և

¹ Երկու օր. անթիպատոս պատրուիկ:

մտեալ 'ի ներքս՝ բազում կոտորուածս առնէին: Ուստի բազումք 'ի քաղաքէն 'ի մեծ կաթուղիկէն ելեալ ամբանային, և այլք յամուր տեղիս կամ յաշտարակս: Իսկ պաշարիչքն զբազում տեղիս հրով ¹ այրեցին, մինչև 'ի նոյն ինքն 'ի սուրբ կաթուղիկէն հուր ընկեցին. և բացեալ զգանձաբանս տանն սրբութեան՝ զոր ² յառաջին թագաւորացն Հայոց ամբարեալ էր 'ի սպաս պիտոյից տաճարին տեառն, և հանեալ զամենայն մեծաւ շտապով՝ զնացին 'ի տեղիս իւրեանց: Եւ յայնմ օրէ և այսր նուաճեցաւ քաղաքն 'ի ձեռն Հոռոմոց:

ԳԼՈՒԽ Ը.

ՄԱՀ ՌՈՄԱՆՈՍԻ:

Իսկ թագաւորն ոչինչ բարի յիշատակաց արժանի լեալ, յաւուր մեծի հինգշաբաթուն ելեալ 'ի պալատանն՝ հրապարակախօս լինել ընդ զօրս իւր, մինչև 'ի հասարակ աւուրն տալ ըստ իշխանութեան ³ զարքունատուր պարգևն. և ապա պարապեալ 'ի գործոյն՝ հրաման տայ ոսկի լականաւ ջուր պատրաստել առ 'ի ⁴ լուանալ նմա:

¹ Այլ օրինակք՝ սպականեցին.

² Մի օր. յառաջ:

³ Մի օր. արքունական:

⁴ Երեք օր. Հոգանալ:

Եւ իբրև եմուտ յոսկի ծովակն լցեալ ջերմ ջրով, սպասաւորքն բուռն հարեալ զգիսոյ գլխոյ նորա ծածկեցին ընդ ջրովն. մինչև վճարեցաւ 'ի կենաց՝ թագուհւոյն կամակից լինելով առնելեացն, որ կալաւ զթագաւորութիւնն ամս եօթն:

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻԽԱՅԵԼԻՆ:

Դանիէլ յիւրում մարգարէութեանն՝ զոր ետես, որոյ գլուխ ոսկի էր, և թիկունքն և ձեռքն արծաթի, իսկ մէջքն և կողքն պղնձի, սոքա անցեալ են. իսկ սրունքն և ոտքն երկաթի խառնեալ ընդ խեցի, որ է Հռոմոց թագաւորութիւնն. զի ոչ ըստ ազգի վարի, որպէս և այլ ազգաց թագաւորն և որդի թագաւորի: Որ 'ի հարց և 'ի հաւուց ունի զիշխանութիւնն՝ այն երկաթն է. իսկ եկամուտն՝ որ ոչ է 'ի թագաւորական տոհմէ՝ այն խեցին է: Եւ այս յովովակի լինի առ նոսա, որպէս և այժմ իսկ տեսանեմք յառաջի կացեալ թագաւորս: Սա ոչ 'ի թագաւորական տոհմէ, և ոչ որդի թագաւորի, և ոչ իշխանութեամբ յերևելի սպայիցն. այլ այր մի աննշան 'ի պալատին պաշտօնէից, յոր տրփացեալ թագուհւոյն պոռնկական մոլեղին ախտիւն, 'ի պատճառս նորա ջրահեղձոյց արար զայրն իւր որ

և 'ի սպանողացն մի զսա ասեն լինել: Իսկ զկնի սատանայական գործոցն 'ի գլուխ՝ ելանելոյ, հրամայէ թագուհին զգլխաւորս քաղաքին կոչել առ ինքն. և ցուցանէ զթագաւորն վախճանեալ՝ յանկարծամահ գնա համբաւելով. և սպա հուպ ընդ հուպ զՄիխայէլս զայս յառաջ ածեալ թագաւորեցուցանէ՝ այր իւր առնելով, որոյ գործն յայտնի եղև ամենեցուն: Սա քանզի բազում ազգականս ունէր և եղբարս, զգլխաւորագոյն իշխանութիւնն ետ 'ի ձեռս նոցա: Չմի յեղբարցն առնէ Մագիստրոս, և աայ գթազոհնիկն 'ի ձեռս նորա, և հաւատայ 'ի նա զհոգս Բուրգարացն և արևմտական կողմանցն. և զմինն անուանէ Դեմետրիոս, և առաքէ 'ի մեծն Անտիոք, զտաճկաստանի և զհարաւային կողման զհոգան յանձն առնելով նմա: Իսկ զերկրորդն յեղբարցն՝ որ էր այր ներքինի և արեղայ, որում անուն կոչիւր Օթթանոս, կացուցանէ գնա 'ի թագաւորական քաղաքն 'ի Կոստանդնուպօլիս՝ առնելով գնա Սինկլիտոս, զամենայն հոգս և զիրաւունս պալատին տալով 'ի ձեռս նորա:

Եւ ինքն քանզի չարապէս հարաւ 'ի դիւէն, մինչև յեկեղեցիս և 'ի հանգիստ սրբոցն ընթանայր. բայց ոչ զիտեմ եթէ վրէժխնդրութիւն էր այս Ռոմանոսին մահուն՝ որ անիրաւապէս մե-

1 Մի օր. ելելոյ. Այլ օր. եղելոյ:

ուաւ, եթէ¹ 'ի բնէ ունէր զդիւահարութիւնն: Բայց ասեն և այլ պատճառս, եթէ վասն զի չէր անգ նմա թագաւորութիւնն, վասն որոյ երթեալ 'ի քաղաքն Թեսաղոնիկեցոց առ կին մի կախարդ, որպէս 'ի հինսն առ Բարսղիւ՝ երիտասարդին պատմին գործք 'ի ձեռն կախարդին, տուեալ զինքն 'ի ծառայութիւն հօրն ամենայն չարեաց. որ 'ի ձեռն պոռնկական դիւին շեռեալ թագուհւոյն՝ առ զնա և կացոյց զնա թագաւոր 'ի վերայ² աշխարհաց: Իսկ յետ գործոյն 'ի գլուխ ելանելոյ, ըստ օրինի թագաւորաց յեկեղեցիս 'ի հարկէ երթեալ 'ի տօնս տէրունականս, ոչ կարացեալ համբերել չար դիւին, յիւրմէ ապստամբ զնա կարծելով: Եւ զայս այնու հաւատարմացուցանեն՝ որ ասեն, զի յաճախ թագաւորն 'ի Թեսաղոնիկն կայր, զոր կարծէին առ կախարդին լինել: Այլ թէպէտ այսպէս, թէպէտ այնպէս, սակայն մինչ 'ի վախճանն ոչ հեռացաւ 'ի նմանէ այսն³ որ լլկէր զնա:

Ի սորա թագաւորութեան եղև մեծ կոտորած զօրացն Հոռոմոց՝ 'ի բերդաքաղաքն որ կոչի Բերկրի, որ է 'ի վիճակի Արծրունեաց աշխարհին, զոր վաղնջուց յափշտակեալ էր Պարսից՝ հանդերձ իւրովք դաստակերտօքն, և ունէին ընդ

1 Ի միում օր. 'ի բնէ անտի:

2 Երկու օր. 'ի վերայ ամենայն աշխարհաց:

3 Երկու օր. այսն չար:

ձեռամբ: Յորոց վերայ եկեալ Կաւասիլաս ոմն՝ որ Վասպուրականի գաւառապետն էր՝ բազում զօրու, առ զքաղաքն և կացոյց գունդս հեծելոց պահապան քաղաքին: Յայնժամ այլ ոմն փոխանորդեաց զիշխանութիւն նորա, և առեալ զգօրսն երթեալ դադարեաց հեռագոյն 'ի տեղուջ ուրեք որ կոչի Արծակ, վասն առատութեան դարմանին և այլ պիտոյից հեծելոց: Իսկ տէր քաղաքին, որում անուն կոչիւր Խտրիկ, 'ի բերդին արգելական եղեալ՝ ազդ առնէ առ գլխաւորս Պարսից աշխարհին: Որք յանկարծակի ձայն տուեալ միմեանց՝ 'ի մի վայր ժողովեցան, և հասեալ 'ի վերայ քաղաքին պաշարեցին զնա պատնիշաւ: Իսկ զօրքն Հոռոմոց յանառակ գործոց և 'ի գինւոյ թմբերեալ, ոչ կարացին զգուշանալ անձանց: Այլ և պահապանն Իսրայէլի զերծ 'ի նոցանէ զօգնականութիւն իւր. յորոց վերայ սուր եղեալ կոտորեցին արս իբրև քսան և չորս հազար: Եւ այս եղև ոչ վասն արդարութեանն Պարսից, այլ վասն անօրէնութեանն մերոց զօրացն, որք հարան 'ի սուր դառնութեան ըստ տեառն բանի, եթէ «Ջշարսն չարաւ Կորուսեցէ»: Իսկ զօրքն որ յԱրծակ՝ ոչ ժամանեցին նոցա յօգնականութիւն: Եւ առեալ զօրացն Պարսից զկապուտ և զաւար սպանելոցն՝ չոգան յաշխարհն իւրեանց: Բայց 'ի ճանապարհին, քանզի ունէին բազում կալանաւորս, հրամայէ Խտրիկն յիջևանին ըստ անձին

փորել զերկիր, և զկապեալսն զենուլ 'ի վերայ փորուածոյն՝ մինչև լի իսկ լինել, և մտաւ լուսացաւ արեամբ սպանելոցն առ 'ի հանգուցանել զայրուց սրտին:

Իսկ 'ի գալ երկրորդ ամին, դարձեալ այլ զօրք առաքեցան 'ի թագաւորէն, որք եկեալ մեքենայս և մանգղիոնս եղեալ, սկան փլուզանել զպարիսպ ամրոցին: Եւ տեսեալ որք 'ի բերդին էին՝ թէ ոչ գոյ նոցա հնար սպրանաց, քանզի և բազումք իսկ մեռան 'ի նոցանէ, ազաչեցին զգորազլուխսն՝ զի արձակեսցեն զնոսա առանց վնասու յաշխարհն իւրեանց. և ինքեանք կալցեն զամուրս և զդաստակերտս նորա: Որք իբրև լուան՝ արարին որպէս և ուսանն. և յայնմ օրէ և առ յապայ բարձաւ տէրութիւնն Պարսից 'ի տեղուջէ անտի:

Ի սորա 'ի սկզբան թագաւորութեանն՝ խաւարեցաւ՝ արեգակն յամսեանն Արաց, յաւուրն ուրբաթու 'ի դառնալ աւուրն, էր և թուականիս մերոյ չորեքհարիւր ութսուն և երկու ամ: Զոր տեսեալ բազումք 'ի զիտնոց, կարծեցին զոյ զծնունդ Նեոխնն զօրն զայն, կամ մեծամեծ չարեաց գուշակ: Որ եղև իսկ յաւուրս մեր, յորս պատմութիւն բանիս առաջնորդեալ տանի զմեզ, զոր տեսաք աչօք մերովք զաստուածասաստ հարուածան, և զնորանշան պատուհասն որ եհաս 'ի

1 Երկու օր. արեգակն յամենայն արեանց:

վերայ տանս Հայոց վասն մեղաց մերոց: Նաև յառաջ ժամանակաւ այլ իմն մեծ նշան երևեցաւ, որ յոյժ հիացումն բերէր տեսողացն. որ էր նման նշանացն վերջին աւերածին Երուսաղեմի, զորմէ սպառնալով Փրկիչն ասէր, թէ «Նղիցին աւուրքն այնոքիկ նեղութեանց՝ որպիսիք ոչ եղեն 'ի ներքոյ երկնից 'ի սկզբանէ արարածոց, և մի այլ լիցի». փոխանակ զի 'ի տէրն և յարարիչն իւրեանց կատաղեցան՝ մարդ կարծելով զնա: Այր մի Անանիաս անուն 'ի մէջ քաղաքին Երուսաղեմի կացեալ՝ բարձրաձայն աղաղակաւ ողբս առեալ. ասէր. Վայ Երուսաղէմ, վայ քաղաք արեան. հասին աւուրք վրէժինդրութեան քո, և որ այլ ևս. զոր մեծն Եւսեբի յեկեղեցական պատմութիւնս նշանակէ: Նոյնպէս և ասա 'ի մերում ժամանակիս, նմին նման այր մի անծանօթ ամենեցունց, անոր, անուրեք, յարևելից կողմանէ ելեալ, ընդ Ապահունեաց և ընդ Հարբայ գաւառն անցեալ, 'ի Մանանաղի իջեալ և յեկեղեաց անդառնալի գնացիւք, զայսոսիկ 'ի բերան առեալ ասէր անդադար 'ի տուէ և 'ի գիշերի. Եղո՛ւկ զիս, եղո՛ւկ զիս, բարձր բարբառով, և այլ աւելի չասէր ինչ: Եւ եթէ ոք հարցանէր թէ Ուստի՞ կամ յորմէ՞ գաւառէ ես, կամ վասն է՞ր ասեան զայդ, չտայր ինչ պատասխանի. այլ հանապազ զնոյն ասէր և յասելոյն ոչ դադարէր: Զոր տեսեալ անմիտ մարդիկ՝ իմացան անկեալ

'ի մտացն. բայց իմաստունքն ասէին. Այդ եղուկդ ամենայն երկրի լինելոց է: Արդ այս աստանօր զկայ առցէ բանս. այլ մեք 'ի կարգ պատմութեանս դարձցուք յառաջ ասացեալ թագաւորս: Սա զքեռորդին իւր կեսար անուանէ. և կեցեալ 'ի թագաւորութեան ամս եօթն և ամիսս ութ, հիւանդացեալ զքուն մահու ջերանի: Իսկ թագուհւոյն զկեսարն՝ իւր յորդեգիր արարեալ, թագաւորեցուցանէ 'ի տեղի առն իւրոյ. այլ նա փոխանակ շնորհ առնելոյ նմա վասն բարեացն՝ զոր արար նմա թագուհին, խորհեցաւ ազգակա-նօք իւրովք 'ի հեռաբնակ կղզիս յաքսորս առաքել զթագուհին, որպէս զի սեփհական իւրեանց լիցի իշխանութիւնն, զոր և արարին իսկ: Իսկ քոյր թագուհւոյն՝ որում անուն ճանաչիւր Թէոթուրա, կոչէ զվիսաւորս քաղաքին և ծանուցանէ նոցա զեղեալսն: Որք իբրև լուան, ձայն տուեալ արևմտական զօրուն՝ առ ինքեանս հաւաքեցին. և բռնութեամբ 'ի վերայ հասեալ, խնդրէին թէ ցոյց մեզ զմեր ծիրանեփառ թագուհին, որ 'ի հաւուց և 'ի հարց ունի զժառանգութիւն թագաւորութեանդ. քանզի բազմաց կարծիւր թէ մեռեալ իսկ է: Իսկ նա իբրև ետես զբռնութիւն և զմիաբանութիւն նոցա, յերկիւղի լեալ՝ փութապէս դարձուցանել հրամայեաց յաքսորանացն զթագուհին: Զոր իբրև ետես Թէոթուրա զքոյրն իւր, իսկոյն հրաման տայ ունել զթագաւորն

իւրեանց ազգականօքն և որք նոցա մտերիմք էին: Իսկ թագաւորն փախստական եղեալ՝ կամէր յաւագ յեկեղեցին մտանել, և ընդ սեղանովն թագչել և այնու ապրիլ: Բայց ոչ կարաց ժամանել. քանզի հետամուտքն փութով հասեալ և կալեալ դարձուցին, և յանսուրբ տեղուջ յերկիր ընկեցեալ՝ խաւարեցուցին զլուսարանս նորա, և որ Դիմեսիկոսն կոչիւր և զայլոց բազմաց. և հրամայէ զտունս նոցա յաւար, յաւեր և յապականութիւն դարձուցանել: Յորս շարժեալ քաղաքն առ հասարակ, բազում աւարառութիւնս արարին. և զմեծամեծ և զգեղեցիկ ապարանս մինչև 'ի հիմունս քակեալ՝ յապականութիւն դարձուցին: Եւ այնպէս¹ ծանրացաւ խոռվական ամբօխն յաւարառութիւնս խանձեալ, մինչ զի զպարիսպն պալատին խրամատեալ՝ բազում գանձս 'ի թագաւորական գանձուցն արտաքս պեղեցին. զոր հազիւ կարացին դադարեցուցանել զամբօխն՝ զվիսաւորքն քաղաքին, արեգակն օգնական լինելով նոցա՝ զծայրս արևուն առ ինքն ժողովելով:

Իսկ թագաւորն որ երեկ յոսկի աթոռ նրատեալ՝ հրաման տայր տիեզերաց, այսօր խաւարեալ 'ի լուսոյ՝ նստի յաթոռ նանրութեան և նախատանաց. և որ կարծէին ծովու և ցամաքի տիրել յաւիտենից, 'ի միում վայրկենի և գանձանց ևս կորուսին զփրկութիւն: Եւ եղեն ար-

¹ Երկու օր. այնքան:

դարև ըստ մարգարէին, որպէս խոստանեաց, որ մինչև 'ի բունն եկեալ էր՝ չորացաւ. յորմէ ոչ լցաւ բունն հնձողին և ոչ լցան գիրկք բարձողաց գորայն. նաև բարեբանութիւն անցաւորացն ոչ կաթեաց 'ի լսելիս: Այսոքիկ են առօրեայ պատմութիւնք Կեսարուն, որ թագաւորեաց ամիսս վեց:

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ.

ԹՍԳԱԻՈՐՈՒԹԻԻՆ ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՅ ՈՐԴԻՈՅ ԹԷՈՂՈՍԻ,
ՈՐ ԿՈԶԻ ՄՈՆՈՄԱԽ:

Եւ սա ըստ մարգարէին տեսողութեան՝ 'ի խեցի մասնէ. քանզի հայր սորա 'ի պալատին՝ զգայիոսութեան ունէր զպատիւ, յորմէ ամենայն դատաւորք աշխարհին առաքին: Յետ անկատար թագաւորութեան Կեսարուն՝ մոնչեալ մատակ առիւծն 'ի վերայ ընկերին 'ի խշտիս իւր, քանզի ոչ սակաւ տարակոյսք զնա պաշարեալ պահէին, զի զոք յիւրայնոց չունէր արժանաւոր թագաւորութեան. և զոր առ յորդեգիրս, և արար տէր և թագաւոր աշխարհաց, նա փոխարէնս զայն հատոյց նմա, զոր խուն մի յառաջ նշանակեցաք: Եւ ապա զինչ առնէ. ելանէ արտաքոյ կանոնական կարգաց, և կոչէ զայրս զայս յառաջ և առ-

1 Մի օր. զղայխութեան:

նէ այր իւր. և նստուցանէ զնա յաթոռ թագաւորութեան: Զօր բազումք կարծեցին սեղելս գոլ նմա, բայց ես ոչ գիտեմ, եթէ այսպէս է և եթէ այնպէս. որպէս ինքն յիւրում հրովարտակին զրեալ էր յերախտիս աշխարհի, եթէ վասն աշխարհի խաղաղութեան ոչ խնայեցի յիս, և վասն այսորիկ յանարժան գործ համարձակեցայ:

Ի սորա առաջին ամին ապստամբեաց որդին Մանեակ, որ ունէր զարևմտից կողմն, այր քաջ և անուանի, և զբազումս միաբանեաց ընդ իւր: Եւ եկեալ բազում զօրօք մինչև 'ի դունն թագաւորական քաղաքին, այնքան բռնացաւ 'ի վերայ ըստ ուժոյ քաջութեան, մինչ զի բազումք աւիամայ կամօք ետուն զանձինս նմա 'ի հնազանդութիւն. քանզի կարծեցին զնա գոլ թագաւոր վասն բազում պատեհութեանցն որ ելանէին նմա: Քանզի երկիցս և երիցս ելին զօրք թագաւորին և ճակատեցան ընդ նմա և պարտեալ՝ 'ի նմանէ, դարձան առ թագաւորն մեծաւ անարգանօք: Իսկ 'ի գալ վերջին պատերազմին, յորում ուշ եղեալ էր ամենեցուն, զի զինի այնր յաղթութեանցն՝ ամէնն նմա հնազանդեացին և արասցեն զնա թագաւոր. բայց քանզի չխորհեցաւ Աստուծով թագաւորել, այլ 'ի զօրութիւն ուժոյն իւրոյ ապաստան եղև, զԱբխողոմայն 'ի հեռուսա ախտացեալ, արբեալ

1 Երկու օր. պարտաւորեալ:

ամբարտաւանութեամբ, վասն որոյ զնորայն հատոյց զդատաստան: Ի մէջ ճակատուն գտին զնա անկեալ, հօր հրեշտակի աւանդեալ զողի նորա, առանց ուրուք նմա 'ի դիմի հարեալ: Զայս արարեալ և առնէ ամենիմաստապէս ամենեցուն տէրն և արարիչն, որ կարողն է քաղել զողիս իշխանաց, ահաւոր զոլով քան զամենայն թագաւորս երկրի. զի մի պարծեսցի հօրն 'ի զօրութիւն իւր, և մի մեծն 'ի մեծութիւն իւր, և կամ իմաստունն յիմաստութիւն իւր, որպէս 'ի գրոց լուաք. այլ տերամբ պարծեսցի որ պարծին և արասցէ իրաւունս և գործեսցէ զարդարութիւն 'ի վերայ երեսաց երկրի: Որ է արդարև յոյժ պարծանաց և գովութեանց արժանի, և յիշատակ նորա կայ մնայ յաւիտեան, և եղջիւր նորա բարձր եղիցի փառօք, որպէս 'ի սաղմոսարանի անդ գրեալ է: Այսպիսի էր և մեծն Դաւիթ. որ թէպէտ 'ի տեսանողէն օծաւ թագաւոր, և ընդ օծութեանն ընկալաւ ոգի զօրութեան և մարգարէութեան, որ զգազանան 'ի բունն հարեալ իբրև զուլս այծից ճեղքէր. յորս վստահացեալ, անպարտելի սկայագնին ընդդէմ ճակատեալ, զխելապատակ նորա պարսաքարիւ ջարդեալ յերկիր ընկենոյր, բառնալով զնախատինս յիսրայելէ. բայց սակայն բազում անգամ հալածեալ 'ի Սաւուղայ, ներէր և անսայր կոչողին հրամանի. ոչ միայն չխնդրէր բռնութեամբ

տիրել թագաւորութեանն, այլ երկիցս 'ի ձեռն անկեալ հալածիչն, խնայեաց 'ի նա իբրև 'ի բարեգործ. և որ սպանանէն կամէր, սաստեալ նմա ասէր. «Մի մխեր զձեռն քո 'ի դմա, զի օծեալ տեսան է»: Վասն որոյ հաճեալ Աստուած ընդ կամս նորա ասէր. «Գտի այր ըստ սրտի իմոյ, որ արասցէ զհաճոյս իմ»: Իսկ սա ոչ ած այսպիսի զմտաւ ինչ, և ոչ անսաց Աստուծոյ հրամանին. այլ կամեցաւ անձամբ առանց Աստուծոյ հրամանին թագաւորել, մոռացեալ զաստուածային հրամանն՝ որ 'ի ձեռն մարգարէին զթագաւորան Իսրայելի թշնամանելով ասէր. «Վայ է նոցա զի կամեցան թագաւորել և ոչ ինև», և որ այն ևս:

Արդ՝ ոչ եթէ թագաւորս այս գովութեանց ինչ արժանի է, և վասն այսորիկ արգահատեաց 'ի նա Աստուած, այլ զաթոռն պատուէ, և զամբարտաւանութեան աղբիւրն խնու. որպէս առ Հրեայն Փրկիչն վարդապետելով ասէր. «Յաթոռն Մովսեսի նստան զպիրքն և փարիսեցիքն». որ թէպէտ ինքեանք կեղծաւորեալք էին, այլ վասն աթոռոյն՝ հրամայէ հնազանդ լինել: Ուստի և մեծն Պօղոս խրատեալ երանելի ձայնիւն այնուիկ գրէ առ Հռոմայեցիսն. «Ամենայն անձն, ասէ, որ ընդ իշխանութեամբ իցէ, 'ի հնազանդութեան կացցէ. զի ոչ ուստեք է իշխանութիւն, եթէ ոչ յԱստուծոյ». Հասէ զիշխանէն, այլ զիշ-

խանութենէն, այսինքն գաթուոյն. քանզի ոչ եթէ գամենայն իշխանս Աստուած յարուցանէ: Եւ 'ի վերայ էած, թէ «Որ հակառակ կայ իշխանութեանն, Աստուծոյ հրամանին հակառակ կայ. և որք հակառակք կան, անձանց դատաստանս ընդունին». որպէս և սմա իսկ եղև: Զի ոչ թէ 'ի մարդկանէ ումեքէ դատեցաւ, այլ յիրաւացի Աստուծոյ դատաստանացն, որ գամենայն ինչ կըռով դատի և իրաւամբք. զի ակն է նա արթուն, և ծածուկք մեր յայտնի են առաջի ամենատես գիտութեան նորա: Որպէս երանելին Դաւիթ սաղմոսելով խոստովան լինի Աստուծոյ. «Ի ու ծանեար գլետին իմ և զառաջին իմ»: Սմին նման և առաքեալն գրէ առ Եբրայեցիսն, եթէ «Զիք ինչ արարած աներևոյթ յերեսաց նորա»: Զոր և մանկունքն 'ի հնոցին¹ գովելով ասէին. «Որ նստիս 'ի քերովբէս և հայիս յանդունդս, գովեալ ես և առաւել բարձրացեալ յաւիտեան». զի 'ի բարձրութենէ տեղեացն՝ զստոյգ գիտութիւնն յայտ արարին ըստ սաղմոսի երգոյն, թէ «Տէր յերկնից յերկիր հայեցաւ»: Այս կերպ և բարձրն Եսայիաս. «Աչք տեառն բարձունք են, և մարդ տառապեալ. և խոնարհեսցի բարձրութիւն ամբարտաւանից, և բարձրացի տէր միայն իրաւամբք և արդարութեամբք, և սուրբն վառաւորեսցի»: Այսոքիկ եղեն 'ի սկզբան թագա-

¹ Մի օր. գովելով:

ւորութեան Կոստանդեայ, յորում էր թուականիս մերոյ ամբ չորեքհարիւր ինսուուն: Կ

Իսկ զկնի երից ամաց եհաս կատարած կենաց տանս Հայոց. քանզի 'ի միում ամի զրաւեալ յաստեացս՝ բարձան 'ի կենաց երկոքին հարազատ եղբարքն Աշոտ և Յովհաննէս, որ ունէին զթագաւորութիւն մերոյ աշխարհիս: Յորում շարժեցաւ աթոռ հաստատութեան նոցա, և այլ ոչ էառ զկայունն. յորում ելին իշխանքն 'ի հայրենի ժառանգութենէ իւրեանց, և եղեն պանդուխտ յօտար երկիր. յորում աւերեցան գաւառք և գնացին յաւար տանն Յունաց: Եղեն շինանիստ աւանք՝ բնակութիւն գազանաց, և անդաստանք նոցա՝ յարօտ երէոց: Տունք ցանկալիք, բարձրաձեղունք և մեծամեծք՝ եղեն բնակութիւնք համբարուաց և ուշկապարկաց, զոր ողբան սուրբ Մարգարէքն գամայանալն Իսրայելի. «Անդ հան ոգնի ձագս և սնոյց առանց երկիւղի զորդիս իւր»: Եղեն հանդիսաւոր տեղիք վանորէից՝ այրք աւագակաց. և եկեղեցիք որ 'ի նոսա՝ որ զերկնից բերէին գնամանութիւն վասն պայծառ շինուածոցն, և վասն գեղեցկաշուք զարդարանացն, և վասն անշէջ լապտերացն և ջահիցն վառման, որոց լուսոյն¹ առողութիւն ընդ օդոյն տարածեալ՝ այսր անդր ձոճելով՝ գալեաց ծովու բերէր գնամանութիւն, որ 'ի հանդարտ ժամանակս

¹ Մի օր. որոյ լուսոյն առողութիւնը:

'ի քաղցրաշունչ օդոյն սղոխք արեացն վէտս վէտս
'ի վերայ միմեանց շրջապատին. և անուշաբու-
րակ խնկոցն գոլորշիք, որ ըստ առատութեան
նուիրաբերացն հրոյն ներգործեալ, զգարնանա-
բեր ժամանակին բնորոշն ցուցանեն զօրինակ, որ
'ի ծայրս լերանց նստեալ՝ արգելուն զճառագայթս
արեգականն: Իսկ զբնակողացն 'ի նոսա որ բան
բաւական իցէ առ 'ի պատմել զօրինակն. զքաղ-
ցրաձայնութիւն երգոցն և զանդադար սաղմոս-
երգութիւնն, զաստուածային գրոյն ընթերց-
մունս, զտէրունական տօնիցն զհանդէս և զվկա-
յիցն զպատիւս, և զմիախորհ խորհողացն զկամս
և զառ 'ի յաստուածայինսն նկրտումն, և այլն ևս:

Արդ այսպէս և այսքան էին յառաջ ժամա-
նակաւ. այժմ է տեսանել յամենայնէ թափուր և
արուզ, յամենայն բարեփառութենէ մերկ և կո-
ղոպուտ զնոսա: Փոխանակ քաղցրաձայնութեան
երգոցն՝ այժմ ¹ բուէճք և ² տաղեղունք զասս-
զլուխք են. և փոխանակ սաղմոսական նուա-
գացն, տատրակ և աղաւնիք երգեն 'ի նմա, ըստ
մարգարէին՝ «Քաղցրաձայնութեամբ կարգալ
զձագս իւրեանց»: Չահքն շիջեալք, և բուրումն
անուշահոտ խնկոցն սպառեալ. և սեղան սուրբ
խորհրդոյն՝ որ երբեմն ժամանակաւ իբրև ³ զնո-

1 Մի օր. բորէնք:

2 Երկու օր. դատադեղունք:

3 Այլք. զնոր հարսն:

րահարսն առագաստի չքնաղաղեղ զարդու զար-
դարեալ էր՝ պօսակ փառաց ունելով 'ի դէմս իւր,
այժմ է տեսանել տեսութիւնն որորմելի և բա-
զում արտասուաց արժանի, մերկացեալ 'ի զար-
դուց, լցեալ փշով, լեալ հանգրուանք ազուաւուց:
Ամենեքեան երկայնի ¹ պիտոյ բանի պատմու-
թեան, նաև վերին շնորհին օգնականութեան,
որպէս զի կարիցեմք 'ի ² նպատակ բանիս ուղ-
ղել: Արդ 'ի վերջէ ³ յառաջսն տանելի է մեզ
զպատմութիւնս:

Յորժամ մեծն Կոստանդին հիւանդացաւ
հիւանդութիւն՝ որով և մեռաւ իսկ, հրաման տայ
որք մերձն կային եթէ ելեալ խնդրեցէք զայր
ոք 'ի Հայոց զնր և զտանիցէք, և աճէք այսր:
Եւ ելեալ խնդրակաց գտին զերէց ոմն Կիւրակոս
անուն, որ կաթողիկոսարանին հիւրատէսն էր, և
բերեալ առաջի թագաւորին, ⁴ ետ զնամակն որ
վասն Հայոց աշխարհին ցնա, և ասէ. Տնոր զգիրդ
և տնւր 'ի թագաւորն Հայոց. և ասա, թէ որով-
հետև հանգոյն ամենայն հողածնաց մահու հրա-
ւէրս և մեզ ժամանեաց, սու զգիր քո և տնւր
զթագաւորութիւնդ որդւոյ քո, և որդի քո որ-

1 Այլ օր. երկայնի պիտանի պատմութիւն. Միւսն,
երկայնի պիտաբանի պատմութեան:

2 Այլք. Վիպատակ կամ վեպատակ:

3 Մի օր. յառաջինսն.

4 Այլք յաւելուն. եւ տեսեալ զնա թագաւորին:

դուրս իւրեանց մինչև յաւիտեան: Եւ ինքն առեալ
զոտս իւր 'ի մահիճս վախճանեցաւ: Իսկ նորա
առեալ զնամակն պահեաց առ իւր մինչև 'ի ժա-
մանակս Միխայելի թագաւորութեանն, և վաճա-
ռեալ նմա՝ առ զանձ բազում: Ո՛վ դառն վաճա-
ռոյն այնորիկ. քանի՛ արեանց զանձն պարտա-
կան կացոյց. քանի՛ եկեղեցիք 'ի ձեռն վաճա-
ռոյն այնորիկ աւերեցան. քանի՛ դաւառք ան-
մարդ, ամայի դարձան. քանի՛ մեծանիստ աւանք
մարդաթափ 'ի բնակչաց եղեն: Այլ զբովանդակն
յիւրում անդուշն ասասցուք. և մեք զկարգ պատ-
մութեանս որպէս սկսաք՝ յառաջ վարեցուք:

Արդ 'ի հասանել համբաւոյ մահու թագա-
ւորացն 'ի լսելիս ինքնակալին Հոռոմոց, և գտեալ
զգիր նամակին Հայոց, իբրև իւրեան սեփնական
ժառանգութիւն՝ հոգ տարաւ առնուլ զքաղաքն
Անի և զաշխարհն: Իսկ մի ոմն 'ի գլխաւոր ազա-
տացն Հայոց Սարգիս անուն՝ եղ շուք անձինն
թագաւորել 'ի վերայ տանն Շիրակայ և որք
շուրջ զնովաւ գաւառք. զի զամենայն զանձս
գտեալ 'ի տան թագաւորին Յովհաննիսի՝ յինքն
ժողովեաց. վասն զի 'ի մահուան նորա նա էր
հոգաբարձու նմա: Իսկ վահրամ այր հզօր և ա-
նուանի, և բարեպաշտութեամբ յոյժ վեհ, որպէս
թէ ոչ ոք հաւասար նմա Պալհաւ¹ հանդերձ իւ-
րովք ազգակցօք, որդւովք և եղբօրորդւովք իբրև

¹ Երկու օր. ազգաւ պալհաւ:

երեսուն¹ ազատք, ոչ միաբանեցան ընդ նմա,
այլ կոչեալ առ ինքեանս զԳագիկ որդի Աշոտոյ,
թագաւորեցուցին 'ի վերայ իւրեանց, և իմաս-
տութեամբ և հնարիւք մուծին 'ի քաղաքն:

Իսկ Սարգիս իբրև ետես զեղեալսն, զզանձս
թագաւորութեանն առեալ՝ 'ի ներքին ամուրն
մտանէ յանառն Անի: Այլ Գագիկ այրական քա-
ջասրտութեամբ միայն իջեալ առ նա, և ողոր-
կան բանիւք հաւանեցուցանէ զնա. և նա ելեալ
յամրոցէն երթայ 'ի բերդաքաղաքն որ կոչի Սուր-
մառի. այլ զամուրն ոչ տայ 'ի Գագիկ, և ոչ
զայլ ամուրսն զորս ընդ ձեռամբ ունէր. և եր-
թեալ անդ՝ դարձեալ խորհի զխորհուրդ նանրու-
թեան, տալ զոր ունէր՝ ընդ ձեռամբ Հոռոմոց,
և ելանել առ նոսա: Իսկ Գագիկ սակաւ արամբք
երթեալ մտանէ 'ի մէջ բանակին՝ 'ի խորանն ուր
էր Սարգիսն, և ձերբակալ արարեալ զնա, մտանէ
'ի քաղաք թագաւորութեան իւրոյ: Եւ զոր պարտ
էր զապստամբն բառնալ 'ի կենաց, նա զՍաւու-
ղայն խորհեցաւ, զերկրորդ Ազազ խնայեալ՝ ընդ
իւր 'ի կառն նստուցանէր. վասն որոյ զՍաւու-
ղայն ընկալաւ զհատուցումն, կեանք որ քան
զմահ դառնագոյն է:

Յայտասիկ² աւուրս հետամուտ եղեալ զօրքն
Հոռոմոց, չորս անգամ զկնի միմեանց մտին յաշ-

¹ Մի օր. ազատք:

² Մի օր. յետ այնորիկ յաւուրս:

խարհն Հայոց, մինչև մարդաթափ արարին գերկիրն ամենայն սրով և հրով և գերութեամբ: Զորոյ գնշանակ չարեացն¹ յորժամ զմտաւ ածեմ՝ յիմարի անձն իմ և ափշին միտք իմ, և յանագին զարհուրանացն զգողի առեալ ձեռինս՝ դոճ տողիս ոչ կարեմ յառաջ խաղացուցանել. զի դառն է պատմութիւնս, և բազում ողբոց արժանի:

Աշխարհ՝ որ երբեմն ժամանակաւ իբրև զգրախտ անկախիտ առաջի իւր, կանաչագեղ, տերեալից, պտղաբեր, գեղեցկաշուք և երջանիկ անցաւորացն ցուցանիւր. քանզի իշխանք նստէին յիշխանական գահու զուարթահայեաց զիմօք, և զգարնանաբեր ծաղկանոցաց բերեալ զնմանութիւն՝ վրոս ՚ի վառ գունովք առաջի կացեալք, ուրախական երգոց և բանից միայն լինէին հանդէսք. ուր և ձայնք փողոցն և ծնծղայիցն և այլ երգեցողական արուեստիցն զսողացն անձինս լի առնէին ուրախական բերկրանօք: Անդանօր և ծերք նստէին ՚ի հրապարակս հարկեւոր և պատուական ալեօք բարգաւաճեալ. այլ և մարք զմանկունս ՚ի զիրկս ընկալեալ, և մայրենի զբթովքն աղէխարշեալ, վասն առատ ուրախութեանցն մոռանային զտխրական ժամանակս երկանց, զօրէն աղաւնեաց զնորափետուր ձագօքն միշտ թռթռելով: Զինչ ասացից և զհարսանցն ՚ի

² Մի օր. յաւելու, մերոյ աշխարհին:

սենեկի, և զփեսայիցն յառագաստի զսիրահարուստ ըղձիցն զբորբոքումն և զանժոյժ բնութեանն զհակամիտութիւն: Այլ և ՚ի վեր տանելի է մեզ բանս, առ հայրապետական աթոռն և առ թագաւորական պատիւն. զի մինն զօրէն ամպոյ խտացեալ ՚ի պարգևացն հոգւոյն՝ ՚ի ձեռն վարդապետական շնորհին, ցօղէր զցօղ կենացն. որով պարարտացեալ պտղաբերէր եկեղեցւոյն զրախտ, արթուն պահապանս ՚ի վերայ պարսպաց նորա կարգելով զառ ՚ի յինքենէ ձեռնադրեալսն: Իսկ թագաւորն յառաւօտինսն յորժամ ՚ի քաղաքէն ելանէր, զօրէն փեսայի որ ելանէ յառագաստէ իւրմէ, կամ որպէս տունջենային արուսեակն որ ՚ի զլիսոյն արարածոց բարձրանալովն զամենայն տեսանելիս յինքն ձգէ, այսպէս և նա պաղպաղէր փաղփուն հանդերձիւք և մարգարտախուռն թագիւն, և զամենայն մարդ ՚ի տեսութիւն և ՚ի զարմանս ցուցանէր. որ և սալիտակամագ նժոյգ՝ ոսկեգօծ զարդիւք առաջի ընթանալով, ՚ի ճառագայթից արեգականն որ զնովաւ հարկանէր՝ շացուցանէր զտեսողացն տեսանելիս: Իսկ զօրացն բազմութիւն խուռն առաջի ընթանալով՝ զօրէն ծովային ալեացն¹ զմիմեամբ կուտակելով: Նաև² անապատական վայրքն լցեալ և խճողեալ էին կրօնաւորական դասուք, մինչ

¹ Մի օր. զմիմեանս:

² Երկ. օր. անապատադոյն:

զի զգեօղս և զագարակս առ բարի նախանձ քահեալ՝ առնէին բնակութիւն կրօնաւորաց: Չայս և որ սոցին նման է, առաւել ունէր աշխարհս մեր: Եւ զայս զի գրեցի, զի յորժամ զսոցին հակառակն պատմեցից, ամենեցունց շարժեցից զարտասուն:

Արդ այժմ թագաւորն անկեալ 'ի պատուոյ, իբրև զգերի կալանաւոր նստի 'ի հեռաբնակ տեղիս. այսպէս և հայրապետական աթոռն ամայացեալ 'ի բնակողէն՝ ցուցանի ախուր դիմօք իբրև զկին նորահարսն՝ մնացեալ յայրիութեան: Հեծելազօրն անտէրունչ շրջեալ ոմն 'ի Պարս և ոմն 'ի Յոյսս, և ոմն 'ի Վիրս: Սեպուհ գունդն ազատաց ելեալ 'ի հայրենեաց, անկեալ 'ի ճոխութենէ, մոնչեն ուր և են իբրև զկորիւն առիւծունցն 'ի խշտիս իւրեանց: Արքունական ապարանքն աւերակ և անմարդի: Մարդաբնակ աշխարհն թափուր 'ի բնակչացն: Ոչ լսի ձայն ուրախութեան 'ի կութս այգեաց, և ոչ բարեբանութիւն առ կոխօղս հնձանի: Ոչ խաղան մանկունք առաջի ծնողացն, և ոչ նստին աթոռով ծերք 'ի հրապարակս: Ոչ լսի ձայն հարսանեաց, և ոչ զարդարին առագաստք ¹ հարսնարանին: Պակասեաց այս ամենայն և կորեաւ և ոչ ևս յաւելուցու յառնել ըստ ² սաղմոսողին ձայնին:

¹ Մի օր. հարսանց, յայլում, հարսանեաց:

² Մի օր. Սողմոնին, յայլում, սաղմոսին:

Այժմ յողբս փոխեցաւ մեզ ամենայն, և ուրախութեան պատմութեանն այն յարջնագրեատ խորգ փոխեցաւ: Ո՛ր լսելիք տանիցին զթշուառութեանս մերոյ զպատմութիւն: Ո՛ր սիրտ քարեղէն, որ ոչ լքանի հառաչմամբ և բեկանի հեծեծալով: Ժամ է ինձ յերեմիայի ողբոցն խառնել ընդ մեր հառաչանս. «Ճանապարհք սիովնի, ասէ, սրգան, զի ոչ ոք է որ մտանէ»: Այսօքիկ ասացան յայնժամ յաւերն Երուսաղէմի, բայց կատարեցաւ այժմ:

Արդ այս ամենայն 'ի վաճառէն յայնմ հանդիպեցաւ Հայոց՝ զոր յառաջ սակաւ մի յիշեցաք. այս վաճառ անմարդագոյն գոլ թուի ինձ քան զՅուդային. քանզի անդ թէպէտ վաճառօղն ընդ պարսաւանօք, այլ վաճառն եղև զինք փրկութեան ամենայն աշխարհի: Որպէս մեծն Պետրոս ընդհանրական թուղթան գրէ. «Ոչ ասէ ոսկեղևնօք և արծաթեղևնօք գնեալ ազատեցայք 'ի ձեր ¹ հայրենատուր սնտոի պաշտամանցն, այլ արեամբ որդւոյն Աստուծոյ:» Իսկ աստ վաճառօղն յոյժ ապառումն և տմարդի, զի այսքան չարեաց զանձն պարտական կացոյց. զի այգի զոր տնկեաց տէր, և մշակեաց Լուսաւորիչն մեր իւրով հնգետասանամեայ քրտնալիր աշխատութեամբն, նա քակեաց զցանկ նորա և կործանեաց զաշտարակս նորա, և արար զնա կոխան անցաւորաց. մինչև

¹ Մի օր. հայրենական:

ապականեաց զնա խոզ անտառի, և կինձ վայրի ճարակեցաւ 'ի նմա, ըստ դաւթական¹ երգոցն: Արդ այսոցիկ ամենեցուն լուր առ տէր հասցէ, և իրաւունք նմա 'ի տեսունէ եղիցի. և մեք 'ի մերն դարձուցուք զոճ բանիս:

Արդ 'ի չորսհարիւր յիննսուն և չորս թուականին առաւ Անի, ոչ պատերազմի օրինիւ, այլ պատիր բանիւ. քանզի երգմամբ և խաչիւ հաւանեցուցին զԳազիկ՝ հրամանաւ թագաւորին, թէ Միայն 'ի տեսանելն զքեզ, դարձուցից 'ի քեզ զթագաւորութիւնդ քո, և գրեցից զքեզ ժառանգ յաւիտենից աշխարհիդ և քաղաքիդ քոյ. քանզի իմաստունն երգնու և անմիտն հաւատայ, որպէս² իմաստնոցն բերին բանք. և դարձեալ, թէ «Բանք ստոց պարարտ են իբրև զլոր, և անմիտք կլանեն զնա. հաւատայ վասն երգմանցն և խաչին, եթէ վասն խաղաղութեան մտացն եթէ վասն երկիրաձուլութեան վարուցն»³ ոչ զիտեմ. տուեալ զբանալի քաղաքին 'ի Պետրոս, որ յայնժամ ունէր զաթոռ հայրապետութեան Լուսաւորչին մերոյ, և յանձնեաց 'ի նա զամենայն հոգս աշխարհին մեծաւ դաշամբ և ուխտիւ: Եւ ոչ եկաց 'ի պատուէր Վահրամայ և այլ ազատացն որ թագաւորեցուցին զնա, այլ նենգաւո-

1 Երեք օր. ողբոցն.

2 Մի օր. իմաստնոյն բերին բանք:

3 Յերկ. օր պակասի ոչ զիտեմն:

րին Սարգսի սագրելոյն լուեալ՝ ել 'ի քաղաքէն, և չոգաւ 'ի Յոյնս զանգարձ ուղևորութիւն. իբրև զձուկն 'ի կարթէ ըմբոնեալ կամ իբրև զհաւ 'ի ծուղակաց: Զոր տեսեալ թագաւորին՝ ոչ յիշեաց զերգմունան, և ոչ զխաչին զմիջնորդութիւնն. այլ առ իւր արգել, և խնդրէր թէ Տնւր զԱնի, և ես տաց քեզ փոխանակաւ զՄելիտինէ և զգաւառսն որ շուրջ զնովաւ: Այլ նա ոչ առնու յանձն:

Եւ յերկարիլ խնդրոյս այսորիկ, Գրիգոր որդի քաջին Վասակայ, ելեալ և նա զնաց առաջի թագաւորին. քանզի այր իմաստուն էր և խելամուտ յոյժ աստուածային գրոց, որպէս թէ ոչ այլ սք: Իբրև ետես եթէ ոչ են թողոց զԳազիկ 'ի տեղի իւր, յառաջ կացեալ տայ զբանալին Բշնոյ ցթագաւորն, և զամենայն զիւր զհայրենի ժառանգութիւնն. և մեծարեալ 'ի նմանէ՝ առնու զպատիւ մագիստրոսութեան, և զտեղիս բնակութեան 'ի սահմանս միջագետաց գեօղս և քաղաքս, զբով և ոսկի մատանեաւ յազգէ յազգ մինչև յաւիտեան:

Իսկ քաղաքացի գլխաւորքն որ նստէին յԱնի, իբրև տեսին թէ արգելաւ Գազիկ 'ի Յոյնս, խորհեցան երբեմն 'ի Դաւիթ տալ զքաղաքն¹ 'ի Դուհնացին, քանզի քոյրն Դաւթի կին էր նորա. երբեմն 'ի Բագարատ թագաւորն Ափխազաց: Իբրև

1 Երկ. օր. երբեմն 'ի դունացին:

եաես հայրապետան Պետրոս գայնալիսի խորհուրդս, թէ ում և իցէ՝ ՚ի գնալ է քաղաքս, առաքէ առ այն որ ունէր զիշխանութիւն արևելից կողմանն, որ նստէր ՚ի քաղաքին Սամուսատ, զոր ասեն ՚ի հինսն շինեալ Սամփսոնի և գրէ, թէ Ծանո՞ թագաւորին թէ մեզ զինչ հատուցանէ փոխարէնս, և ես տաց զքաղաքս և զայլ ամուրս որ յաշխարհիս են: Իսկ նա իբրև լուաւ փութապէս ծանոյց թագաւորին. և լուեալ թագաւորին, գանձիւք և իշխանութեամբ հաճեալ զկամս նորա, և այնու տիրեցին Անւոյ և ամենայն աշխարհին:

Իսկ Գազիկ աներախտի մնաց առ թագաւորն, յորում առ մարդասիրութեան տուեալ նմա տեղիս, զոր ինքն կամեցաւ, որ յոյժ պակաս էր ըստ արժէիցն Անւոյ և այլ աշխարհին, զշնորհակալիան և զտրից տուրսն կաթուղիկոսին հատուցին, յորմէ զքաղաքն առին: Եւ Գազիկ հրամանաւ թագաւորին առնու իւր կին զգուստր Դաւթի որդւոյ Սենեքերիմայ, և տիրէ նորին բաժնին. քանզի Դաւթի վաղճանեցաւ չունելով այլ գաւակ ժառանգաւոր:

Իսկ իշխան ոմն Ասիտ անուն, որ յառաջ կալեալ էր զտէրութիւնն արևելից, և գնա առաքէ թագաւորն տեղակալ քաղաքին Անւոյ: Որոյ եկեալ՝ անչափ պատուով մեծարէ զհայրապետն Պետրոս, և նուաճէ զաշխարհն ընդ ձեռամբ. և ինքն բազում զօրօք խաղայ ՚ի վերայ քաղաքին

Դունայ: Իսկ Ապուսուար տէր քաղաքին պատերազմ տուեալ ընդ նմա, անչափ կոտորածս առնէ ՚ի դուռն քաղաքին, յորում տեղուջ մեռաւ մեծ իշխանն Հայոց Վահրամ հանդերձ որդւոյն, որ մեծ սուգ հասոյց Հայոց: Եւ կեցեալ Ասիտն ՚ի տէրութեանն Հայոց, փոխանակէ զիշխանութիւն նորա Կամենաս ոմն, ՚ի չորս հարիւր իննըսուն և երեք թուականիս մերոյ. և եկեալ՝ ոչ ըստ առաջին պատուոյն մեծարէ զհայրապետն: Եւ սկսանի գրով ամբաստան լինել գնմանէ առ թագաւորն, և խաբանօք հանէ գնա ՚ի քաղաքէն ասելով. Եթէ հրամայեալ է քեզ թագաւորն տեղի բնակութեան ՚ի Կարին գաւառին յԱրծին աւանի: Եւ ելեալ հայրապետին գայ ՚ի մեծանիստ և ՚ի շահաստան քաղաքս մեր, և մեծաւ ուրախութեամբ լցոյց գանձինս տեսողացն, որ ցանկային նմա: Եւ էր ժամանակն մերձեալ ՚ի տօն սրբոյ Աստուածայայտնութեանն. իսկ ՚ի գալ մեծի տօնին իջեալ¹ այնչափ բազմութեամբ է յորդախաղաց ջուրն՝ որ իջանէ ՚ի լերանցն որ ՚ի հիւսիսակողման դաշտին են. և կատարեալ զխորհրդածութիւն աւուրն փառաւորապէս, որպէս և վայել էր. իսկ ՚ի ժամ հեղոյ զտէրութեան իւրն ՚ի ջուրն, այր մի² տաճիկ յառաջ

¹ Այլ օր. եղեալ այնչափ բազմութիւն... հիսիսակողմն:

² Մի օր. այր մի այլազգի տաճիկ:

եկեալ 'ի բազմութենէն՝ խնդրէ մկրտիլ 'ի ջուրն: Իսկ նորա հարցեալ զպատճառն վասն որոյ զայն խնդրէր, և տեղեկացեալ 'ի նմանէ ցանկալ նմա լինել քրիստոնեայ. և հրամայէ նմա իջանել 'ի ջուրն: Իսկ մեռնակիրն մերձ կալով նմա, առեալ զշիշն 'ի ձեռն և հարեալ¹ զձեռամբն, եբեկ զշիշն՝ առատապէս հեղլով զիւրն 'ի վերայ նորակնքին և ջրոյն. և յապակւոյն բեկոր ինչ հարեալ կարեմէր խոցեաց զձեռն նորա, յորդութիւն արեան յերկիր հեղլով. զոր տեսեալ բազմաց ընդ խորանօք արկեալ զեղեալսն, ասելով՝ թէ Ձէ բարւոյ ինչ նշան. որ և 'ի նոյն առուր կատարեցաւ իսկ: Բանզի մինչդեռ ճաշածամուն 'ի սեղանն էին, հասին կալանաւորք և առին զնա, տարան եղին 'ի բերդն՝ որ կոչի Սաղտոյ Առիձ: Եւ ապա ածեալ 'ի Հայոց զքեռորդի նորին զՍաշիկ անուն, և եղեալ 'ի բերդին որ կոչի Սեաւ քար. և մնացին անդ մինչև մերձ 'ի զատիկն: Եւ ապա հանեալ զնոսա անտի, տարան 'ի Կոստանդնուպօլիս առաջի թագաւորին. քանզի և զԱնանիա զերէց եղբայրն Սաշկայ յառաջ տարաւ ընդ իւր ներքինի ոմն, որ ունէր զպատիւ կէս թագաւորութեան:

¹ Այլք ձեռամբն:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ՅԱՂԱԳՍ ԿՈՏՈՐԱՄԻՆ ՈՐ ԵՂԵՆ 'Ի ԳԱԻԱՌՆ ԲԱՍԵՆԱՅ ԵՒ 'Ի ԼԵԱՌՆ ՈՐ ԿՈՉԻ ՍՄԲԱՏԱՅ:

Ի սոյն ամս բացաւ դռուն բարկութեան յերկնից 'ի վերայ աշխարհիս մերոյ. և շարժեալ զօրք բազումք 'ի թուրքաստանէ, որոց երիվարք արագունք իբրև զարծուիս, և սմբակք նոցա իբրև զվէմս հաստատունք. աղեղունք լարեալք, և սլաքեալ նետք նոցա, գօտևորեալք քաջապէս, և անլուծանելի ունելով զխրացս կօշկաց: Եւ ելեալ 'ի գաւառն Վասպուրականի, յարձակեցան 'ի վերայ քրիստոնէից իբրև գայլս քաղցեալս անյագեալս 'ի կերակրոյ. և եկեալ մինչև 'ի գաւառն Բասեան, և մինչև 'ի դաստակերտն մեծ՝ որ կոչի Վաղարշաւան, քանդեալ ապականեցին գաւառս քսան և չորս սրով և հրով և գերութեամբ: Ողորմագին և բազում ողբոց և արտասուաց արժանի է պատմութիւնս: Որք իբրև զառիւծս ընթացան, և իբրև կորիւն առիւծուց անողորմաբար արկին զղիակունս բազմաց զէշ զազանաց և թոչնոց երկնից. և կամէին այնու ձեռնարկութեամբ գալ ի քաղաքն Կարնոյ: Բայց որ ծովու եղ սահման՝ ասելով՝ «Յայգվայր եկեսցես, և այլ մի ևս յաւելուցուս, այլ անդրէն 'ի քեզ խորտակեսցին ալիք

քո՞նա արկ զխաւար թանձրամած աւալի նոցա, և արգել զնոսա յընթացից իւրեանց: Չայս առնէ ըստ իւրոյ անճառ իմաստութեանն, որպէս զի ահիւ նոցա մեք խրատիցիմք, և նոքա ուսանիցին թէ ոչ իւրեանց զօրութեամբ ինչ արարին զոր արարին. այլ ձեռն որ արգել զնոսա հօրապէս, նոյն արար ճանապարհ գնալոյ նոցա:

(Արգ հեղ զբարկութիւնն իւր 'ի վերայ մեր 'ի ձեռն ազգի օտարի, վասն զի մեղաք նմա. և դարձեալ զՂացաւ 'ի չարեաց՝ իւրոց ածել 'ի վերայ մեր, զի ողորմած է. վասն որոյ ոչ 'ի սպառ բարկանայ և ոչ յաւիտեան պահէ ռխս: Միոքն 'ի մէջ բռնագատի՝ զիրաւացի դատաստան 'ի մէջ բերելով, զի դատաւոր արգար է. և միւսոքն կանխէ յողորմութիւն, վասն զի հայր գթութեանց է. և միւսոքն զՂանայ 'ի վերայ չարեաց մերոց, քանզի Աստուած ողորմութեանց է: Որպէս և ասաստին իսկ զերկոսեանն եցոյց առ մեզ. ըստ արժանաճաս վրիժուցն ծանրացոյց զձեռն իւր 'ի վերայ մեր, և դարձաւ փութապէս անցոյց զբարկութիւն իւր, զի մի 'ի սպառ սատակեսցէ զմեզ: Այլ մեք զՓարաւոնի ախտացաք զճանրասրտութիւն, և զյոյժ յիմարին յիւրոց՝ ախտակցաց, որ երբեմն տանջեալ՝ խոտովան լինի ասելով. «Մասն Աստուծոյ է այս».)

1 Մի օր. մերոց:

2 Այլ օր. ախտակրաց, և այլ ախտաւորաց:

և յանցանել բարկութեան պատուհասին՝ արբեալ ամբարտաւանութեամբ ասէ. «Մ'չ գիտեմ գտէր, և զ'սրայէլ ոչ արձակեմ»: Մինչև ուղերձեաց յինքն զվերջին պատուհասն՝³ բնակից լինելով անդնդային խորոցն: Բայց բարուք ասէր վատաշուէրն, թէ մասն Աստուծոյ է այս. զի ձեռն տան մատամբք ունի առ գործն զկատարելութիւն. որպէս և անդ զմիջէ սկսեալ՝ 'ի տան աւարտեաց հարուածոց զխրատ, և ապա արձակեաց զ'սրայէլ:)

Արգ 'ի հասանել բարկութեանն և 'ի բորբոքել հրասին և 'ի շարժել եղեռնաւոր չարեացն, ահիւ ահաբեկ եղեալ՝ յոյժ զգողի հարեալ զարհուրեցաք. բայց ողորմեցաւ Աստուած, և խաւարաւ փակեաց զճանապարհս նոցա, և խափանեաց զընթացս արշաւանաց անօրինացն: (Կարծական եղև մեզ բարին, և չմարդոյ գտաք առ շնորհակալիսն. զի զոր պարս էր 'ի ձեռն խրատու եղբարց մերոց ողջախոհանալ մեզ, և փութալ կանխել առ մարգարէն, և ուսանիլ 'ի նմանէ զկեցուցանօղն խրատն, «Դադարեցէք, ասէ, 'ի չարեաց ձերոց, և ուսարուք զբարիս գործել», և որ զհեա սոցին գան բանք. և յանձանց ուղղութենէ հաշտեցուցանել զԱստուած, և շիջուցանել զգեհենաբորբոք պատուհասն, և զբարձրացեալ ձեռն խոնարհեցուցանել 'ի բարկութենէ 'ի նե-

3 Մի օր. բնակակից:

րումն. նա՛նք 'ի մոռացօնս եղև մեզ այս, և ոչ ծագեաց անգամ 'ի սիրտ մեր գիտութիւնն նորա. այլ որ անօրինելոցն էր, անօրինէր, և որ անիրաւելոցն էր, անիրաւէր. մինչև ըստ օրինակի վարագացն՝ 'ի վերայ սրոյն մղեցաք զանձինս, զբովանդակն 'ի մեզ բերելով: Թուէր մեզ թէ նոքա մեղաւոր գորով՝ կրեցին զպատուհասն, և մեք ըստ արդարութեան մերոյ ապրեցաք. և ոչ գոյր 'ի յիշատակ մեզ տէրունական պատուէրն և իմաստնացուցիչ խրատն. «Գալիլեացիքն, ասէ, զորոց արիւննան Պիղատոս խառնեաց ընդ զօնս նոցա, համարիք թէ նոքա մեղաւորք էին քան զամենայն մարդիկ, ոչ. այլ թէ ոչ ապաշխարեցէք, նոյնպէս ամենեքեան կորնչիցիք»: Իսկ մեք ըստ ամովսական բանիցն, որովք նախատէր զԻսրայէլ, որք զպարզեալ գինին ըմպէին, և անոյշ իւղովք փափկանային, և 'ի գահոյս փղսկրեայս հանգչէին, և որ այլն ևս, և ոչ ցաւէր նոցա վասն բեկմանն Յովսեփու: Քանզի ինդրէ Աստուած՝ զի յորժամ զօմանս տանջանաց մատնիցէ, մերձաւորքն ընդ նոսա վշտակից լինիցին. ըստ այնմ, «Լալ ընդ լացօղան»: Այլ նոքա գնորին հակառակ առնէին. 'ի միոջէ յարենէ էին, և ընդ գերութիւնն ցեղի Յովսեփու չցաւէր նոցա. վասն այսորիկ յերգ արկեալ մարգարէն՝ ամբաստան լինէր զնոցանէ: Այսպէս և 'ի մերուս հանդիպեցաւ:)

Քանզի յամի չորեքհարիւրերորդի իննաներորդի եօթներորդի թուականիս մերոյ՝ որ էր երկրորդ ամ գերութեանն մերոյ, շարժեալ միւսանգամ մրուր դառնութեան լի բարկութեամբ 'ի տանէն Պարսից՝ ահագին ծփանօք, և եկեալ հեղաւ յընդարձակ դաշտն Բասենոյ և Կարնոյ. և ցայտուկս հեղեղատին կալաւ զչորս անկիւնս երկրին. յարևմուտս՝ մինչև 'ի Սաղտեաց գաւառն. իսկ 'ի հիւսիսի՝ մինչև 'ի Սպեր և մինչև յամուրս Տայոց և Արշարունեաց. իսկ 'ի հարաւ մինչև 'ի Տարօն և մինչև 'ի գաւառսն Հաշտենից մինչև յանտառն Խորձենոյ: Եւ՝ զետղ առեալ դադարեաց աւուրս չորեքտասան, և ծովացեալ ծածկեաց զլերինս և զմացառ վայրս, և կալաւ բնաւ զաշխարհս. որ ինձ թուի յանապակ գինւոյն յայնմանէ գոլ նմա, զոր մանուկն Երեմիա 'ի տեսողութեան իւրում ոսկի բաժակաւ մատուակեալ արբոյց թագաւորաց, ազգաց, քաղաքաց, իշխանաց և զօրաց նոցա. և յետոյ արբոյց տանն Սիսակայ. ահա յայտնի կատարումն մարգարէութեանս զիսկումն: Քանզի արբ տունս Հայոց յանապակէն յայնմանէ և արբեցաւ յարբումն Հար. արբ և թմրեալ յիմարեցաւ. արբ մինչև զբովանդակն յինքն ընկալաւ. և այժմ անկեալ կայ 'ի կիցս ամենայն ճանապարհացն մերկ և խայտառակեալ, և կոխեն զնա նախատանօք ան-

ցաւորք ճանապարհաց: Ելեալ 'ի տանէ, օտարացեալ 'ի ծանօթից, հեռացեալ յընտանեաց և 'ի բարեկամաց և յազգականաց, գերի և կալանաւոր ամենայն ազգաց:

Ժամ է ինձ զմարգարէականն զայն բարբառել բանս, եթէ «Զմնացորդս թրթրոյն եկեր մաւրխն, և զմնացորդս մորեխին եկեր շորեակն, և զմնացորդս շորեկին եկեր գրուիճն»: Իմ են և այսօրիկ, քանզի 'ի մեզ կատարեցան ամենայն կանխասացիկ բանք մարգարէիցն. արդ թրթուրն և մորեխն այն անցեալ են. իսկ շորեակն և գրուիճն սօքա են՝ վասն որոյ ճառս մեր արկեալ է: Քանզի յառաջին անգամոյն՝ յորժամ ելին Պարսիկք և այլ խուժադուժ ազգք հեթանոսաց, և մարգահոտոր սատակմամբ ապականեցին զգաւառս բազումս, և առ և գերի բազում առեալ իջին յաշխարհն իւրեանց, աւետաւորք եղեն ազգաց և թագաւորութեանց. և հրաւէր տուեալ նոցա՝ ասեն ըստ մարգարէին, թէ «Գազանք անապատի եկայք կերէք զայս որ յանտառիս է»: Եւ 'ի գալ միւսում ամին ժողովեցան իբրև արծուիք 'ի վերայ կերակրոյ անհամար բազմութիւնք զօրաց աղեղնաւորաց և՛ սուսերամարտից. և մեծաւ խրախուսանօք ձեպ 'ի ձեպոյ ելին յաշխարհս մեր յամսեանն սեպտեմբերի, 'ի ասնի սրբոյ Խաչին յաւուր շորեքշաբաթու:

1 Մի օր. սուսերամերկից:

Աստանօր մեզ պատմութիւնս ողբոց և աշխարանաց է. և՛ զամենեսեան հանդէսք պատմութեանս 'ի կոծ հրաւիրէ: Զի թէ նինուէացիքն 'ի վերայ սպառնալեաց մարգարէին, և այն զի մի անձն եմուտ 'ի քաղաքն, օտարաշխարհիկ և անծանօթ յամենեցունց և առանց նշանաց, այնքան անիւ անաբեկ եղեալ՝ մինչ զի 'ի թագաւորէն սկսեալ մինչև յայն որ՝ յազօրիսն նըստէր, միաւոր եղև ամենեցուն կոծ, ամենեքեան խորգազգացք, ամենեքեան արջնագգեստք, ամենեքեան հատեալք 'ի կերակրոց, և զբնութիւնն բռնադատէին առատանալ ողբովք, նաև զեղերամայր կանայս ձայնակից ինքեանց կոչէին. «Թերևս, ասէ, զղջացի Աստուած, և զարձցի սրբամտութիւն նորա 'ի մէնջ: Մերս քանի՞ն առաւել ողբոց արժանի է, որ ոչ սպառնալիք միայն, այլ պատուհաս բարկութեան հասեալ և 'ի գլուխ ելեալ, և մեք չարագանեալք և կործանեալք և տեսարան աշխարհի եղեալ. զոր Առաքեալն 'ի վերայ սրբոցն առնու զբանս, և չար պատմութիւն թողեալ զկնի մեր ազգաց յազգս: Քանզի քաղաքք մեր աւերեալք և տունք այրեցեալք, ապարանք հնոցացեալք, և արբունաշէն սրահք՝ աճիւնացեալք: Արք 'ի հրապարակս կոտորեալք, և

1 Այլ օր. զամենայն հանդիսատեսք. միւսն, զամենեսեան հանդիսատեսք պատմութիւնս:

2 Մի օր. անճոռնացեալ:

կանայք 'ի տանց գերի ելեալք, և կաթ՝ ասուն տղայք զբարի հարեալք, և գեղեցիկ դէմք պատանեկաց թառամեալք: Կոյսք 'ի հրապարակս 'ի խայտառականս անկեալք, և երիտասարդք առաջի ծնրոց սրախողխող եղեալք. պատճառական ալիք ծերոց ընդ արիւն և ընդ ապափոյժ եկեալք, և դիակունք նոցա թաւալղլոր խաղացեալք: Սուրբ թշնամեացն շլացեալք, և ձեռք նոցա 'ի զօրութենէ պակասեալք. աղեղանց նոցա լարք հատեալք, և նետք 'ի կապարճից նոցա սպառեալք. անձինք նոցա ձանձրացեալք, և սիրտք նոցա յոդորմութիւն ոչ եկեալք:

Ո՛վ ողորմութեան քո Աստուած, որ այնքան ներեցեր անօրինացն խրոխտալ 'ի վերայ խաշին արօտի քո: Յիշեա՛ գժողովուրդ քո զոր ստացար 'ի սկզբանէ գալստեան միածնի քո, և փրկեցեր արեամբ օծելոյդ: Ընդէ՛ր մերժեցեր Աստուած 'ի սպառ, բարկացար սրտմտութեամբ քո և մասնեցեր զմեզ 'ի ձեռս արանց անօրինաց, խստաց և ապստամբաց: Մի՛ յիշեր զմեզս մեր, և մի վասն մեղաց մերոց զարձուցաներ գերեսս քո 'ի մէնջ. այլ յիշեա՛ զձեռն քո հզօր և զբազուկ քո բարձր, որով տիրէիր մեզ, և անուն քո կոչեցեալ էր 'ի վերայ մեր: Եւ արդ ահա դու բարկացար, և մեք մեղաք. վասն այնորիկ մոլորեցաք գերութեամբ 'ի բազում ազգս, և եղաք իբրև զպլիղծս ամենեքեան: Հողմք մերժեցին

զմեզ, և ոչ ոք իցէ որ կարգայցէ զանուն քո, և որ յիշեսցէ ապաստան աննել զքեզ. զի դարձուցեր գերեսս քո 'ի մէնջ և մատնեցեր զմեզ վասն մեղաց մերոց: Մի՛ յաւիտեան բարկանար մեզ, և 'ի ժամանակի մի յիշեր զմեզս մեր:

Ճ Ո՛հ և աւաղ աւուրն այնորիկ լուսանալոյ. զի լոյսն որ յաւուրն առաջնումն անմարմին տեսակաւ 'ի բանէն Աստուծոյ գոյացաւ, և 'ի չորրորդում աւուրն ընդ մարմնոյն պարուրեալ՝ 'ի լուսաւորս բաժանեցաւ, իշխան տունջեան և գիշերի լինելով, և աշխարհի ճանապարհորդք յաւիտենից. մինն զմարդ 'ի գործ յարուցանելով, և միւսն զազանաց համարձակութիւն տալով՝ Այսօր միջօրեայ աւուրն այնորիկ՝ մեզ 'ի խաւար փոխարկեալ գիշերացաւ;¹ զազանաբար ազգն հեթանոսաց որք 'ի վաղնջուց 'ի² խշտիս իւրեանց մոնչէին, ըստ մարգարէին ձայնի, և յԱստուծոյ հօտիցն խնդրէին կերակուր իւրեանց, 'ի գիշերանալ մեզ աւուրն այնորիկ՝ ելին և տարածեցան ընդ երեսս երկրի, և գտին որս բազում և յագեցան կերակրովք, և նշխարեցին սողայոց իւրեանց յամս բազումս: Արդ թէպէտ և յամենայն տեղիս որս բաւականապէս պատրաստեցաւ նոցա, քանզի իբրև զգրախտ փափկութեան լի պտղով գտաւ երկիր առաջի նոցա.

1 Մի օր. զազանասար:

2 Երկու օր. 'ի խորհուրդս, և այլ օր. 'ի խանս:

բայց առաւել 'ի գաւառն Մանանաղւոյն 'ի լեառն՝
որ կոչի Սմբատայ բերդ. քանզի անդ ժողովեալ
էին բազմութիւն անթիւ փախստէիցն, և ¹ անա-
սուն որ ոչ գոյր թիւ: Յորոց վերայ հասեալ ա-
նօրինացն ապականեցին զամուրս նորա, և մտեալ
'ի ներքս՝ սուր 'ի վերայ եղեալ կոտորեցին զա-
մենեսին: X

Անդ էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի և
բազում ողբոց արժանի. զի զոմանս 'ի նոցանէ
որ 'ի բուռն անկանէին՝ սրամահ ² սպանանէին.
և որք յառապար տեղիս անկանէին և ամբանա-
յին, նետիւք խոցոտեալ սատակէին. և զբազումս
յանձաւին վերայ ելեալք մեծամեծ վիմօք զլա-
ջարդ առնէին, որոց դիակունքն գլաթաւալ 'ի
վերայ միմեանց շեղջեալ իբրև զկոյտս փայտա-
հարաց՝ զառաջիկայ զձորն լնուին: Վայ և աւանդ
շատ դառն լուսոյ աւուրն այնորիկ. զի քաջ արքն
վառեալ զինու և սրամտութեամբ եռացեալք, և
վատքն թալկանային, կանացիք յիմարէին և երի-
տասարդք խիզախէին, այլ ելս իրացն ոչ կարէին
իմանալ: Քանզի յամենայն կողմանց պատնէշ
թշնամեացն սլաշարեալ էր գնոսա. ոչ գոյր անդ
սէր սիրելեաց և ոչ աւսղ բարեկամաց. մոռա-
ցաւ հայր զգութ որդւոց, և մայր զսէր նորածին
մանկանց: Ոչ կարէր յիշել անդ կին նորահարսն

1 Միօր. անասնոցն:

2 Երկու օր. աննէին:

զսէր փեսայի, և ոչ զմտաւ ածէր այր զգեղ ցան-
կալի ամուսնոյն իւրոյ. պակասեցան երգք պաշ-
տօնէից, և հատան ձայնք սաղմոսաց 'ի շրթանց
սաղմոսողաց. կալաւ առ հասարակ զամենեսեան
դողումն և երկիւղ: Եւ 'ի սաստիկ տագնապէն,
բազում կանայք յղի գոլով՝ վիժէին զմանկունս.
և այսպիսօրէն գործով՝ իբր վարմաւ որսորդաց
թակարգեալ էին զլեառն ամենայն մինչև լքան և
հատան 'ի զօրութենէ:

Իսկ 'ի գալ երեկոյին, առեալ զառ և զգերի
և զկապուտ սպանելոցն, չոգան 'ի տեղւոյն: Իսկ
զկնի ելանելոյն նոցա, անդ էր տեսանել տեսու-
թիւն ողորմելի, և քան զառաջինն ողորմագոյն
և բազում ողբոց արժանի: Քանզի բազմադիմի
էին օրհասք մահուն. զի ոմանք յանկելոցն դեռ
յոգիս կէին, և լեզուք նոցա 'ի ծարաւոյ ցամա-
քեալք, նեղ և նուրբ ձայնիւ հայցէին հայթայ-
թանս ծարաւոյն գտանել, և ոչ ոք էր որ տայր.
Իսկ կէսք չարապէս վիրաւորեալք, և 'ի ձայնէ
պակասեալք, ուժգնակի շնչէին. և այլք ընդ փո-
ղիցն գենեալք՝ կիսամեռ գոլով, դժուարաւ խը-
ռընչէին. իսկ ոմանք 'ի դժուարին խոցուածոցն
մարմանջեալք՝ աքսոտէին ոտիւք, և եղնգամբ
ձեռացն գերկիր դափր հատանէին: Բայց առնո-
սա և այլ անգրին էր տեսիլ տեսանել, որ և
զքարինս անգամ և զայլ անշունչ արարածս շար-
ժէին 'ի յողբս և 'ի հառաչանս, քանզի անօրէնքն

յորժամ զգերինն հանին 'ի լեռնէն, զտղայս առեալ 'ի գրկաց ծնողացն՝ յերկիր ընկեցին, որովք 'ի բազմութենէ նոցա եռայր առհասարակ տեղի բանակի նոցա: Ոմանք յանկելոցն զքարի հարեալ սատակէին, և կիսոց կուշտքն պատառեալ, և փորոտիքն յերկիր հեղեալ. իսկ զկենդանեացն զկառահ սր լսելիք տանել կարէին. քանզի որ հետիոտիւք ընթանալ կարէին, այսր անգր յածելով զմարս իւրեանց խնդրէին, յորոց 'ի բարձրաձայնութենէ լալեացն՝ արձագանք լերինն զհետ հնչէին. իսկ այլ որք չև ևս էին հաստատեալք յոտս, 'ի գուճս սողալով կառահէին. իսկ որք քան զնոսա 'ի տխեղժ հասակին, ոտիւք զերկիր հարկանէին. և 'ի սողալոյն պակասեալք 'ի ձայնս, ոչ կարէին արտաքս բերել զհագագն. և այսպիսի ողորմագին ձայնիւք և անհատ աղաղակաւ՝ զգառանց բերէին զնմանութիւն, որ դեռադեռ 'ի մարցն բաժանեալ՝ 'ի հորձիցն ելևելս առնէին վասն անժոյժ գոլոյ բնութեանն. և անդադար ղօղանջիւք վիրաւորէին զօդն, և ձանձրացուցանէին զլսելիս լսողացն:

Այսոքիկ են չարաչար պատմութիւնք քո, ո՛վ լեառն. լեառն ամուր Սմբատայ՝ ոչ ընդ որ հաճեցաւ Աստուած բնակել 'ի նմա, այլ լեառն արեան, կոխման և կորստեան: Ո՛չ է մարթ անուանել զքեզ լեառն, այլ խորխորատ տղմոց 'ի կորուստ ամենայն բնակչաց երկրի. քանզի 'ի

քեզ զազանք օթագայանան, և ցինք և անգեղք արարին իւրեանց բնակութիւն. 'ի քեզ աղուեսունք երամակեալք, խայտացեալք, լցեալք 'ի կէրոյ: Ո՛վ լեառն, ոչ ըստ Հերմոնի 'ի ցօղոյ երկնից պարարտացար 'ի քեզ կաթելոց, այլ 'ի ձարպոց և յարենէ դիականց 'ի քեզ կոտորելոց: Ո՛վ լեառն, ոչ ընդ սինէականին Մովսեսի առ Աստուած խօսից եղեր միջնորդ, այլ զբազում քահանայս լեցուցեր 'ի սաղմոսական երգոց, որք աղօթիւք միշտ խօսակիցք Աստուծոյ լինէին: Եղիա երկուցեալ 'ի մահուանէ, Յեզաբելայ փախըստական՝ 'ի Քորեբ անկեալ ապրեցաւ. և սորք 'ի քեզ ապաստան եղեալ՝ մատնեցան 'ի ձեռն սրոյ, և բաժինք աղուեսուց եղեն: Ո՛վ լեառն, համաձայն տեսանեմ զքեզ լերինն Գեղբուայ, յորոյ վերայ անկան՝ ազատքն Իսրայէլի: Վասն որոյ ժամ է ինձ գառ 'ի Դաւթայն գառ 'ի նա զասացեալսն՝ 'ի քեզ երկրորդել: Լերինք Սմբատայ, մի՛ անկցի 'ի վերայ ձեր անձրև, և մի ցօղ. քանզի արբէք դուք յարենէ հաւատացելոց՝ արանց և կանանց 'ի ձեզ անկելոց: Այլ որ վասն լերինն այնորիկ չար համբաւ պատմութիւն էր՝ զկայ առցէ, թէպէտ 'ի բազմաց սակաւ ինչ սացի: Աստանօր 'ի մերս դարձուցից զոճ բանի պատմութեանս. և կամիմ ըստ ուժոյ իմոյ յամել 'ի բանս, որպէս զի ամենեցունց շարժեցից

1 Յամենայն օր. ազունք:

զարտասուս: Կոչեմ և դձայնարկու կանայս ընդ
Երեմիայ, զի ընդ իս զողբս յարդարեսցեն. քանզի
ոչ եթէ լերանց և անձաւաց և անապատ տե-
ղեաց առնեմ զպատմութիւնս, յոր սինլիքորք
փախստէիցն երթեալ բնակեցան:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ՎԱՍՆ ԱՐԾԻՆՆ ԱՆՈՂՈՐՄ ԿՈՏՈՐԱԾԻՆ:

Այլ քաղաքին, և քաղաքի այսպիսում, որ
հոյակապ և ականաւոր էր ամենայն աշխարհաց,
իբրև զքաղաք որ 'ի վերայ լերինն կայցէ. և ծով
և ցամաք երկնէր և առատանայր կրել հի ամա
զգօրութիւն իւր. որպէս բարձրն Նսայիաս վասն
Երուսաղեմի մարգարէանայր: Արդ սա յառա-
ջինսն՝ մինչդեռ բարեացն առատութեամբ պոս-
կեալ էր, ամենայն ինչ ըստ մտի էր սորա. և
նման իմն էր նորահարսն կնոջ, որ զեղոյն վա-
յելչութեամբ և զարդուցն պայծառութեամբ՝
ցանկալի զոլ ամենեցուն: Քանզի իշխանք սորա
էին մարդասէրք, և դատաւորքն արդարադատք
և կաշառուցն ներողք: Վաճառականք՝ եկեղեցւոյ
շինողք և զարդարիչք, կրօնաւորաց օթեանք և
հանգուցիչք, և առ աղքատս ողորմածք և դար-
մանիչք: Ոչ գոյր խաբէութիւն 'ի վաճառան, և
ոչ նենգութիւն 'ի տուրեառիկ փոփոխմունս: Ընդ

բամբասանօք էր վաշխից և տոկոսեացն շահքն,
և խտտեալ և անարգեալ էր 'ի նուէրս ընծայից
պատարագ նոցա: Ամենեցուն մի նախանձ էր
բարեպաշտութեան. քահանայք նոցա սրբակացք
և աղօթասէրք, և եկեղեցական սպասու հլուք և
հպատակք: Վասն որոյ և վաճառականք սորա
փառաւորք, և օգնողք թագաւորք ազգաց: Եւ
իբրև ակն մի պատուական լուսագեղ պայծա-
ռութեամբ փայլէր քաղաքս մեր 'ի մէջ ամենայն
քաղաքաց, ամենակն գեղեցիկ, բոլորովին զար-
դարուն:

Բայց յորմէ հետէ մտին յեկեղեցիս մեր
Սեքարացիք և Պիհոննացիք,¹ և՝ արդարութեան
օրէնքն յանիրաւութիւն դարձաւ, և յարգի եղև
արծաթսիրութիւն քան² զաստուածսիրութիւն,
և մամոնայն քան զՔրիստոս. յայնժամ ամենայն
համեստութիւն կարգաց զառածեալ՝ յանկարգու-
թիւն դարձաւ: Իշխանք սորա գողակիցք եղեն
զողոց, վրիժագործք և արծաթոյ ծառայք. զա-
տաւորք սորա կաշառաւորք և վասն կաշառաց
զողանային զիրաւունս. և դատաստան որբոց ոչ
առնէին, և յիրաւունս այրեաց ոչ խոնարհէին:
Վաշխից և տոկոսեաց օրէնք եղան, և ցորենոյ
բազմապատկութիւն, որով երկիր պղծի և արգե-

¹ Մի օր. մտին յեկեղեցին մեր Սեքարացիք և Պիհոննացիք:

² Երկու օր. զաստուածպաշտութիւն:

լու զարգանդ առ 'ի տալոյ զպտուղ 'ի ժամու
իւրում առ 'ի կերակուր մարդկան: Որ խաբէր
զընկերն՝ պարծէր իմաստուն գոլ, և որ յափըշ-
տակէր՝ սսէր, Ես հզօր եմ: Զտունս տնակից՝
աղքատացն, և զսահմանս անդաստանաց նոցա
յափշտակէին մեծատունքն, և չկաթէր 'ի լսելիս
նոցա աստուածապատուէր անէծքն զբեալք 'ի
ձեռն Մովսեսի ծառայի տեառն. «Անիծեալ է,
ասէ, որ յափշտակէ զարտս ընկերին»¹ Կամ զոր
բարձրն Եսայիաս բողոք բարձեալ սաստէ այն-
պիսեացն. «Վայ, ասէ, այնոցիկ, որ յարեն զտուն
'ի տուն և անդաստան առ անդաստան մերձեցու-
ցանեն, զի զընկերին հանիցեն: Նա աւանիկ ազգ
եղև յականջս տեառն զօրութեանց այդ ամե-
նայն», և որ 'ի կարգին է, լուեմ խնայելով 'ի
ձեզ: Զգոյր 'ի յիշատակ նոցա այգին Նաբովթայ,
և Յեզաբէլ՝ որ յափշտակեաց զայն, թէ զինչ
կրեաց, որ մինչև ցայսօր փող հնչէ յամենեցունց
լսելիս: Բարձաւ և 'ի քահանայից երկիւղ և ընտ-
րութիւն սրբութեան. նեղին և մղին մերձենալ
'ի սեղանն և սպասաւորեն անձառ խորհրդոյն որ
հրեշտակաց է զարհուրելի, թող թէ մարդկան,
և զայն 'ի ձեռն արծաթոյ և ոչ Աստուծոյ. և 'ի
մոռացօնս եղև սաղմոսական երգն որ ասէ. «Ոո-
տեսցին այնքիկ որ ընտրեալ են արծաթով»:

Զի՞նչ ասացից և որ առ կանայս ամբաստա-

1 Երկու օր, տնանկաց:

նութիւն է. բաւական են առ 'ի յեսայեայ ա-
սացեալքն, չկարօտանան մերում բանիցս: Քանզի
նա զերուսաղէմի կանայսն՝ վասն զարգասէր
լիտութեանն այսպէս յանդիմանէ. «Փոխանակ,
ասէ, զի հպարտացան դստերք Միովնի, և զնա-
ցին 'ի բարձր պարանոց»: Նախ զարմատոյն ա-
մենայն չարեաց բուռն հարկանէ, զամբարտա-
ւանութենէն ասեմ. զի նա է մայր և սկիզբն ամե-
նայն չարեաց, զի 'ի մարդկանէ զևս գործէ, և
նոցին տանջանացն վիճակակից առնէ: Արդ՝ ա-
մենեցուն չար է ախտս այս, բայց կարի առաւել
կանանց ազգի. վասն այսորիկ նախ զնոսա դա-
տի, և ապա 'ի կարգ արկեալ յիշէ զստորինն
ընդ երկիր զքարշիւն, և զգինգսն և զմատանիսն,
զապարանջանսն, զքօղէսն և զմեհեանդան և զայլ
ամենայն: Տես լսող, և զհատուցումն նոցին. «Փո-
խանակ, ասէ, ոսկի զարգուցն, զլսոյն կնտու-
թիւն». զի 'ի զարգուցն մերկացուցեալ զգլուխն,
զհերսն հատանէին ծաղր առնելով զնոսա: «Փո-
խանակ ոսկի կամարացն չուան զօտի. և փոխա-
նակ պատուական հանդերձիցն քրձագգեաց, ա-
սէ, լինել». զի 'ի գերութիւն հանդերձեցան,
գերիչքն զայն շնորհեցին նոցա:

Ոչ վայրապար եղև ինձ անցանել ընդ այս
ամենայն. այլ զի ցուցից, թէ որպէս ըստ կար-
գի նոցա յանցանքն մեր, նոյնպէս ըստ նոցա
պարտ էր և խրատ ընդունել մեզ, և առաւել

ևս. զի թէ նորա առանց օրինակի դայն կրեցին, մերս քանի՞ն առաւել պատժոց արժանի չիցեն՝ յետ գնոսա մեզ օրինակ ունելոյ, և Քրիստոսի խրատուն՝ որ ազաղակէ և սսէ. «Թէ ոչ առաւելուցու արդարութիւն ձեր աւելի քան զգրպուրացն և զփարիսեցւոցն, ոչ մտանէք յարքայութիւնն երկնից»։ Եւ մեք ոչ յարդարութիւնն և եթ, այլ և ՚ի մեղան առաւել գտանիմք, և զճր ներել թողութեան ունիցիմք։

Արդ տես զգիւրակշիւ և զգէս հատուցմունան։ Ելին Պարսիկք ՚ի վերայ Երուսաղէմի, ելին և ՚ի վերայ մեր. աւերեցաւ Երուսաղէմ, և աւերեցան քաղաքք մեր։ Մտին հեթանոսք ՚ի տաճարն սուրբ, և յաւարի տարան զգարդարանս նորա, և պղծեցին զտաճարն սուրբ. մտին և յեկեղեցիս մեր, և համարձակեցան յանմտանելիան, և պղծեցին պիղծ գարշապարօք զսրբութիւնս նորա. և կապուտ կողոպուտ արարին զգարդս նորա։ Հրայրեաց եղև տաճարն սուրբ. այրեցան և ՚ի մեզ փոխանակ միոյ տան՝ բազում եկեղեցիք. և առանց համարոյ անկան քահանայք նոցա ՚ի սուր. և զմերոյս ո՞վ բերէ զհամար։ Ժամ է ինձ ՚ի դաւթական բանսն ելանել, և նորին ձայնիւ զմերս յօրինել զողբս։ Ընդէ՛ր տէր կացեր ՚ի հեռաստանէ, և անտես արարեր զմեզ ՚ի նեղութեան մերում, յանօրինել անիրաւին ՚ի սրբութիւնս քո, և ՚ի պարծիլ ատեցողացն զքեզ ՚ի

մէջ տօնից քոց. զի տհա մտին հեթանոսք ՚ի ժառանգութիւն քո, և պղծեցին զտաճար սուրբ քո. այրեցին ՚ի հուր զսրբութիւնս քո, և յերկիր խոնարհեցուցին զփառս եկեղեցւոյ քո. հեղին զարիւնս ծառայից քոց որպէս ջուր, ոչ որպէս յայնժամ՝ շուրջ զԵրուսաղէմաւ միայն, այլ՝ թէ ամենայն երկիրս լցաւ արեամբ սպանելոցն. իսկ զթաղելոց նոցա զհաշիւ և ՚ի միտս անգամ ո՞ բերէր։

Բայց զքաղաքիս մերոյ զբազմադիմի և զանհնարին չարիս ընդ զրով ո՞վ կարիցէ արկանել. զի որպէս գրեալ է վասն սողոմայեցւոցն, թէ «Արեգակն ծագեաց յերկիր, և տէր տեղաց ՚ի Սողոմ հուր և ծծումբ, և այրեաց զնա»։ Նոյնգունակ և աստ ՚ի ծագել արևուն յերկիր՝ հասին ՚ի վերայ անօրինացն ժողովք իբրև շունք քաղցեալք, և շրջապատեցին զքաղաքն. և մտին իբրև հնձողք ոճոյ ազարակի, և սուր առն ՚ի վերայ եղեալ հնձեցին մինչև անջատեցաւ ՚ի կենդանւոյ քաղաքս։ Իսկ զփախուցեալսն ՚ի տունս կամ յեկեղեցիս՝ հուր հարեալ այրեցին անողորմաբար, բարեգործութիւն զիրան կարծելով, որպէս կանխաւ Փրկիչն ասէր. «Եկեացէ ժամանակ, զի ամենայն որ սպանանիցէ զձեզ, համարիցի պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ»։ և զպատճառն ինքն յայտ առնէ. «Եւ զայն արասցեն ընդ ձեզ վասն անուան իմոյ, զի ոչ ծանեան զիս»։

Նաև օդոյ ձեռնառութիւն եղև կործանա-
կան աւուրն. զի հողմ ուժգնակի շնչեցեալ՝ բոր-
բոք արկանէր հրատին, մինչև ծուխն ծառացեալ
յերկինս հասանէր. և ցնցուղք լուսոյ հրատին՝
յաղթէր ճառագայթից արեգականն: Անդանօր էր
տեսանել տեսիլ ողորմագին և զարհուրական
յոյժ. զի ամենայն քաղաքն լի էր դիակամբք ան-
կելոցն, վաճառափողոցք և նրբափողոցք և ըն-
դարձակ սրահք: Իսկ զայրեցելոցն ո՛վ կարիցէ
բերել զհամար. քանզի որք ՚ի սրոյ շողալոյ փա-
խըստական եղեալ՝ ՚ի տունս ուրեք ՚ի թագասի
եղեն, ամենեքեան նոքա հրայրեացք եղեն: Իսկ
զքահանայսն, զորս յեկեղեցիս ըմբռնեցին՝ հրով
ծախեցին. և զորս արտաքոյ՝ զոմանս սպանեալ,
և զմեծամեծ խոզեանն եղեալ ի գիրկան առ ՚ի
նախատինս մեզ, և այսն կատականաց տեսո-
ղացն. իսկ զթիւ քահանայիցն, որք ՚ի սուր և ՚ի
հուր վախճանեցան՝ զտաք աւելի քան զհարիւր
յիսուն, որք վիճակի տեսարք էին և եկեղեցւոյ.
բայց զեկամտիցն, և որք յամենայն աշխարհաց
անդր հանդիպեցան, զնոցա ո՛վ կարէ բերել զհա-
մար:

Այսոքիկ են չարաչար պատմութիւնք քո,
ն՛վ քաղաք երջանիկ և երանելի, յղփացեալ, ա-
կանաւոր ՚ի մէջ աշխարհաց. այժմ ամբարձ զաչս
քո, և տես զորդիս քո վարատեալս ՚ի գերու-
թիւն, զտղայս քո անողորմաբար հարեալս զքա-

րի, զերիտասարդս քո այրեցեալս ՚ի հրոյ. մե-
ծահարկի և փառաւոր ծերք անկեալք ՚ի հրա-
պարակի: Հովասուն և բարեկեցիք կոյսք և կա-
նայք՝ անկեալք ՚ի խայտառականս, և հետի ո-
տիւք վարեալք ՚ի գերութիւն: Առ մեզ կատա-
րեցան դաւթական ողբոցն երգք. «Մատնեաց,
ասէն, ՚ի գերութիւն զգօրութիւնս նոցա, և զգեղս
նոցա ՚ի ձեռս թշնամեաց նոցա» և որ ՚ի կար-
գին է. բայց Քրիստոս յամէ զգարթնուլն, և ո՛չ
որպէս յայնժամ:

Այլ որ վասն Արծինն տխրական պատմու-
թիւնս աստանօր զկայ առցէ. զի մեք զամենայն
անցս չարեացն ոչ կարացաք ընդ գրով արկա-
նել, այլ զթողեալն ՚ի մէնջ՝ յաւերակացն ու-
սանի խնդրօղն: Այսոքիկ երկուց էր տեղեաց՝
լերինն և քաղաքի, ողորմելի պատմութիւնս. զոր
աչօք մերովք տեսաք և ընդ փորձ չարեացն ան-
ցաք, զայն միայն գրեցաք. իսկ զայլ գաւառացն
և զքաղաքաց զանցս աղետից, ո՛յր միտք բաւեն.
այնոքիկ երկայն բանի՝ պիտոյ և ժամանակի.
մեք զմերն ըստ կարի մերում համառօտեցաք:

1 Երկու օր. պիտանանայ:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՅԱՂԱԳՍ ՄԵԾԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՈՐ ԵՂԵՒ Ի ՄԵԾ
ԴԱՇՏԻՆ ԲԱՍԵՆՈՅ, ՅՈՐՈՒՄ ՊԱՐՏԵՅԱՆ ՀՈՌՈՄՔ:

Մարգարէն Եսայիաս՝ յորժամ ¹ զԵզիպտաց-
ւոցն աւերանաց մարգարէանայր, զայսոսիկ ա-
սէր, թէ «Յիմարեցան իշխանք Տայանու, որ
էին իմաստուն խորհրդականք թագաւորին»։ որ
և այս մեզ հանդիպեցաւ։ Քանզի հեծելագօրք
Հոռոմոց ոչ սակաւք էին յարեւելս պահապանք
աշխարհին, որ մինչև ցվաթսուն հազար ասեն
եթէ էր թիւ բանակին. որոց գլխաւորքն էին Կա-
մենաս՝ որ թարգմանի կրակ, որ ունէր զիշխա-
նութիւն տանն Հայոց. և Ահարոն՝ որզի Բուլ-
ղարին, որ ունէր զկողմն Վասպուրականի, և
Գրիգոր՝ Հայոց իշխանն, որ ունէր զպատիւ մա-
զիստրոսութեան։ Եւ քանզի գիրք ասեն եթէ՝
բազմիշխանութիւն ամբօխեալ է և անյարմարա-
կան և մերձ ՚ի լուծումն. որ և սոցա հանդիպե-
ցաւ։ Զոր պարտ էր միահաղոյն միաբանութեամբ
զյաղթօղն ՚ի պատերազմի դտէր Աստուած կար-
գալ յօգնականութիւն, որպէս օրէն էր առաջին
յաղթողացն. «Քանզի ոչ եթէ իւրով զօրութեամբ
զօրանայ հօրն», այլ տէր քաղէ զզօրութիւն
հակառակամարտին։ Իսկ նորա ոչ այնպէս խոր-
Մի օրին. զԵզիպտական ասարացն։

հեցան. այլ որ անօրինելոց էր ՚ի նոսա՝ անօրի-
նէր. և կարծէին մարդկօրէն հնարագիտութեամբ
զբորբոք ահագին հրատին շիջուցանել։ Վասն ո-
րոյ ՚ի ծուփս անկեալ, միոյ միոյ բանից ոչ հա-
ւանէին. քանզի եբարձ Աստուած զիմաստութիւն
՚ի խորհրդոց նոցա վասն շխնդրելոյ նոցա զնա։
Եւ այս ՚ի գործոցն յայանի է, զի զԼիպարիան
հայցէին գալ յօգնականութիւն, զՍաւուղայն ախ-
տացեալ առ վիուկն ընթացեալք. կամ որպէս
Հրեայքն, որ բարձեալ ուղտուց զգանձս իւրեանց՝
տանէին առ ազգ մի, որ ոչ գոյր ՚ի նոսա յոյս
օգնականի։ Եւ զայն ¹ ոչ ածին ՚ի յիշատակ զԴաւ-
թայն որ առ մսեղէն բլուրն, որ մեծաւ խրոխ-
տանօք նախատէր զԻսրայէլ. որոյ պարսաքար
մի միայն բաւական եղև առ ՚ի զխելապատակ
ուղղոյ նորա ջարդել. կամ զԵզեկիային՝ որ աղօ-
թիւք միայն զհարիւրութսուն հազարսն յԱսոր-
ւոց ՚ի ձեռն հրեշտակին՝ աներևոյթ սրովն յեր-
կիր յորսայտեաց։

Արդ՝ եկն Լիպարիան բազում աղաչանօք և
զանձուց առատատուր պարգևօք, և ոչինչ վճա-
րեցաւ այնու. քանզի և ինքեանք իսկ չէին
միաբանք առ միմեանս։ Վասն որոյ ՚ի խմբել
պատերազմին, որզի Բուլղարին իւրայնովքն
՚ի թիկունս դարձեալ՝ համարձակութիւն տայր
թշնամեացն, որք մեծածայն աղաղակաւ զմի-
1 Երկ. օր. ոչ զիտէին յիշատակ զԴաւթայն։

մեանս յորգորէին, և 'ի մէջ փակեալ զԼիպա-
րիան իւրովք քաջ արամբք, զոմանս սպանա-
նէին, և զերիվարի նորա զՋիլսն հատեալ սուսե-
րաւ՝ զինքն ձերբակալ առնէին: Զոր տեսեալ այլ
զօրացն՝ 'ի փախուստ դառնային. որոց զհետ
մտեալ թշնամեացն, անշափ կոտորածս առնէին,
զոմանս սրով, և զբազումս՝ վասն զի գիշերացաւ
ժամն, 'ի գահից և 'ի քարանցաւաց զահավէժ
առնէին. և մնացեալքն մերկ կողոպուտ հետի-
ոսիւք ուր կարէին՝ ապրեցան: Իսկ թշնամիքն
լցեալ աւարաւ առաւել քան զառաւել, ուրախ
լինէին. իսկ մերքս վայիւք և ողբովք լի: Եւ յայնմ
օրէ և այսր՝ իբրև շունք գիշախանձք, կամ իբրև
գայլք արաբացիք՝ ոչ յագեցան երբէք արեամբ
քրիստոնէից, մինչև սպառեցին և բարձին 'ի մի-
ջոյ: Եւ եղև երկիրս ամենայն իբրև անդաստան
հասեալ 'ի հունձս, զորոյ զհետ հնձողացն ընթա-
նան որ զօրայն բառնան, և ապա զհասկաքաղն
և զխոզանն միայն թողուցուն յարօտ երէոց: Արդ
յետ պատերազմին յաղթութեան, առեալ զառ և
զգերի՝ մտին յաշխարհն իւրեանց, և անշափ ա-
ւարաւն լցին զերկիրն ամենայն. իսկ զիշխանն
Վրաց տարեալ ետուն ցլմալիփայն իբրև դմնձ
ինչ և քան զամենայն գերին հաճելի նմա. զոր
առեալ և ընկալեալ 'ի շնորհակալիս, և մեծաւ
պարգևօք արձակեաց խաղաղութեամբ յաշխարհն
իւր: Այս աստ մինչև ցայս վայր:

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Թէ ՌՐԶԱՓ ԵՂԵԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ՄԵԱԼ 'Ի
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ԿԱՄ ՌՐՊԵՍ ԴԱՐՁՆ:

Թագաւորին տեսեալ զնա՝ բազում պատուով
և մեծարանօք ընկալաւ, և առատ սոճիօք հրա-
մայեաց պաշտել զնա. բայց առ իւր պահեաց
զնա ամս երիս, քանզի կասկածէր թողուլ ի
Հայս՝ թէ երթեալ ապստամբեցուցանէ զԱնի: Իսկ
Ատոմ որդին Սենեքերիմայ առեալ զնա յերաշ-
խիս, ամ 'ի քաղաքն իւր 'ի Սեբաստուպօլիս. և
սուրեալ նմա տեղի բնակութեան զհանգիստ սըր-
բոյ նշանին, զոր իւր շինեալ էր բազմայարգար
վարդարանօքն և մեծապայծառ վայելչութեամբ,
յորում տեղուջ կեցեալ ամս երկուս, փոխեցաւ
'ի Քրիստոս: Եւ կացուցանեն 'ի տեղի նորա
զԽաչիկ զնորին բեռորդի, որ զձեռնադրութիւն
հայրապետութեանն վաղնջուց ընկալեալ էր: Զոր
իբրև լուաւ թագաւորն՝ առաքեաց խնդրակն, և
տարաւ զնա առ իւր և զզանձս՝ զոր և գտին թէ
անդ և թէ 'ի Հայս. քանզի յոյժ սիրօղ էր զան-
ձուց Պետրոս, որ և բազումք վասն այնր եպե-
րէին զնա: Իսկ յետ երից ամաց արձակեցաւ
տէր Խաչիկ 'ի թագաւորանիստ քաղաքէն, և ե-
կեալ 'ի սահմանս երկրորդ Հայոց՝ 'ի գաւառն

որ կոչի Տարընտայ, անդ դադարեաց. քանզի անդ հրամայեցին նմա տեղի բնակութեան:

Իսկ ժամանակ յամելոյ նորա 'ի կոստանդնուպօլիս՝ այս է պատճառն, ընդ հարկիւ կամէին արկանել զնա. իսկ նա ոչ առնու յանձն, թէ զոր մինչև յիմ ժամանակն չէ լեալ՝ և ոչ ես հաւանիմ: Եւ ապա 'ի հարց և 'ի փորձ արկեալ, և սպառնալիս ևս յաւելուին թէ ոչ ելանիցես աստի, եթէ ոչ զհրամայեալս 'ի մէնջ յանձն առնուցուս. իսկ երանելի անձն այն և մեծի Լուսաւորչին մերոյ փոխանորդն՝ ոչ ինչ զանգիտեալ 'ի նոցա բանիցն, այլ 'ի նոյն և 'ի նմին եկաց հաստատուն: Յետ այսորիկ արք երկու, մին իշխան և միւսն վանական 'ի Հոռոմոց, յառաջ կացեալ, եթէ վասն նախանձ արկանելոյ նմա եթէ ճշմարտիւ, ոչ զիտեմ, խնդրեցին զվերակացութիւն եկեղեցւոյ և հատուցանել զհարկն. որ և երկոքեանն չարամահ սատակեցան: Ապա 'ի զեղջ եկեալ արձակեաց զնա առանց հարկի, ատեալ նմա գրով և ոսկի մատանեաւ զոր 'ի Հայս իւրեանց տեղիք էին, և երկու վասն 'ի Տարընտայ:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Թէ ՈՐՊԷՍ ԱՆՀԷԱՐԻՆ ՀԱՐԱԻ ՔԱՂԱՔՆ ՅՂՓՍՅԵԱԼ,
ՈՐ ԿՈՉԻ ԿՍՐՍ:

Քաղաքս այս 'ի բազում ժամանակաց հետէ չէր զփորձ չարեաց առեալ. վասն որոյ յանհոգս և յանկասկածի կէին, հարստացեալք բազում ընչեղութեամբ 'ի ծովէ և 'ի ցամաքէ ամբարեալ: Արդ 'ի դալ մեծի յայտնութեան տեսուն մերոյ, 'ի զիշերին՝ յորում ուրախական ձայնիւ դասք քահանայից հանդերձ բազմամբոխ ժողովրդովքն զպաշտօն աւուրն կատարէին, յանկարծակի 'ի վերայ հասին զօրք անօրինացն, և քանզի առանց զիշերադիտաց էր քաղաքն, մտեալ 'ի ներքս, սուր 'ի վերայ առն եղեալ, անողորմ կոտորեցին զամենեսին, որ յոյժ ողբոց արժանի է պատմութիւնս: Քանզի օրէն է քաղաքաց 'ի տէրունական տօնան բազում զարգարանօք վայելչանալ արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց ըստ ուժոյ և ըստ կարողութեան, ըստ նմանութեան զարնանաբեր ծաղկանոցաց: Որ և զսոսա այսպէս դուեալ, յանկարծակի վայիւք և ողբովք լի եղև քաղաքն: Զքահանայսն 'ի պաշտամանցն լռեցուցին, և զսաղմոսասացսն 'ի սաղմոսական երգոցն. հատաւ երգ օրհնութեան 'ի բերանոյ դպրաց և

տղայոց: Անդանօր էր տեսանել տեսութիւնն ուղորմագին ուր դքարինս և զանշունչ արարածս անգամ շարժէր յողբս հառաչանաց, թնդ թէ զգգայունս և զկենդանիս. քանզի մեծահարկի և պատուական վաճառականք չարաչար մահուամբ սպանեալք. երիտասարդք և ըմբշամարտք 'ի փողոցան սրակոտորք. պատուական ալիք ծերոցն արիւնաշաղախ առ նոքօք անկեալք. և այսպիսօքէն գործովք սպառեցաւ քաղաքն յարանց. և թէ ոք ժամանեաց յամուրն ելանել ուր 'ի վերայ քաղաքին կայ, նա միայն ապրեցաւ: Եւ ֆնացեալ զօրն ողջոյն 'ի տեղւոջն խիլ արկեալ բրեցին զտունսն, և ապա հուր հարեալ այրեցին զքաղաքն, և ինքեանք առեալ զգերի և զկապուտ. քաղաքին գնացին յաշխարհն իւրեանց:

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ՎԱՍՆ ԳՍԼՈՅՆ ՍՈՒԼՏԱՆԱՅ:

Զկնի այսր պատմութեանս, 'ի գալ տարւոյն էր թուականիս մերոյ ամք հինգհարիւր երեք, 'ի նոյն ամիս և 'ի նոյն քանիս ամսոյն, ուր գառաջին աշխարհս գերի տարան, զԱրծն այրեցին, և զայլ քաղաքս և զաւանս. խաղաց զազանն մահաշունչ արիւնարբու և մարգախոշոջն Սուլտան անհամար զօրօք, փղօք, և կառօք և երիվարօք,

կանամբք և որդւովք, և բազում պատրաստութեամբ: Զանց արարեալ զԱրծիշաւ և զԲերկրաւ՝ եկեալ բանակեցաւ շուրջ զքաղաքան, ուր կոչի Մանագկերտ, 'ի գաւառն Ապահունեաց, և կալաւ բովանդակ զընդարձակ վայրս դաշտացն: Եւ արձակեաց ասպատակս յերեսին կողմանս աշխարհին, 'ի հիւսիս՝ մինչև յամուրն Ափխագաց և մինչև՝ 'ի լեառն ուր կոչի Պարխար և մինչև ցատորոտն Կովկասու. և յարևմուտս՝ մինչև յանտառն ձանեթոյ, իսկ 'ի հարաւ մինչև ցՍիմս կոչեցեալ լեառն. և բովանդակ կալեալ զաշխարհս իբրև հնձօղք ոճոյ ագարակի:

Արդ զայնմ ժամու զչարիսն՝ զօր նոքա աշխարհիս հասուցին, ով կարէ ընդ գրով արկանել, կամ ոյր միտք բաւեն 'ի համար ածել. զի ամենայն աշխարհս լի էր դիակամբք, շէնք և անշէնք, ճանապարհք և անապատ տեղիք, քաբանձաւք և առապարք, անտառախիտ մայրիք, և ափափայ վայրք՝ և յամենայն շինանիտ տեղիս հուր՝ հարեալ ապականեցին զտունս և զեկեղեցիս, որոյ բոց հրատին առաւել բարձրանայր բան զհնոցն Բաբելովսի. և այսպիսի ձեռնարկութեամբ ապականեցին զաշխարհս մեր, ոչ միանգամ, այլ երկցս անգամ մի 'ի միոյ վերայ դարձ արա-

1 Մի օր. 'ի դուռն:

2 Մի օր. հուր արկեալ:

րեալ՝ մինչև առհասարակ հատաւ երկիրս 'ի բընակչաց, և բարձաւ կառաչ անասնոց:

Չայս արարուած տեսեալ՝ սուգ առ և կործանեցաւ երկիր, վասն զի կործանեցան բնակիչք նորա. բարձաւ ուրախութիւն յերեսաց ամենայն երկրի. յամենայն տեղիս ողբք և հառաչանք. ամենայն ուրեք կոծ և լալականաց հանդէսք. ոչ ուրեք քահանայից երգք. ոչ ուրեք լսի փառաբանութիւն Աստուծոյ: Ոչ ուրեք բանին գիրք առ 'ի խրատ և 'ի մխիթարութիւն լսողաց. վասն զի ընթերցողքն սրամահք 'ի հրապարակս, և ինքեանք այրեցեալք և աճիւնացեալք: Ոչ ուրեք լսի ձայն հարսանեաց, և ոչ աւետիք նորածին մանկանց. ոչ նստին ծերք աթոռով 'ի հրապարակի, և ոչ խաղան մանկունք առաջի նոցա. ոչ երամանան անդեայք 'ի յարօտս, և ոչ խայտան գառինք 'ի մարգս: Ո՛չ շու հնձող որայիւ զգիրկս, և ոչ լսէ բարեբանութիւն յանցաւորաց. ոչ շուն կալք ցորենով. և ոչ զեղուն գինևով. ոչ լսին ձայնք ուրախութեան 'ի կութս այգեաց և ոչ ծանրանան՝ պահառք 'ի ստոմանաց: Բարձաւ այս ամենայն, կորեաւ և ոչ երեի:՝ Ո՛ր երեմիա ողբասցէ զմեր կործանումս, 'ի ճանապարհաց և 'ի լերանց յերկարելով զողբան. սր Եսա-

1 Յոմանս. պակասք:

2 Յայլ օր ոչ . . . նոր Եսայիս:

յիաս անհնազանդի մխիթարչացն զի յագեսցի ողբովք: Վայ ինձ որ վիպասեմ զայստսիկ, հիմենացի երիտասարդին նման գոլով իմ՝ գուժարկու եղէ, ոչ միում զիւղի կամ միում քաղաքի, այլ ամենայն աշխարհաց, ազգաց յագգս մինչև 'ի կատարած ժամանակաց. քանզի չիք ինչ ժամանակ կամ գործ որ զմերն հնացուցանել կարէ, բայց թէ որ զպղծոյն անապատի զգուշացուցանեն գիրք: Արդ զի՛նչ արարից, թողից 'ի պատմելոյ զանհնարին չարիան որ եհաս 'ի վերայ քրիստոնէից՝ խնայելով 'ի ձեզ, եթէ շարժեցից ողբս և հառաչանս ամենեցուն որք՝ հանդիսակից էք այսմ դժոխելուր պատմութեանս. բայց գիտեմ որ կամիք լսել. վասն որոյ և ես 'ի բաց եղեալ զանձին զանդադանս, զրեցից զգլխաւոր տեղեաց մի ըստ միոջէ զանհնարին չարիան:

Չնորձեան և զՀանձէթն յորժամ յիշեմ և որ ինչ 'ի նոսա գործեցաւ, հատկիմ արտասուօք, փղձկի սիրտ իմ, և յիմարին միտք իմ, և զգողի հարկանի ձեռքս և ոչ կարեմ զոճ տողիս յառաջ խաղացուցանել:՝ Բազում և անհամար հոգիք 'ի վերագոյն գաւառացն, վասն տեղեացն ամբուլթեան՝ անդր ժողովեալ էին. յորոց վերայ հասեալ անօրինացն արագասլէս որպէս թուշունք, անողորմաբար որպէս զագանք,

1 Երկու օր. հանդիսատէր:

2 Երկու օր. քանզի բազում . . . 'ի վերագոյն յիշեալ:

սրամտութեամբ եռացեալք որպէս վրէժխնդիրք) և խիլ արկեալ 'ի քարանձաւս և յանտառախիտ մայրիս՝ անյագաբար կոտորեցին զորս և գաին. մինչ զի արիւնն զօրէն զարնանաբեր ժամանակին, յորժամ 'ի ջերմութենէ օդոյն ջուրն ծորեալ ելանէ 'ի ձեանն առուս առուս վիժելով, զհող երկրին զկնի իւր հեղեղատելով, այսպէս և յայնժամ լինէր. արեան առուք 'ի դիակննցն անկելոցն ելեալ, 'ի զառ 'ի կող տեղիս 'ի յորդութեան գնացիցն զհող երկրին հեղեղատէին:

Այլ դու յայնժամ եղեալն անձ զմտաւ, զկրօնաւորացն դաս և զքահանայիցն՝ որ անդ հանդիպեցան, կամ զերամս ծերոցն, կամ զերիտասարգացն զբազմութիւնս, որոց գեռաբոյս մօրուացն՝ իբրև գնկար գեղեցկայարմար զայտան զարդարէին, և խոպուք վարսիցն փաղփեալք 'ի վերայ ճակատուն զօրէն վարդի վառ 'ի վառ գունով զղիրս երեսացն պայծառացուցանէին, թէ որպէս յանկարծակի 'ի սրոյ թշնամեացն իբրև 'ի կարկտոյ հարեալք՝ յերկիր թաւալ անկեալ զլոր խաղային: Բեր 'ի մէջ և զտղայոցն համար, զորս առեալ 'ի զրկաց մարցն յերկիր ընկենուին, որ մեծակական հառաչմամբ զմարսն խնդրէին. իսկ զծնօղան դանալից հարուածովք՝ առ շաապ ի նոցանէ բաժանէին: Ո՛ր սիրտ քարեղէն, որ զայս լսելով ոչ հեղձուռ արտասուօք ընդ բազմադիմի չարեացն յաճախութեամբ՝

Կոյսք 'ի խայտառականս անկեալք, նորահարսունք յարանց բաժանեալք և 'ի գերութիւն մատնեալք. 'ի միում վայրկենի երկիրն՝ որ իբրև զքաղաք մարդախիտ առատութեամբ խճողեալ էր, եղև անմարդ ամայի, յերկուս բաժանեալ կամ սրակոտոր կամ գերի: Ո՛վ Գրիստոս քո յայնժամ ներդողութեանդ, ո՛վ մերում չարեաց, որքան դառն մահու մատնեալ եղաք:

Իսկ զոր 'ի Դերջան և յեկեղեաց և 'ի միջասահմանս նոցա եղև կոտորումն, զայն և ընդ զրով արկանել չէ ոք բաւական. բայց դու ասացելովքս կշռես զայն: Իսկ որ 'ի Տայսն մտին, առեալ զերկիրն և հասեալք մինչև 'ի գետն մեծ՝ որ կոչի Ծորոխ, և զկնի գետոյն դարձեալ իջին յաշխարհն Խաղաեաց. և առեալ զառ և զգերի գաւառին՝ դարձան, և եկեալ մինչև 'ի բերդաքաղաքն որ կոչի Բաբերդ, հանդիպի և անդ գունդ մի 'ի զօրացն Հոռոմոց որ կոչին Փռանկք, որք յանգէտս միմեանց 'ի զիմի հարեալք ճակատեցան. և յողորմութենէն Աստուծոյ զօրացան գունդն Հոռոմոց, և յաղթեալ թշնամեացն՝ զգլուխ զօրուն սպանին և զբազումս ընդ նմա, և զայլսն 'ի փախուստ դարձուցեալ, զառ և զգերի զամենայն թափեցին, բայց փախստէիցն զհետ ոչ իշխեցին յերկարել, քանզի երկեան թէ գուցէ ծանր զօրու հանդիպեսցին: Իսկ զերիքն որ ազատեցան, զոհացեալք զԱստուծոյ, չոգան 'ի տունս

իւրեանց: Իսկ որ 'ի վերայ Հայոց գնացին, զոր և գտին 'ի սուր և 'ի գերութիւն ծախեցին, և լցեալ աւարաւ՝ դարձան անդրէն. և եկեալ 'ի սահմանս վանանդայ, որոց 'ի դիմի հարեալ քաջագուն իշխանքն Գագկայ որդւոյ Աբասայ, և բազում նախճիրս 'ի տեղւոջն գործեալ: Որոց 'ի վերայ հասեալ զօրք անօրինաց 'ի մէջ փակեցին. և քանզի յերկարել պատերազմին և յահագին կոտորուածէն 'ի զօրութենէ պակասեալք էին ինքեանք և երիվարք իւրեանց, վասն որոյ ոչ կարացեալ զպատնէջ թշնամեացն պատառել և ելանել, յորոց սուր 'ի վերայ եգեալ կոտորեցին յազատացն արս երեսուն:

Իսկ զմի ոմն յազատացն կալեալ, որում անուն էր Թաթուլ որ էր այր հզօր և պատերազմասէր, զոր առեալ տարան առ Սուլտանն: Եւ քանզի կարեվէր խոցեալ էր զորդի Արսուրանայ Պարսից ամիրային, զոր իբրև ետես Սուլտանն՝ ասէ. Եթէ դա ապրի, զքեզ ազատեմ. ապա թէ մեռանի, զքեզ դմա մատաղ հրամայեմ առնել: Որ յետ սակաւ աւուրց մեռաւ: Իսկ նորա պատասխանեալ, թէ իմ է զարկածն, չէ կենաց. թէ այլում է, զայն ոչ գիտեմ: Սուլտանն իբրև լուսութէ մեռաւ, հրամայեաց սպանանել զնա, և զաջ բազուկ նորա հատեալ, ետ տանել Արսուրանայ 'ի մխիթարութիւն, թէ 'ի վատ բազկէ չէ մեռեալ քո որդին:

Արդ զինչ է ինձ մի ըստ միոջէ զանկանգնելի կործանումն քրիստոնէից ընդ գրով սահմանել. որ իբրև ծով 'ի սաստիկ հողմոց յուզեալ՝ անագին ծփանօք, և փրփրադէզ կուտակօքն յամենայն կողմանց գայ 'ի ծփանս, այսպէս և մեզ հանդիպեցաւ. աշխարհս ամենայն յանկարծակի լի եղև խռովութեամբ, և ոչ ուրեք գտանիւր տեղի ապաւինի. զի վասն անհնարին չարեացն՝ բարձաւ յոյս կենաց յամենայն մարդկանէ: Զայս և Փրկիչն յառաջագոյն գուշակեաց, իբրև ծովու խռովութեանց նմանեցուցանելով զեղեռնաւոր չարիս, յորս բազումք 'ի մարդկանէ թալկացեալք՝ ոչ կարէին պահել զօգիսն առ ինքեանս, յերկիւղէ և 'ի կարծեաց եկելոցն:

Բայց դու թողեալ զայս, եկ զարմացիր ընդ Սուլտանայ անմտութիւնն և ընդ Աստուծոյ բազմապատիկ իմաստութիւնն. ընդ նորա անմտութիւնն, զի ամենակալ համբաւէր զինքն և Աստուծոյ աթոռակից. և ընդ Աստուծոյ իմաստութիւնն, զի միով տամբ խաղաց ընդ նմա, և լի անարգանօք դարձոյց յաշխարհն իւր: Եւ արդ դու միտ դիր ասացելոցս. 'ի կարգի յառաջին անգամոյն յորժամ եկեալ անհամար զօրօքն շրջապատեաց զքաղաքն՝ և նոքա յանպատրաստի էին 'ի մարդոյ և յանամնոյ, և յայնժամ թէ տասն օր 'ի վերայ կացեալ էր, առեալ էր զքաղաքն. բայց Աստուած որ ոչ 'ի սպառ բարկա-

նայ և ոչ յաւիտեան պահէ ռիսս, և ոչ ըստ մեղաց մերոց առնէ, այլովքն հանդերձ, արկանէր 'ի միտս նորա խորհուրդ նանրութեան: Յետ երից աւուրց շարժեալ ամենայն բանակաւն, խաղայ իջանէ 'ի տուարածոյ տափ, և անտի իջանէ յընդարձակ դաշտն Բասենոյ առ անառ ամրոցաւն որ կոչի Աւնիկ, յորում ետես աշխարհաժողով մարդոյ և անասնոյ, և ոչ ինչ փոյթ արար. քանզի 'ի հայերոյն միայն ծանեալ թէ անառ է. և անցեալ առ նովաւ գայ 'ի գլուխն Բասենոյ, մերձ 'ի գետոյն՝ որ կոչի Գու: Եւ ելեալ անտի սակաւ արամբք յանգէտս 'ի վերայ գահին որ հայի 'ի կարին, ետես զքաղաքն վառեալ ամենայն պատրաստութեամբ. և նայեցեալ յերկար ժամս՝ դարձաւ անդրէն: Իսկ արքն Մանազկերտոյ անկասկած 'ի դուրս ելեալ 'ի քաղաքէն՝ պատրաստեցին առատապէս դարմանս մարդոյ և անասնոյ. քանզի ժամանակն հնձոց իսկ էր: Եւ մինչ Սուրտանն զայսու զայնու եղեալ դարձաւ անդրէն, նոքա յանհոգս եղեալ էին. և ապա եկեալ նորա վառեալ սրամտութեամբ, դնէ մարտ պատերազմի ընդ քաղաքին: Իսկ իշխանն որ ունէր զհոգ վերակացութեան քաղաքին, քանզի այր բարեպաշտ էր, զամենակալն Աստուած կարգայր յօգնականութիւն՝ պահօք և սողթիւք հրահանգելով զինքն. և այնու սպառազինեալ՝ քաջապէս հաւատովք արիանայր. և առ Աստուած սաղմոսելով

ասէր. «Ոչ երկեայց 'ի չարէ զի դու տէր ընդ իսես», և զմիւսն, թէ «Ոչ երկեայց ես 'ի բիւրաւոր զօրաց նոցա, որ շուրջ են զինն» և որ 'ի կարգին է: Եւ առ արս քաղաքին և առ զօրս խրախոյս տուեալ ասէ. Քաջալերեցարուք ընկերք և եղբարք իմ, քաջալերեցարուք և մի երկնչիք. գործ մի գիւրին է Աստուծոյ այս. նոքա գան 'ի վերայ մեր կառօք և երիվարօք, մեք զանուն տեառն մերոյ կարգասցուք, և Աստուծով պարծեսցուք յաւիտեան, և անուան նորա խոստովան եղիցուք, զի նա տացէ զօրութիւն և հաստատութիւն ժողովրդեան իւրոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեան: Զքահանայս յորդորէր յաղօթս, յերգս սաղմոսաց, որք անհատական աղաղակաւ առ Աստուած կարգային 'ի տուէ և 'ի գիշերի, որ խաչիւ և ժամահարաւ բարձրաձայնութեամբ 'ի վերայ պարսպացն զԱստուած աղաչէին գալ յօգնականութիւն վտանգելոցն: Յորմէ ձանձրացեալ լսելիք բռնաւորին, հարցանէր թէ զինչ է այն անհատ աղաղակն, և ուսանէր 'ի գիտնոցն՝ թէ առ Աստուած աղաղակեն:

Արդ ամսականօք աւուրբք եկաց 'ի վերայ քաղաքին, առ մի մի օր երկիցս անգամ դնէր մարտ պատերազմի ընդ քաղաքին, մի 'ի լուսնալ աւուրն և մի ընդ երեկն: Բայց դու աստ տես զԱստուծոյ իմաստութիւնն թէ սրպէս գիտէ հակառակօքն զհակառակին պտուղն շահել: Արդ

մինչդեռ քաղաքն յայս տարակուսի և 'ի վտանգի կայր, արկանէր խորհուրդս բարուք 'ի սիրտ իշխանի միոջ, որ էր յոյժ 'ի մտերմաց Սուլտանայ, որ զառ 'ի նմանէ խորհեալսն ծանուցանէր քաղաքին՝ կամ բանիւ կամ գրով: Բազում անգամ գրեալ 'ի քարտիզի 'ի սլաք նետին կապէր, և պատերազմի օրինակաւ մերձեալ 'ի պարիսպն՝ գնեան 'ի քաղաքն ընկենոյր. և այնու զամենայն կռուոյ օրինակսն ծանուցանէր նոցա, թէ առ վաղիւն այսպէս և ըստ այսմ ձևոյ է կռուոյն օրինակն. և եթէ յայս նիշ տեղուջ 'ի գիշերին կամին 'ի ներքոյ պարսպին զերկիր փորել և մտանել 'ի ներքս. բայց դուք պինդ և ամուր կացէք, և 'ի տեղեացն վերայ զգուշացարուք:

Չայս առնէ Աստուած, որ գիտէ 'ի հեռուստ հիմն արկանել մեծամեծ իրաց. որ զԲաղաամ առ Բաղակաւ մարգարէ գործեաց՝ 'ի տեսչութիւն ժողովրդեանն, և զանխօս անասունն մարդկեղէն բանիւ ետ բարբառել. և զՆդիա 'ի ձորն Քերիաթու ագուաւօքն՝ զերիս ամս 'ի սովին կերակրեաց: Զի՞նչ թէ և աստ 'ի ձեռն հակառակորդացն զփրկութիւնն քաղաքին տնօրինեաց:

Արդ յոր կողմ և նոքա 'ի պատերազմ կացին թէ 'ի գիշերի և թէ 'ի տունջեան, սոքա վառեալք և պատրաստք անդր գտանէին: Յետ այսորիկ մեքենայս կանգնեալ, այնու պատերազ-

1 Մի օր. 'ի լերինն՝ զերիս ամս.

մէին: Իսկ երէց ոմն 'ի մերոցս հնագոյն ունելով զաւուրս, որ յոյժ տեղեակ էր արուեստին, և սա իւր կանգնեալ փիլիկուանն. և լինէր յորժամ նոքա քար եղեալ 'ի պարսատիկս մեքենային և ձգէին 'ի քաղաքն, երէցն զիւր քարն դէպ ուղիղ նոցա քարին արձակէր, որպէս զի՝ զիպեալ քար երիցուն 'ի քար անօրինացն, 'ի վերայ իւրեանց ընկենոյր: Չայս արարեալ անօրինացն եօթն անգամ, ոչ ինչ կարացին վճարել. քանզի զօրացաւ քարն երիցուն 'ի վերայ քարի նոցա:

Ապա այլ պատերազմական գործի պատրաստեալ, զոր ինքեանք բաբան կոչէին, որ յոյժ ահագին էր, զոր ասէին թէ չորս հարիւր սպասաւորք էին նորա, որք զպարանսն քարչէին, և վաթսուն լիտր քար եղեալ 'ի պարսատիկսն՝ 'ի քաղաքն ձգէին. և առաջի նորա պարիսպ կանգնեցին 'ի բամբակի բեռանց և յայլ բազում կարասուոյ, զի մի քար երիցուն հասցէ 'ի նա: Եւ իբրև զայս այսպէս յարդարեցին, արձակեցին քար մի, որ զիպեալ 'ի պարիսպն ուժգնակի, փլոյց և խոռեաց զնա. զոր տեսեալ քաղաքին՝ յոյժ զդողի հարան, և առ Աստուած աղաղակէին մեծաւ հառաչմամբ, զալ յօգնականութիւն. իսկ անօրինացն լինէր մեծ ուրախութիւն: Իսկ 'ի գալ

1 Այլ օր. դէպ քար երիցուն, կամ դէպ քարի երիցուն:

երկրորդ աւուրն¹ Որտիլմեզ՝ որ զօրուն իշխանն էր, առեալ զզօրս իւր եկեալ մարտ եղեալ կռուէր ընդ մերսն, քանզի այր քաջ էր. եկեալ խոռին կամէր հզօրապէս ՚ի ներքս մտանել, և յանկարծակի զիւրովին երթեալ անկաւ: Իսկ որ ՚ի վերայ պարսպին էին, ձգեալ զճանկ երկաթի՝ կալան զնա և քարշեալ ձգեցին ՚ի ներքոյ պարսպին. և զօրացն տեսեալ՝ դարձան լի տրտմութեամբ ՚ի բանակն. իսկ քաղաքին լինէր ուրախութիւն ոչ սակաւ:

Յայնժամ մի ոմն զօրաւոր ՚ի զօրացն Հոռոմոց պատրաստեալ հուր նաւթիւ և ծծմբով, և արկեալ յաման ապակեղէն, և նստեալ ՚ի վերայ ազնիւ երիվարի, քաջասիրտ և արի գոլով, վահանաւ միայն զթիկունս ամրացուցեալ, և ելեալ ընդ դուռն քաղաքին՝ մտանէ ՚ի բանակն այլազգեացն, Մանաատօր ձայնելով զինքն՝ այսինքն թղթաբեր. և երթեալ մինչև ՚ի բաբանն՝ շուրջ անցեալ զնովաւ, և յանկարծակի ՚ի վեր առեալ զշիշն եհեղ ՚ի վերայ բաբանացն, և նոյնժամայն բորբոքեալ հրոյն՝ բոց ծիրանի ՚ի դուրս ելանէր, և ինքն դառնայր փութապէս: Զոր տեսեալ անօրինացն, ՚ի հիացման եղեալ, հեծեալ յերիվարսն, զհետ մտեալ և ոչ կարացին հասանել: Եւ նորա եկեալ խաղաղութեամբ եմուտ ՚ի քաղաքն, օգնականութեամբ Աստուծոյ ոչ ինչ ու-

1 Այլք Որդեմից:

նելով վէրս յանձին: Իսկ Սուլտանն իբրև ետես զեղեալսն, ցասմամբ մեծաւ հրամայեաց զպահապանսն սրակոտոր առնել:

Տեսանէս զԱստուծոյ մարդասիրական խնաման, թէ որպէս մերձ է առ երկիւղածս իւր փրկութիւն նորա. տեսանէս, որպէս զիտէ փոքր իրօք մեծամեծացն յաղթել. որպէս առ Մովսէսին Ովգայ՝ որոյ բարձրութիւնն ինն կանգուն էր հակայի կանգնով. կամ որպէս մանկամբն Դաւթիւ՝ Գողիթու. կամ որպէս Միսարայ սկայազինն այլազգեաց, ՚ի ձեռն Յայելի՝ կնոջն Բաբերայ. կամ որպէս զՀոդեփեռնէսն՝ ՚ի ձեռն այլում կնոջ: Զայս սասցի, զի մի վհատիցիմք յորժամ ՚ի մէջ անհնարին փորձանաց անկանիցիմք: Զի սովոր է Աստուած ներել առ վայր մի յայնպիսի վտանգաւոր նեղութիւնս, զի համբերողքն արժանասցին պսակին փառաց, և անօրէնքն ընկալցին զիւրեանց չարեաց զհատուցումն յարգաբարատ դատաստանացն: Զոր և ՚ի հնոցին առ մանկունսն լեալ տեսանեմք. քանզի ներեաց Աստուած մինչև թագաւորն զիւր սրտմտութեան զայրացմունսն ՚ի լոյս էած զամենայն, և հնոցն պատրաստեցաւ, որոյ բոցն ՚ի քառասուն և ինն կանգուն բարձրանայր. և նա առ սաստիկ ամբարտաւանութեանն՝ ասէր, թէ Ո՞վ է Աստուած որ փրկէ զձեզ ՚ի ձեռաց իմոց. տես առ նմին և զմանկանցն սրտապինդ հաւատս, թէ ընդ որպի-

սուժ գազանի կացեալ 'ի յատենի, առնէին պատասխանի համարձակազոյնս, որ յոյժ քամահանաց բռնաւորին էր. ոչ ինչ է, ասէ, վասն այդր տալ մեզ պատասխանի. և ապա զի՞նչ: Յորժամ թագաւորի սպառնալիքն վճարեցաւ, և նոքա կապանօքն արկան 'ի հնոցն, յայնժամ եհաս 'ի թիկունս՝ որ արագն է յօգնականութիւն, և ոչ ամաչեցուցանէ զայնոսիկ՝ որ կարգան առ նա ճշմարտութեամբ: Տես աստանօր զԱստուծոյ իմաստիցն զխորան՝ յոր չհասանէ ոք. զի հուրն յերկուս բաժանեաց զքաղզէացիսն. զոր գտանէր՝ կիզոյր. իսկ մանկանցն ցօղէր հրեշտակ, որ ոչ մերձենայր ամենեկին 'ի նոսա, ոչ տրտմեցուցանէր՝ և ոչ նեղէր զնոսա. որ և զբարբարոսն 'ի զգաստութիւն էած, որ 'ի վերայ անպատում սքանչելեացն խոստովան եղեալ ասէր. Եկայք արտաքս ծառայքդ Աստուծոյ, զի և ես ընդ ձեզ օրհնեմ՝ որ օրհնեալն է յաւիտեանս: Նոյնպէս և աստ 'ի ձեռն աննշան առնն՝ եցոյց մեծամեծ սքանչելիս: Արդ այս մեզ 'ի խրատ և 'ի վարդապետութիւն եղիցի:

Իսկ վասիլն՝ որ քաղաքին իշխանն էր, հրամայեաց ռամկին 'ի վերայ պարսպին մեծաձայն աղաղակաւ անարգել և թշնամանել զՍուլտանն, որ յետ երկուց աւուրց շարժեալ բանակաւն գնաց 'ի տեղոյն և երթեալ՝ հանդիպի քաղաքի միոջ, որ կոչի Արծկէ, որ է 'ի մէջ ծո-

վուն Բզնունեաց, և ունի մօտ յինքն բերդ ամուր և անառիկ. և քաղաքացիքն յայս ապաստան եղեալ 'ի ծովն և յամրոցն, յանհոգս կային: Իսկ արիւնարբու գազանն ծանծաղ տեղի գտեալ 'ի ծովուն, եթէ առաջնորդութեամբ ուրուք, և եթէ իւրեանց հնարագիտութեամբն, մտին 'ի քաղաքն. և սուր 'ի վերայ եղեալ կոտորեցին՝ զամենեսին. և առեալ զգերին և զկապուտ քաղաքին, ելին 'ի տեղւոյն: Եւ այս սրտին դիւր եղև Սուլտանին, և գնաց մեծաւ տրտմութեամբ յաշխարհն իւր. քանզի ոչ զոր ինչ կամէր՝ կալաց վճարել ինչ:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ԿԱՏԱՐԱԾ : ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՆ ՄՈՆՈՄԱԽԻՆ.

Գրէ երջանիկ և աստուածայինն Սողոմոն, եթէ թագաւոր արդար կանգնէ զաշխարհս, իսկ անօրէնն կործանէ: ³ Զոր և իսկ աչօք մերովք տեսաք առ սմա եղեալ. քանզի թագաւորաց օրէն է աշխարհի խաղաղութիւն և շինութիւն հոգալ, որպէս Աստուած յիւրմէ եղելոցն նախախնամէ ամենեցուն: Իսկ սա ոչ այնպէս. այլ միշտ ու-

¹ Երկ. օր. զամենայն:

² Երեք օր. կոտորած:

³ Այլ օր. զոր եւ այժմ իսկ:

տելեաց և ըմպելեաց պարապեալ, գաղբիս մեծացուցանէր, և զգանձս, զոր 'ի հարկաց ամենայն աշխարհաց ժողովէր, զոր պարտէր 'ի պէտս հեծելոց բաշխել և բազմացուցանել հեծելագորս ընդդէմ թշնամեաց՝ որ զաշխարհս 'ի խաղաղութեան կարէին պահել յաղթելով թշնամեացն, որպէս առնէր երանելին Վասիլ յիսուն ամ թագաւորեալ, ոչ ոք 'ի թշնամեաց համարձակեցաւ յաշխարհն նորա մտանել. իսկ սա զգանձսն զոր ժողովէր, 'ի բողից ծախսն վճարէր և ոչինչ ցաւէր նմա աշխարհի աւերումն. քանզի այնքան պոռնիկ և բողասէր էր՝ մինչդի Կոստանդնուպոլսոյ կանամբքն չյագեցաւ, այլ 'ի հեռաւոր աշխարհաց տայր ածել կանայս, և զօրն ամենայն նորօք վարանէր: Վասն որոյ համարձակեալ թշնամեացն որպէս դայք քաղցեալք որք յորժամ գտանեն զհօտն առանց պահապանի՝ յանխնայ կոտորեն, նոյնպէս և 'ի սորա ժամանակս եղև յարևելից և յարևմտից առհասարակ կործանումն քրիստոնէից, զոր 'ի վերոյ փոքր 'ի շատէ նշանակեցաք: Եւ սա այսպիսի գնացիւք վարեալ զկեանս իւր՝ վախճանեցաւ. որ թագաւորեաց ամս երեքտասան, ոչինչ բարի յիշատակաց արժանի եղեալ:

Իսկ Թէոդոն որ էր դուստր թագաւորին Կոստանդեայ, կալաւ զթագաւորութիւնն իբրև զիւր սեպհական ժառանգութիւն հայրենի՝ որում

ոչ ոք կարացէ 'ի վերայ յառնել: Առ որ առաքէ Սուլտանն տաճկաց՝ դեսպան, և զրէ առ նա հրովարտակ, որ ունէր օրինակ զայս. եթէ կամ սուր զքաղաքս և զգաւառս ինձ, զոր նախնիքն քո տարեալ են 'ի տաճկաց, կամ սուր յամենայն աւուր հազար դահեկան: Իսկ նորա տուեալ ձիս և ջորիս սպիտակամազս, և բազում գանձս և հանդերձս ծիրանիս ևս առաքեաց նմա: Իսկ նորա վեր 'ի վերոյ ընկալեալ՝ զտարօղ գանձին առ իւր արգել, ճանապարհ առնելով՝ նովաւ յաշխարհն Բաբելացոց. և էր թուականիս մերոյ ամք հինգհարիւր չորս:

Եւ 'ի սոյն ամի ելին Պարսից զօրքն յանուն Սուլտանայ, բայց ասեն թէ Ապուսուարայ էին. այն որ զԴուլին և զԳանձակ ունէր, և էր փեսայ թագաւորին Հայոց Աշոտոյ, որք ելեալ էին յաշխարհն Հայոց: Յորոց հինէ՝ մարդաբնակ տեղիքն փախուցեալ՝ 'ի քաղաքն Անի ժողովեցան, և ոչ ժամանեալ ամենեցուն 'ի ներքս մտանել, քանզի երեկոյացաւ ժամն և ածին զզրուես քաղաքին: Իսկ զօրքն Պարսից գիշերագնաց եղեալ, կալան զդուռն քաղաքին, և սուր 'ի վերայ եղեալ՝ անհնարին կոտորուածս առնելին, որում ոչ ոք գոյր օգնական. զորոց առեալ գառ և զգերի, գնացին յաշխարհն իւրեանց:

Իսկ 'ի կողմանս Տարօնոյ Թէոդորոս որդի Ահարոնի, զոր Աւանն կոչէին ըստ իւրեանց լե-

գուրն, զգիրն պակաս¹ ունելով, որ նա էր իշխան գաւառին. առ որ եկեալ գունդ մի ՚ի Թուրքաստանէ՝ հնազանդեցան նմա, և կամեցան զմիամտութիւնս ցուցանել. մտեալ ՚ի գաւառն Խլաթայ և առեալ աւար բազում, ածին ՚ի Տարօն: Իսկ ժողովեալ զօրք ՚ի Պարսից և ՚ի Թուրքաստանէ յղեցին առ Թէոդորոսն՝ թէ կամ տուր զապստամբսդ ՚ի մեզ, կամ թէ ոչ՝ զերկիրդ գերի տանիմք: Որում ոչ առեալ յանձն, յետ որոյ եկեալ ճակատեցան ընդ միմեանս երկլիցս և երիցս, և բազում արութիւնս ցուցեալ իշխանին, յետոյ կարեվէր խոցեալ՝ յետ սակաւ աւուրց վախճանեցաւ. որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի էր նորա վախճանն. մանուկ հասակաւ և գեղեցկաշուք կերպարանօք զԴաւթի մարգարէին ունելով զնմանութիւնս, և քաջութեամբ առաւել քան զբազումս, որ տարաժամ բարձաւ ՚ի միջոյ:

Իսկ ՚ի գալ ձմերանին, յաւուրս աստուածայայտնութեան տօնին՝ զիշերագնաց եղեալ զօրք անօրինացն, և եկեալ ՚ի քաղաքագիւղն Հարքայ որ կոչի Մանկան գոմ, և կալեալ զնոսա անհաւատքն, դեռ նոքա զգիշերական պաշտօնն կատարէին, սուր ՚ի վերայ եղեալ կոտորեցին զամենեսեան, և որ շուրջ զնովաւ գիւղք և ագարակք էին. և առեալ զգերի և զաւար, չոգան ՚ի գեօղն Արածանի, քանզի ընդ այն իսկ անցա-

1 Այլք. ունել:

նէին: Եւ հանեալ ՚ի վերայ պաղին զառն և զգերին, յանկարծակի հատեալ պաղին, զորս ՚ի վերայ կային՝ զամենեսեան ընդ իւրեաւ ծածկեաց:

Ո՛վ քանի՛ դառն է պատմութիւնս և ողբոց արժանի. այլ թերևս ոք մեղադիր լինիցի մեզ, թէ մինչև ցե՛րք զվշտաց և զհեղութեանց արկանես առաջի մեր զրոյցս: ¹ Մարգարէքն քանի սպառնական բանս մարգարէանային, որ յետ ժամանակաց լինելոց էր. ժողովուրդն ընդ այն գովամակս լինէին. իսկ ես ոչ թէ սպառնալեաց եմ քարոզ, այլ գեղեալ և զգլուխ ելեալ իրս պատմեմ. որպէս զի ամենեցուն՝ որք լսիցեն, շարժեցից արտասուս թէ սրբան դառն ժամանակի հանդիպեցաք. կարծական եղև մեզ այս կեանքս: Եթէ մեղք հարցն մերոց ընդ մեզ ելին, որպէս մարգարէն ողբալով զիւրոցն ամբաստանէր, ապա աւանդ է մեզ որ մեք զպարտիս հարցն մերոց վճարեմք: Եւ սուր է այն զոր Աստուած ընդ եզեկիեկի խօսելով ասէր. «Որդի՛ մարդոյ զի՛նչ է առակդ այդ զոր ասեն ՚ի մէջ Իսրայելի, թէ հարքն ազոխ կերան, և որդւոցն ատամուռքն առին: Կենդանի եմ ես, ասէ տէր, եթէ լինիցի առակդ այդ ՚ի մէջ Իսրայելի. զի ամենայն անձինք իմ են, որպէս անձն հօր նոյնպէս և անձն որդւոյ», և որ ՚ի կարգին. և ագա-

1 Երկու օր. Ասեմ. մարգարէքն:

տեաց զորդի 'ի պարտուց հօր: Եւ եթէ վասն մերոց չարեաց եկին այս ամենայն 'ի վերայ մեր, ապա ողորմելի եմք քան զամենայն մարդիկ. աշխարհ ամենայն 'ի խաղաղութեան բնակէ, և մեք գերիք և կալանաւորք, սրակոտորք և տնաւերք, և յընչից կոչուպտածք:

Չորք աթոռք թագաւորութեան ունէր Հայք, թիղ¹ թէ զկիրապաղատին իշխանութիւն, և զոր 'ի Հոռոմոց: Եւ հայրապետութիւն մեծ և նախանձելի ամենայն ազգաց. և վարդապետք² ճշմարտախօսք, հանգոյն առաջին վարդապետացն՝ 'ի խորս գիտութեան հասեալք. յորոց բանից ամենայն փաղանգք հերձուածողացն կորակնեալք և ընդ գետին մտեալք, ոչ կարէին 'ի փարախ հօտի հաւատացելոց մտանել. քանզի և զոնապանն ոչ ընդունէր զնոսա, որ ճանաչէ զիւրան և ճանաչի յիւրոցն: Եւ եկեղեցիք մեր իբրև զնորահարսն զարդարեալ ամենայն վայելչութեամբ առ 'ի հաճել զկամս անմահ փեսային. և նորածին մանկունք յանախտ արգանդէ մօրս մերոյ Սառայի իբրև զձագս աղանեսաց երամացեալք կոկորդալիւր ձայնիւ զհրեշտակական երգէին զերգս:

Արդ՝ եկ և տես զչար և զառանց մխիթարութեան զփոխարէնն զոր ընկալաք: Ո՛ւր թագաւորացն աթոռք, ահա ոչ երևի. ո՛ւր զօրացն

1 Երկ. օր. զի 'ի կիրապաղատին իշխանութենէն:

2 Երկու օր. նարտարախօս:

բազմութիւնն որ իբրև զամսս խտացեալ առաջի նոցա, զօրէն զարնանաբոյս ծաղկանց զունակ զունակ հանդերձիւք փայլէին. ահա ոչ են, և ոչ ևս երևին. ո՛ւր հայրապետական աթոռն մեծ և հրաշալին զոր երանելի այրն Աստուծոյ մեծն Գրիգորիոս իջեալ 'ի խորութիւն վիրապին՝ քրրանալիւր աշխատութեամբ զհնգետասան ամ փորձեաց, և 'ի վերայ առաքելական աթոռոյն եղ զաթոռ իւր. այսօր տեսանի թափուր, դատարկ 'ի բնակչաց, մերկ 'ի զարգուց, փոշուով և սարդիոստայնիւ լցեալ, և ժառանգ աթոռոյն յօտար աշխարհ հեռացեալ իբրև զգերի և զկալանաւոր: Վարդապետաց ձայնք և քարոզութիւնք լռեալք. և հերձուածողաց դասք, որ առ նոքօք իբրև ծակամուս մկունս այսր անդր թաքչէին հայածեալք 'ի նոցա աստուածաբանական բանիցն և յուղղադաւան խոստովանութենէն, այսօր իբրև առիւծունս հօրեղապէս աներկիւղ ելանեն 'ի խշտից բերանաբաց՝ թէ զո՞ կլանիցեն յանձանց անմեղաց: Զինչ ասացից և վասն եկեղեցւոյ, որ յառաջն այնպէս զարդարուն էր և վայելուչ, բազմածնունդ¹ գերերջանիկ. որ և զմարգարէն² 'ի հիացումն շարժեաց. իսկ այսօր նստի անշուք, անգարդ, մերկացեալ յամենայն գեղեցկութեանց իբրև զկին մի այրի անորդի, մերկացեալ 'ի զար-

1 Մի օր. եւ երջանիկ:

2 Մի օր. 'ի զարմացումն. այլ օր. բարկացումն:

դուց, անկեալ 'ի պատուոյ, պատառատուն հանդերձիւ նստեալ առանց մխիթարի. այնպէս և աստ տեսանի. Չահք շիջեալք, ճրագունք անցեալք, խնկոց բուրմունք և անուշահոտութիւնք սպառեալք, պսակ տէրունական սեղանոյն փոշուով և մոխրով ծածկեալ: Զառ 'ի ամանէ մանկունս է տեսանել, որ 'ի գրունս սորա բնակիտ 'ի ձեռս առեալ զգաւթական երգս երգէին, այսօր 'ի դուրս զիւրբնակ կաղաղանացն՝ զոր մզկիթն կոչեն, անգր կաքաւեն ուսանելով զմահմետաւանդ գասացեալսն: Նաև կանայք պարկեշտք և ողջախոհք՝ որ զօրինաւոր ամուսնութիւնն յարանց իւրեանց մեծ թախանձանօք ընդունէին, այսօր յանառակ և ալլանդակ խառնակութիւն սովորեալք են:

Արդ եթէ այս ամենայն զոր պատմեցաք, վասն մեր չարեացն եհաս 'ի վերայ մեր, ձայն տուք երկնի և որ 'ի նմա և որ 'ի վերայ նորա. ձայն տուք երկրի և որ 'ի նմա կենդանիք. ձայն տուք լերանց և բլրոց, ծառոց և անտառախիտ մայրեաց, թող լան և ողբան զմեր կործանումն: Զայս և մարգարէքն առնէին 'ի յուրախութիւնսն. լերանց և բլրոց խայտալ հրամայէին, և գետոց ծափս հարկանել և ծովու զուարճանալ և մայրից ցնծալ. քանզի սոքա ամենեքին համատոհմք են մեր, յուրախութիւնս մեր ուրախակից մեզ լինին, պարտին և սգոյն հաղորդել. զոր օրինակ և յառաջինսն՝ խոնարհեցան ընդ մեզ յաւուր խո-

նարհութեան և տառապանաց մերոց, զի վասն մեր իսկ եղեն: Բայց և այս չէ մեզ օգուտ 'ի մխիթարութիւն, զի զմեռեալ՝ թէպէտ բազում ժամանակ լան և կսծեն և 'ի խաւարի փակին, չբերէ ինչ նմա օգուտ. զի՞նչ եղև օգուտ հրէիցն՝ Երեմիայի լացն, և Քրիստոսինն՝ Երուսաղեմի կամ Յուզային. ասն ինձ. և ոչինչ. վասն որոյ դայս զիտելով, պարտիմք յանձանց ուղղութենէ հաշտեցուցանել զԱստուած. զի թէ այս յարգաբիցի, և թշնամեաց սուրն պակասի ի սպառ, և դժուարինքն մեզ 'ի դիւրինս փոխի, և առապարքն 'ի հարթ ճանապարհ. և տեսցէ ամենայն մարմին զփրկութիւն Աստուծոյ: Զի թէ Աստուած 'ի մեր կոյս լինիցի, ով կարիցէ կալ մեզ հակառակ. քանզի ինքն յօրէնսն հրամայեաց, թէ «Թշնամեաց քոց թշնամի եղեց, և դատելիս քո սատակեցից». և դարձեալ, թէ «Ոչ թողից զքեզ և ոչ ընդ վայր հարից». միայն թէ ընդ Աստուած խաղաղութիւն ունիցիմք, և առ նա սրտի մտօք կարդայցեմք՝ զգործս բարիս 'ի միջի գրաւական ունելով, չիք ինչ 'ի հակառակացն որ զմեզ տըրամեցուցանել կարիցէ: Տէրունի է և այս զոր յեսայիայ գտանեմք 'ի գիրսն, թէ «Մինչչև իցէ քո կարդացեալ, ես լուայց քեզ. և մինչդեռ խօսեսցիս, ասացից եթէ զի՞նչ խնդրես». որ ընդ ամենայն¹ ջերմագութ հարամբ անցանէ այս

¹ Յօր. միում. ջերմագոյն հարմամբ:

բան: Իսկ յանարժանիցն ձեռնթափ լինի ասե-
լով. «Ոչ եղիցի անձն իմ ընդ նոսա». և դար-
ձեալ, «Իցէ՛ զի կարգայցէք առ իս, և ես ոչ
լուայց ձեզ. խնդրեսցեն զիս չարք, և ոչ գտցեն».
և դարձեալ. «Յորժամ համբառնայցէք զձեռս ձեր
'ի վեր, դարձուցից զերեսս իմ 'ի ձէնջ. և եթէ
յաճախիցէք յազօթս, ոչ լուայց ձեզ».
Քանզի զինչ հաղորդութիւն է լուսոյ ընդ խաւարի:

Երկիցսուք եղբարք և ակն ածեսցուք¹ յերկ-
նակողման պատգամացս. մի լիցուք յանձանօ-
թից նորա, զի մի ասիցէ, թէ ոչ ճանաչեմ զձեզ.
այլ լիցուք 'ի բարեկամաց կարգի նորա, զի ա-
սիցէ ցմեզ. Եկայք օրհնեալք հօր իմոյ, ժառան-
գեցէք զանպատում զկեանսն:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ը .

ԹԱԳԱԻՈՐՈՒԹԻԻՆ ԹԷՈԳՈՍԻՆ ՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆԻ²
ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ:

Յեա մահուանն Մանումախին, մռնչեալ ա-
ռիւծաբար զազանութեամբ մատակ առիւծն 'ի
խշախս իւր, այն որ յառաջ ցուցաւ Գանիէլի 'ի
տեսողութեան իւրում, և կոչեալ զգլխաւորս քա-
ղաքին, և զմեծամեծս յիշխանացն, ասէ ցնոսա.

1 Մի օր. երկնային կոչման:

2 Երկու օր. Աստուածունի:

Թէ որ 'ի ձէնջ վստահանայ ելանել զօրօք յարե-
ւելս, և¹ դադարեցուցանել² զգոռն Պարսից, և
նուաճել զաշխարհս 'ի խաղաղութիւն, յայնժամ
թոյ համարձակ գայ նստի թագաւոր. յԱստու-
ծոյ իրաւանց նա է արժանի թագաւորութեան.
Իսկ թէ որ չառնու յանձն զասացեալս, տեղա-
պահ ես բաւական եմ: Զայս լուեալ իշխանացն,
զնացին առանց պատասխանի տալոյ յիւրաքան-
չիւր³ պալատս:

Իսկ թագուհւոյն զՍուլտանն իբրև զքաղցեալ
զազան՝ տրոց առատութեամբ յագեցուցեալ,
մինչզի մոռանալ նմա զ'ի վերայ մեր զյառնումն.
այլ անդէն 'ի Բաբելոն և որ զնովաւ կողմամբքն
յուզէր զմարտն. քանզի յոյժ պատերազմասէր
էր այրն: Բայց որ մերս էին սահմանակիցք և դրա-
ցիք՝ խանձեալ, ոչ դադարեցին զամառն և զձմեռն
յապականելոյ զաշխարհս Հայոց. քանզի դիտօք
որոնէին, և ուր լսէին զմարդաբնակ տեղեաց,
զիշերազնաց եղեալ՝ յանկարծուստ 'ի վերայ ան-
կանէին, և նորանշան հարուածովք անողորմա-
բար զամենեսեան առհասարակ սատակէին. և
անհոգացեալ յերկիւղից՝ բազում աւուրս առնէին

1 Մի օր. դարձուցանել:

2 Այլ օր. զգոռոզի:

3 Յամենայն օրինակս զբայաթ. 'ի միումն զբայաթ
այն է տեղիս: Եւ մին և եթ սրբազրեալ ունէր 'ի պա-
լատ:

'ի տեղուջն, մինչև խիլ արկեալ տանցն, եթէ ուրուք կայր ինչ 'ի թաքստեան՝ դամենն հանեալ, և բնաբարձ աւերմամբ քանդեալ զվայրն, առեալ զառ և զգերի՝ յաշխարհն իւրեանց դառնային:

Եւ քանզի աւան մի էր 'ի գաւառին Բասենոյ՝ մերձ առ ստորոտով լերինն որ կոչի Ծիրանիս, և անունն նորա Օկոմի, մարդաշատ և ընչաւէտ. յորոյ վերայ գիշերագնաց եղեալ անօրիւնացն յաւուր մեծի աստուածայայտնութեան աօնին, և քանզի 'ի սաստիկ սառնամանեացն դաշտին՝ բրտացեալ էին ձեռք և ոտք մարդագէմ գաղանացն, որք յորժամ հասին մօտ 'ի շէնն, գտին խոտ բազում 'ի դարմանս անասնոց դիգեալք, որում հուր հարեալ, և 'ի հրատին բորբոքմանէ առհասարակ դաշտն ամենայն իբրև միջօրէիլ լուսաւորեցաւ. առ որ կացեալք ջեռան ինքեանք և երիվարք իւրեանց: Եւ ապա լարեալ գաղեղունսն և մերկացուցեալ զգէնսն՝ յարձակեցան 'ի վերայ շինին, հեշտացեալք իբրև յամբարանի, և սուր 'ի վերայ եղեալ կոտորեցին առհասարակ զամենեսեան ոգիս իբրև երեսուն հազար, ոչ մնալով 'ի բնակչաց տեղոյն և ոչ մի, բայց թէ 'ի ճանապարհի ուրեք ոք կայր: Եւ արարեալ 'ի տեղուջն աւուրս երիս, և բարձեալ եզանց և իշոց և ձիոց զամբարս ցորենոյ և զմը՝

1 Երկու օր. ցրտացեալ:

թերս ընչից, և սակաւ ինչ 'ի պիտանեաց, զորս առեալ գերի, գնացին յաշխարհն իւրեանց: Այլ՝ զբազմագէմ չարիան, զորս նոքա անդ գործեցին ընդ զրով մի կարիցէ արկանել. և այսպիսի ձեռնարկութեամբ ամայացաւ 'ի բնակչացն երկիրս ամենայն, ոչ մնալով կենդանի՝ բայց եթէ յամբոց ուրեք:

Իսկ թագուհւոյն կալեալ զթագաւորութիւնն ամս երկուս, և հասեալ 'ի խորին ծերութիւնն, հիւանդացաւ զհիւանդութիւն, որով և մեռաւ իսկ. որում եկեալ առաջի գլխաւորք քաղաքին՝ խնդրեն, թէ Մինչդեռ կենդանի ես, կացո՞ զքթագաւոր, որպէս զի մնացէ առանց խոովութեան քաղաքս: Որում հաւանեալ թագուհւոյն, հրամայէ զոմն ածել 'ի գլխաւորաց քաղաքին Միխայէլ անուն, որ իւր հարանցն ժամանակաւ լեալ էր 'ի պաշտօնէից պալատանն, այր հասակաւ խոնարհեալ յալիս, և ընչաւէտ յոյժ. և կացուցանէ զնա թագաւոր հաւանութեամբ քաղաքին. և ինքն զինի երից աւուրց չոգաւ՝ զճանապարհ ամենայն երկրի, ուր 'ի միասին թագաւորք և անանկք ըստ դաւթական երգոյն: Իսկ իշխանք աշխարհաց մեծամեծք և փոքունք յորժամ լուան զնորա թագաւորելն, եկին ամենեքին նմա 'ի հնազանդութիւն: Եւ զոր պարտ էր

2 Երկու օր. զբազում:

1 Մի օր. զկնի . . որք 'ի միասին են . . դաւթեան:

նմա ողորդական բանիւք և պարզևաց առատութեամբ դամենեսեան ուրախ առնել, և ընդ ինքեան իշխանութեամբ 'ի հնազանդութիւն նուաճել. իսկ նա չմարդի գոլով՝ զՌոբովամուն ախտացեալ, զոմանս յիշխանաց պահէր՝ անարժան գոլ իշխանութեանն. իսկ ընդ մեծամեծան ասեհնախօս եղեալ, ասէ. Կամ ելէք ընդդէմ Պարսից 'ի պատերազմ, և մի՛ տայք զերկիր ապականել. կամ թէ ոչ, զձեր հոռն հարկեցից Պարսից, և պահեցից զաշխարհս 'ի խաղաղութեան: Որում ոչ հաւանեալ իշխանացն՝ ելին առանց պատասխանուոյ յերեսաց թագաւորին, և միաբանութեամբ դաշն արարեալ՝ անցին ընդ ծովն, և ժողովեցան զօրք բազումք, որոց ոչ գոյր թիւ: Որոց առաջնորդք էին Կոմիանոսն որ և թագաւորեացն իսկ և Կոմիւնանն. և ապստամբեալք 'ի թագաւորէն երգմամբ չափ ոչ հնազանդել նորա թագաւորութեանն: Եւ այս եղև 'ի հինգհարիւր վեց թուականիս մերոյ, յորում Հոռոմ գիքսիոնի էր տասն:

Վսյ տարւոյն, վսյ աշխարհաւեր խորհրդոյն, յորում կործանեալ ապականեցան բնակիչք երկրի. քանզի դարձաւ յառաջին անդարդութիւնն ըստ աշխարհապատում բանին. «Երկիր, ասէ, էր ամայի և անպատրաստ. վասն զի մարդ չէր ո՛ր գործէր զերկիր»: Զի զոր օրինակ գեղեցիկ դէմք առն՝ 'ի ծաղկի հասակի սիրուն և ցանկալի տե-

սողացն ցուցանի, իսկ յորժամ զարդարիչ հոգին մահուամբ բաժանի 'ի նմանէ, յառաջին պայծառ և գեղեցիկ զարդուցն ահարկելի և անշուք ցուցանի տեսողացն, նաև գութն ընդ նմա հատանի. ըստ այնմ, թէ «Մոռացեալ եղէ ես որպէս մեռեալ 'ի սրտէ. ըստ նմին օրինակի՝ զերկիր է տեսանել. զի յորժամ մարդաբնակ շինութեամբ հարստանայ, յայնժամ երկրագործք առատութեամբ՝ սերմամբ զանդաստանս լնուն. որք յորժամ բուսանին, կանաչազեղ տեսեամբ զվայրսն վայելչացուցանեն, և բարձրաբերձ աճմամբ 'ի վեր ընձիւղին. և յորժամ զհասկիցն զկերպարանս 'ի գազաթունսն երևեցուցանեն, յայնժամ թանձրախիտ բարձրութեամբն ամպաձև տեսողացն ցուցանի, և 'ի քաղցրաշունչ օդոյն՝ ճօճի, ճեմի զօրէն ծովային ալեաց. այսպէս և հօաք անդէից արօտականաց 'ի հովիտս դալարաբեր բուսոց առ ցուրտ աղբերակամբք խայտան խաղան, և երկիր իբրև զդայեակ՝ գեղեցիկ դիմօք զարդարի նոքօք, ըստ այնմ, եթէ «Յնծասցեն դաշաք, և ամենայն որ է 'ի նոսա:

Իսկ այժմ գնորին հակառակն տեսանեմք. երկիր աւերակ, թափուր 'ի բնակչաց. քաղաքք կործանեալք, և անդաստանք խոպանացեալք և փշաբերք, ահագին և զարհուրելի անցաւորացն

1 Մի օր. երեսի ցուցանի:

2 Մի օր. սերման:

ցուցանի: Նաև քաղցրաձայն հաւուց տարմբ, որք մարդասէր բարոյիւք ընտանի գոլով մերային ազինս, որ քաղցրանուագ եղանակօք զվայրսն հնչեցուցանեն, և յառաւօտինսն ճուռական երգսվք և բարձրաձայն¹ կարկաշիւք զերկրագործան 'ի քնոյն դանդաղանաց իբրև խթանաւ զարթուցեալ, իւրաքանչիւր արուեստից պատրաստաբար յարդարէին. բայց այժմ շէնք աւերակք և ամայիք և անմարդիք, և նոցա ոչ գոյր տեղի բնակութեան. զի սւր տառեղունքն բոյն կառուցանեն, և սւր տկարք 'ի թռչնոց 'ի նոսա ապաւինին ըստ սողմոսին ձայնի. և կամ շէնք ծիծառն զիւր վարանից բունիկն յարդարէ՝ աներկիւղ սնուցանել զառ 'ի յինքենէ ծնեալսն: Արդ այս աստանօր գտեղի կալցէ բանս. մեք 'ի զլիսոյն սկիզբն արասցուք զժուարտլուր և չաք պատմութեանս:

Արդ յորժամ յերկուս բաժանեցաւ տունն Յոռնաց, և գաւազանն երկաթի՝ գաւազան երեգնեայ շախշախ եղև, գոր Ասորեստանեայն զեզիսլտացուց թագաւորութիւնն նախատելով՝ այսպէս անուանէր. և կաթսայն որ Նրեմիայի յեռանդն ցուցաւ՝ որ 'ի հիւսիսոյ 'ի հարաւ ձգէր յայնժամ զցնցուզս եռանդեանն, այժմ 'ի հարաւոյ 'ի հիւսիսի անագին եռանդեամբ, և կիզեալ ապականեաց զազգս քրիստոնէից: Քանզի ըստ

¹ Երկու օր. կարկաշանօր. այլ օր. կարկանլիք:

տէրունի հրամանին՝ թագաւորութիւն բաժանեալ ոչ կարէ կալ, այլ կործանեալ է, արդարև եղև իսկ. քանզի յորժամ Պարսիկք գիտացին զսոցա մարտ և զհակառակութիւնս առ միմեանս, համարձակապէս ելին 'ի վերայ մեր անդադար երթևեկս առնելով,¹ տարաւ յանգ զաշխարհաւեր կործանումն:

Արդ 'ի սկսանել տարւոյն, գորոյ զյիշատակն վայիւ արարաք, և նոքա իբրև զգայլս գիշախանձս՝ որք հանդիպին հօտի՝ որոյ ոչ գուցէ հովիւ, զի ոչ թէ իւրեանց կերոփն միայն շատանան կոտորել,² այլ զամենայն ջանան: Նոյնպէս և 'ի Պարսից եկեալ գորքն՝ ոչ թէ աւարաւ յազենային, այլ անյազ քաղց մերոյ սատակմանն ունէին. զի գոր աչօք տեսանէին, անհնար էր նմա 'ի ձեռաց նոցա պրծանիլ, մեծ բարեգործութիւն հաշուելով զայն.

Արդ 'ի լինել մարտին Հոռոմոց, որդի կիւարաին Իւվանէ անուն, որում տուեալ էին 'ի պարգևի՝ տեղիս բնակութեան զմեծ աւանն Նրիզայ 'ի գաւառին Հաշտենից, և որ շուրջ գնովաւ դաստակերաք, սա իբրև լուաւ զայն՝ թէ թագաւորութիւնն յերկուս բաժանեալ է, զնաց և խաբանօք էառ զամուրն Նդանց բերդ կոչեցեալ, և

¹ Մի օր. տարեաւ յանգեալ. միւսն, տարաւ յանգեալ:

² Յերկ. օր. պակասի, այլ զամենայն ջանան:

արարեալ զայն ընդ իւրով ձեռամբ՝ դառնայ անդրէն ՚ի գաւառն Աղորի, և յամուրն որ կոչի Հաւաճիչ. և քարեկամաբար ել քաղաքն ընդ առաջ նորա. և դատաւորն որ ունէր զհոգս արևելից՝ որ յայնժամ անդ հան գիեցաւ, զոր իբրև ետես՝ վաղվաղակի ունել հրամայեաց. և առեալ ՚ի նմանէ գանձ անչափ, և ձիս և ջորիս և գամենայն զոր ինչ և նա յարևելից ժողովեալ էր, և զինքն եզ ՚ի յՆդնուտն ՚ի բանտի. և ինքն փոյթ ընդ փոյթ չոգաւ ՚ի վերայ ամուր քաղաքին Կարնոյ: Եւ առժամ մի ջանայր խաբանօք, ասելով թէ ՚ի թագաւորէն հրաման ունիմ, իմ է քաղաքդ, բացէք զգրուեսս, զի մտից: Եւ իբրև այնու ոչ կարաց հնազանդեցուցանել, ապա մարտ եղեալ պատերազմաւ կամէր տիրել քաղաքին. իսկ որ քաղաքին իշխանն էր, վաղվաղակի ծանուցանէր իշխանին որ նստէր յԱնի, և ունէր զպատիւ մագիստրոսութեան. որ իբրև լուաւ, զմի ՚ի զլիաւորացն հանդերձ զօրու առաքեաց ՚ի վերայ նորա: Իսկ նա իբրև ծանեաւ զայն, ասպատակաւ առ գերկիրն և դարձաւ ՚ի տեղի իւր. և առաքեաց ՚ի Պարսիկս բերել զօրս յօգնականութիւն իւր. այս եղև սկիզբն անհնարին չարեացս որ անց ընդ մեզ:

Չոր իբրև լուան անօրինաց ժողովքն զհրաւէրն, ձայն առեալ միմեանց, առժամայն ՚ի մի վայր եկեալ, փութապէս առ նա հասանէին. իսկ

նա իբրև ետես զբազմութիւն զօրացն, զահի հարաւ. և քանզի ոչ գոյր հակառակ ոք, քանզի իշխանն այն՝ յորոյ պաաճառս նոքա եկին, յորժամ զխօշիւն առ զնոցա գալոյն, մտեալ ՚ի մեծ ամուրն, ամբանայ: Յայնժամ եկեալ զօրքն ասեն. մեզ ձանապարհ ցոյց աւարի¹, զմեզ դատարկ մի դարձուցաներ. իսկ նա անձարեալ, տայ նոցա առաջնորդ յիւրայնոցն, որք ելեալ ՚ի զիշերագնաց եղեալ ընդ անապատ վայրս, հասին ՚ի վերայ գաւառին Խաղտեաց. և յանհոգս կալեալ զնոսս, ըսաւ իւրեանց արիւնարբու բարուցն, որոց պատահեցան՝² զարսն զամենայն սրակոտոր արարին մինչև ՚ի Խրթի անտառն ճանելթոյ. և արարեալ անչափ առ և գերի, դարձան մեծաւ յաղթութեամբ. և եկեալ առ չարեաց առաջնորդն՝ մեծատուր պարգևօք շնորհակալիս մատուցին նմա վասն ձանապարհի յաջողութեանն որ պատահեաց նոցա. և ապա զնացին յաշխարհն իւրեանց: Եւ քանզի տեսին գերկիրն անտէրունչ և առանց պահապանի, վասն այսօրիկ հուպ ընդ հուպ դարձ արարեալ ելին ՚ի նոյն՝ չարին արբանեակք. և իջեալ ՚ի գաւառն Մանանաղու, բաժանեցան յերկուս: Մի բաժինն չոգաւ ՚ի յՆկեղեաց, և անկեալ զիշերայն ՚ի վերայ քաղաքին որ ՚ի նմա, և զոր ՚ի նմա գտին անպատրաստ և առանց

¹ Երկ. օր. աւանի:

² Երկ. օր. զօրսն:

զգուշանալոյ. զորոյ զաղետաւոր և զողորմագին շարեացն չեմ բաւական ընդ գրով արկանել. զի 'ի լուսանալ առաւօտուն՝ լալագին էր տեսանել տեսութիւն լի խոսովութեամբ, որ և զքարինս անդամ և զանշունչ արարածս բաւական էր յողբս հառաչանաց շարժել. զի ո՞յր ուրուք 'ի տեսողացն ոչ բեկանէր սիրտն, և ոչ զգողի հարկանէր անձն, և ոչ խաւարամած միգաւ մթանայր լուսարանք երեսացն. զհրապարակս լի դիակամբք տեսանել, և գտունս և զընդարձակ սրահս և զնրբափողոցս և զցանգս այգեաց. և զբեթէ ամենայն սահմանք քաղաքին ներկեալ էր արեամբ կոտորելոցն. ուր և զբազումս զեռ 'ի հողիս էր տեսանել, հասեալս 'ի ձայնէ դժուարապէս շընչելով, և զայլս անողորմաբար շարաշար վիրաւորեալս. զկիսոցն զփորոտիան հեղեալ և զլեարդն հանեալ և 'ի բերանն եղեալ, էր զի կենդանւոյն իսկ ուտել բռնադատէին: Ո՞վ քո, Աստուած, յայնժամ ներողութեանդ. ո՞վ մերոյ շարեացս առաւելութեան. զի այս երեքտասան ամ է որ զայսպիսի անհանդուրժական կիրս կրեն ազգքրիստոնէից, և չչի՛շաւ սրտամտութիւն բարկութեան տեսուն. այլ տակաւին ձեռն իւր բարձրացեալ է՝ լի բաժակաւ յանապակ գինւոյ արբուցանել՝ արբուցումն չար: Ոչ ևս 'ի ներումն և յողորմութիւն, այլ 'ի հատուցումն ատելեաց. այսոքիւր պաշարեալ զքաղաքն և որ շուրջ գնո՞

վաւ գիւղք և ագարակք. մինչև չմնալ կենդանւոյ ուրուք 'ի մարդկանէ, բայց եթէ յամուրս ուրեք: Իսկ անօրինացն լցեալք և յագեցեալք աւարաւն, հուր հարեալ քաղաքին, տուեալ զգերի և զկապուտ գաւառին, զարձան անդրէն: Այսոքիկ վըշտամբեր պատմութիւնք քո, ո՞վ քաղաք, ոչ ևս քաղաք ապաստանի, այլ խորխորատ կորստեան 'ի քեզ բնակողացն, 'ի բազմագլիմի շարեացն սակաւ ինչ նշանակեալք:

Նւ եկեալ անօրինացն՝ հասեալք 'ի գաւառն Կարնոյ մերձ՝ 'ի գիւղն որ կոչի Բլուրս, և քանզի բնակիչք տեղւոյն շրջապատեալ պարսպաւ զբլուրն՝ 'ի վերայ հողոյ եղին զհիմունս նորա, ըստ տէրունական առակին, վասն որոյ 'ի գալ անօրինացն զօրէն յորդեռանդն հեղեղի, 'ի բախելն զնա՝ ոչ կարաց վայրկեան մի կալ ընդդէմ, այլ վաղվաղակի կործանեցաւ, և եղև կործանումն նորա աշխարհալուր և անմոռաց մինչև 'ի կատարած յաւիտենից: Արդ զոր նոքա յոյս փրկանաց և տեղի ապաւինի կարծէին, եղև նոցա գուր ապականութեան. և քանզի որ յայս կոյս գետոյն Եիրատայ էին գետօք և կրօնաստանք, ամենեքեան անդ էին հաւաքեալք, այլև յԱրծինն աւանէ բազումք, յորոց վերայ հասեալ թշնամեացն՝ առժամայն առակեցին զամուրս նորա. և մտեալ 'ի ներքս՝ 'ի փայլուն սուսերացն և 'ի ձայնէ լարից աղեղանցն, զգողի հարեալ ամենեցուն յերկիւ-

դէն՝ իբրև շղթայիւք կապեալ եղեն: Եւ քանզի ոչ գոյր իշխան և առաջնորդ, որ ահիւ և խրախուսանօք զնոսա յոգի զօրութեան վառէր ընդդէմ թշնամեացն, և նահատակս քաջս յորդորելով՝ որպէս օրէն է ամենայն պատերազմողաց. վասն այնորիկ անտերունչք գոլով, ՚ի տեսլենէ միայն լքան, լուան, խռովեցան, սասանեցան, և ամենայն իմաստութիւնս նոցա ընկլաւ. և սկսան ՚ի միմեանց գողանալ զանձինս. ոմանք ՚ի դալ գիշերոյն ընդ պարխապն իջեալ՝ փախստական եղեն, և այլք կամօք անձնատուր եղեալ. իսկ որք ՚ի նեքս մնացեալ, գպատերազմի հոգս թողեալ, խորափրտս փորեալ, ընդ հողով ծածկէին: Յորոց վերայ համարձակեալ անօրինացն՝ սկսան կոտորել զնոսա, ոչ պատերազմի օրինակաւ, այլ իբրև գոչխարս արգելեալս ՚ի բակի. զոմանս բունն հարեալ և բերեալ առաջի, սուսերաւ զգլուխն հատանէին: Կրկին մահուամբ բառնային ՚ի կենաց. շողալով սուսերին ՚ի վերայ՝ որ քան զմահ գառնագոյն է, և մահու վճռաւ. և զոմանս ՚ի դիմի հարեալ սուր ՚ի ձեռին ունելով, և ՚ի պատահելն գստանաբար ՚ի վերայ՝ յարձակեալ՝ հարեալ սուսերաւն զսիրան, առժամայն սատակէին. իսկ զթանձրամարմինն և զհարստակողսն յերկիր ՚ի գուձս արարեալ, և պարգեալ զձեռնս ՚ի ցիցս վարեալ՝ ՚ի գետինն սնդէին, և կորգեալ զմորթն եղնգամբքն հանդերձ յայսկոյս և յայն-

կոյս ընդ բազուկ և ընդ թիկունս մինչև ՚ի ծայրս ձեռինն երկրորդի բունաբար քարշեալ և հանեալ, լար աղեղանցն առնէին: Ո՛հ. քանի՛ դառն է պատմութիւնս:

Իսկ գերիցանցն և զկրօնաւորացն որ լսելիք տանին զնորանշան չարիսն՝ զոր նոքա կրեցին. զորոց ՚ի կրօնցն ՚ի վեր քերթեալ զմորթս՝ տարեալ երեսօքն հանդերձ գգլխովն շրջէին, և այնպիսի դառն տանջանօք տանջեալ, յետոյ ապա սպանանէին. որ զի քան զայս զի՞նչ այլ ոք դառն և անհնարին տանջանս իմանայցէ, որ և ՚ի սրբոց վկայութիւնս չերևի ուրեք եղեալ:

Արդ այսպիսօրէն գործով հատին սպառեցին զամենեսեան ՚ի կենաց, մինչև խիլ արկեալ, և զկենդանւոյն թաղեալս աշտէիւք չարաչար խոցոտելով սատակէին. որ և տանջելոցն վայիւք հնչէին առհասարակ արձագանք լերանցն: Եւ յորժամ վճարեցին զամենեսեան ՚ի կենաց, ապա զանկելոցն զամենեցուն զկուշտան ծակեալ և զլեզլան հանեալ՝ ՚ի յամանս ժողովէին, գերի կանանցն զհետ իւրեանց ետուն տանել: Այսպէս եղև վաղձան կործանական բանտին. այսպէս մատնեալք եղաք ՚ի ձեռս արանց չարաց և անողորմից. և ոչ եղև մեզ այցելութիւն ՚ի տեսունէ, վասն զի ոչ լուաք նմա մինչ ՚ի խաղաղութեան էաք: Նա կոչէր զմեզ աղերսական ձայնիւ ՚ի ձեռն մարգարէիցն. «Եկայք, ասէ՛ լուարսւք ինձ,

և կեցցեն 'ի բարութեան անձինք ձեր, և եթէ ասորոժեցելով լուիջիք ինձ՝ զբարութիւնս երկրի կերիջիք»։ Մեք ապախտ արարաք զբանս նորա. վասն այնորիկ և նա ոչ լուաւ մեզ 'ի ժամանակի նեղութեան, այլ զարձոյց զերեսս իւր 'ի մէնջ. և մատնեալ եղաք 'ի ձեռս թշնամեաց մերոց, և ասելիք մեր նեղեցին զմեզ, և արբեցաւ նետ նոցա յարեանց մերոց, և սուր նոցա եկեր զմիս անկելոց վիրաւորաց՝ արանցն պատերազմողաց մերոց. և գնացին այսու յաղթութեամբ յաշխարհն իւրեանց։ Իսկ զթիւ համարոյ անկելոցն և զերեացն՝ եօթն հազար ասացին, և կրօնաւորս՝ վաթսուս։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

ՂԱՍՆ ԱԻԵՐԱՆԱՑ ԵՐԿՐԻՆ ՄԻՉԱԳԵՏԱՑ ԵՒ ՈՐ ԻՆՉ
'Ի ՆՄԱ ՔԱՂԱՔՔ ԵՒ ԱՆՉԱՓ ԿՈՏՈՐԱԾԻՆ.

Այն զոր յառաջն յիշատակ արարաք՝ թէ յորժամ իջին 'ի սահմանս Մանանազուոյ բաժանեցան յերկուս, առաջինն զայս գործեաց զոր գրեցի. իսկ երկրորդն՝ ձիաթափ արագամէտ ընթացիւք ընդ Հանձէթ և ընդ Խորձանն, ոչ խոտորելով յաջ կամ յահեակ, այլ որպէս նետ որ 'ի ձեռաց աղեղնաւորին ելանէ, ուժգին ձգմամբ

1 Յայլս թուի ձի սլծափ։

երթեալ նպատակին հանդիպի. նոյնպէս և նորա, ոչ ապով քուս աչաց և նինջ՝ արուանաց, գիշերազնաց եզեալ, յանկարծակի յեղակարծումն ժամու իբրև վկարկուտ քարախառն՝ հեղան 'ի վերայ բնակչաց քաղաքին հարաւոյ։ Եւ քանզի անպատուպարան վայրս ունէր քաղաքն, վասն այնորիկ ծովային պէտաց նմանեալ բնակչացն՝ ծուփս առեալ յետ յառաջ, բայց ելս իրացն ոչ գտանէին։ Աւագ գործոցն որ յայնժամ անդր գործեցան։ Յորոց վերայ սուր եզեալ անօրինացն՝ կոտորեցին զմայր առ մանկամբ և զորգի առաջի հօր. և առժամայն եղև քաղաքն բարեշէն՝ գուբ արեան։ Եւ քանզի 'ի սաստիկ խուճապէն, և յանկարծահաս օրհասէն մոռացեալ եղև սէր սիրելեաց և գութ արեան, իւրաքանչիւր ոք հնարէր հայթայթանս գտանել՝ զի թերևս կարիցէ ապրեցուցանել զինքն 'ի գեճենաբորրոք բարկութենէն. վասն որոյ փախստական եղեալ 'ի յայգիսն՝ որ շուրջ զքաղաքաւն էին, յայնս անկեալ ընդ անբերախիա որթովքն թաքչէին. զոր ծանուցեալ անօրինաց, խոյզ արկեալ, աշտէիւք խոցեալ զամենեսեան սատակեցին. որոց արեամբքն ներկան ողկոյք խաղողոյն. որք յետոյ սինլքորք որք մնացեալ էին, զմեռեալս իւրեանց գտանէին ընդ որթովքն, զնոսս ծածկէին ընդ հողով. բայց զայգիսն խղճէին կթել կամ 'ի

1 Երեք օր. նիրհ։

խաղողոյ ճաշակել, ասելով թէ մարդոյ արիւնք
 են¹: Իսկ անօրինացն պարապեալ 'ի կոտորուածէն,
 դարձան 'ի քաղաքն, և խիլ արկեալ տանցն՝ եթէ
 ոք զիւր² ընչուկն թագուցեալ էր ուրեք, և կամ
 'ի դարանս, մեծաւ հնարագիտութեամբ արտաքս
 պեղէին. և ապա հուր հարեալ քաղաքին, կիզեալ
 ապականեցին, և առեալ զառ և զգերի՝ ելին 'ի
 տեղուջէն. նոյնպէս և որ շուրջ գնովաւ գիւղք
 և աւանք՝ զամենեսեան ապականեալ սրով և հրով
 և գերութեամբ, մինչև ոչ մնալ կենդանուոյ ու-
 ըուք՝ որ բանայր զբերանն և ճիկ հանէր:

ԳԼՈՒԽ Ի.

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԿՈՄԻԱՆՈՍԻ:

Կոմիանոս, քանզի առատաձեռն էր և գան-
 ձիւք հարուստ, բազում զօրս ժողովեաց իւր:
 Թագաւորն իբրև ետես թէ պատեհութիւնքն նմա
 'ի դէպ գան³ և ելանեն, յաղերս անկեալ՝ սկսու
 դեսպանս առաքել. պարգևս խոստանայր և զկիւ-
 րապաղատին իշխանութիւնն յարեւելս՝ տալ նմա,
 միայն թէ 'ի խաղաղութիւն դառնաս, որ քրիս-
 տոնէից արեանն խնդիր առնեմք. այլ նա ոչ հա-

1 Երկ. օր. յաւելուն, 'ի յուտել:
 2 Մի օր. ընչուցն. միւսն, ընչուքն:
 3 Երկ. օր. կան:

ւատաց և ոչ առ յանձն: Ապա 'ի սպառիլ դես-
 պանացն, որ թագաւորին էին մտերիմք Չանային
 պատերազմի յաղթութեամբ հնազանդեցուցանել
 զնա:

Եւ հանդէս արարեալ բազում զօրաց՝ եկին
 'ի վերայ նորա, և հասեալք առ միմեանս՝ ճակա-
 տեցան 'ի պատերազմ. ուր բազում արեանհե-
 ղութիւնք եղեն, զորոց ասեն եթէ այնպիսի կո-
 տորուած 'ի մի տեղի 'ի Հոռոմս չէ ոչ տեսեալ.
 յորում տեղուջ և բազումք 'ի գլխաւորացն իսկ
 անկան, և այս յերկոցունց կողմանցն. բայց յաղ-
 թեաց զօրն Կոմիանոսին: Եւ քանզի պատրիարքն
 'ի կողմն Կոմիանոսին էր, որ զբազումս 'ի գլխ-
 ւաւորաց քաղաքին միաբանեաց ընդ ինքեանս,
 և տարեալ 'ի ներքս զԿոմիանոս, թագաւորեցու-
 ցին. և զՄիխայիլն արեղայ արարեալ, 'ի կղզի
 անցուցին. բայց ասեն թէ ինքն յօժարութեամբ
 չոգաւ: Այս ամենայն յաշխարհաւեր տարուջս
 գործեցաւ:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

ԿՈՐԾԱՆՈՒՄՆ ՄԵՂՏԻՆՈՅ ՇԱՀԱՍՏԱՆ ՔԱՂԱՔԻ:

Քաւազան տանջանաց և ոչ խրատու՝ առ 'ի
 ձեռն Աստուած գթուրքաստան և զտունն Պար-
 սից,¹ և նոքօք դատեաց զմեկ ըստ իրաւի իւրոց
 1 Մի օր. յաւելու եւ սկիւթացոց:

դատաստանացն. զի խրատու զաւագանն՝ հայրական է, իսկ տանջանացն՝ դատաւորի, որպէս Բաբիթ գտանջանս մեղաւորաց ասէ. «Բազում տանջանք են մեղաւորաց. և խրատք քո սուսուցէ զիս»։ սփին համաձայն և Պօղոս Եբրայեցւոցն գրէ. «Զի թէ 'ի խրատու կարգի կայք, ասէ, իբրև յորդիս մատուցեալ է 'ի ձեզ Աստուած»։

Արդ Քրիստոս 'ի կենարար իւրում աւետարանութեանն, իւրում երկնաւոր հօրն տաբեալ՝ մերձ կացոյց զմեզ նմա յընտանութիւն, և որտուիրեաց ամենայնիւ նմա նմանօղ լինել, և բարոյիցն քաղցրութեամբ զազգականութիւն պահել հաստատուն, բայց մեք ապստամբեցաք 'ի մեր քաղցր և 'ի բարի հօրէն, և յընտանութենէն օտարացաք. վասն այնորիկ 'ի ժամանակի նեղութեան և չարչարանաց մերոց՝ անտես արար զմեզ և մատնեալք եղաք 'ի ձեռն ազգի օտարի. և զօրացան 'ի վերայ մեր թշնամիք մեր, և ատելիք մեր՝ ապականեցին զմեզ. և խոնարհ եղին մինչև 'ի հող անձինք մեր, և յերկիր մաժան որովայնք մեր: Եւ որպէս առ Մովսեսիւ տասն հարուածեայ զաւագանաւն տանջեալ զեզիպտոս ասէր Աստուած, թէ «Այս է զօրութիւն իմ մեծ»։ որչժմ ամենայն մեզ հանդիպեցաւ: Եոցա շուրջ յարիւն փոխեցաւ, մեր գետք և ջրաշեղջք և

1 Երևք օր. յախշտակեցին:

գրեթէ բովանդակ հող երկրիս՝ յարիւնն ներկաւ յարեանց մերոց. 'ի նոցա մարմինս խաղաւարտ եռաց¹, մերս բովանդակ մարմին սրակոտոր եղեալ՝, անդամ անդամ յօշեցաւ. 'ի նոսա շանաձանձ և մօտին, որ գտիրական դէմս երեսացն շիթոցօքն հարեալ կուրացուցանէր. իսկ 'ի մեզ նետիցն յարձակմունքն, որ ևս դառնագոյն վիրաւորեցին. նոցա զերիս աւուրս լոյսն 'ի խաւար փոխեցաւ, իսկ մեզ շիջաւ իսկ լոյսն, զի լուսոյն իսկ ընդունարանն անկեալ մահուամբ, և ոչ ևս յաւելու տեսանել զբարութիւն տեսն 'ի կեանս իւր. 'ի նոցա տունս դժուարահայեաց ժիժմակն սողեալ մասնէր, մերս տունք և եկեղեցիք, որ սարսափումս գայ ինձ ասէր, ապականագործ ախիւք այլև դժուարաւ՝ հոտեալ ապականեցան². 'ի նոցա անդրանիկան զընդայ մահաբեր հրեշտակն, մերս բովանդակ տունն բնակչօք սպառեալ սատակեցան: Ծոփս միայն էր պակաս 'ի մէնջ. բայց թէ կշուես ըստ գործոյն, և գայն ևս տեսանես 'ի մեզ եղեալ. քանզի ո՞ր անդունդք անհնարինք³ քան զԹուրքաստան կամ զեզերս երկրի խորագոյն է, յորս մեր գերիքն հեռացեալ կորեան իբրև 'ի կարմիր ծովուն, որ արեամբ նոցին գերեացն ներկեալ էր: Ի նոցանէ զարդ

1 Մի օր. խաղաւարտ գորտ:

2 Մի օր. ապականեցան:

3 Մի օր. յաւելու աստ, գՊարսկաստան:

ոսկւոյ և հանդերձից խնդրեցին Խորայէլացիքն 'ի վարձ՝ ընդ որոց ծառայեցին նոցա. զմեզ 'ի բնաւից կապուած կողոպուտ արարին, և մեք նոցա չեմք ինչ մեղուցեալ: Ոհ, աւանդ և վան 'ի վերայ անմխիթար կործանմանս: Եզիպտացւոցն երկղիմի էր պատուհասիցն իրաւունքն. մի՛ վասն դառն ծառայութեան, որով նոքա զԽորայէլ նեղեցին, որոց 'ի դատ եկեալ Աստուած ասէր. և երկրորդ՝ զի ծառայեցին արարածոց, և ոչ արարչին որ է օրհնեալ յաւիտեանս. մեք խոստովանօղ լեզու ունիմք, թէպէտ 'ի բարի գործոց թափուր եմք, և զնոցա կիրս կրեմք, քանի՞ն ողորմելի եմք և ողբոց արժանի: Ո՛վ տէր և արարիչ և Աստուած, ընդէ՛ր մերժեցեր զմեզ 'ի սպառ, և արարեր զմեզ կոխան հեթանոսաց, ծաղր և այլն կատականաց թշնամեաց մերոց: Զարթիր և զարթո՛ զգօրութիւնս քո, և եկ 'ի կեցուցանել զմեզ, և հասո՛ դրացեաց մերոց Եօթնպատիկ 'ի ծոց նոցա:

Արդ այլ քաղաքաց և գաւառաց աւերանաց ժամանակն 'ի պակաս աւուրս յանգէր, 'ի տան կամ ևս աւելի կամ պակաս. իսկ քաղաքս այս՝ գորմէ մեր զճառս արկեալ է, սա մինչդեռ 'ի շինութեան էր՝ երինջ երեմեան գոլով յաստիս ուժի քաջութեան, ըստ Մովաբու, գիրգ և փափուկ գոլով. որով վաճառականքն փառաւորք երկրի, և օգնօղք սորա՝ թագաւորք ազգաց, որք

'ի գահոյս փղոսկրեայս հանգչէին, և միշտ զպարզեալ զինին ըմպէին և՛ անոյշ իւզով օծանէին: Եւ քանզի ամենայն չարեաց սկիզբն աստի առնու, որպէս և Մովսէս զԽորայելէ ամբաստան լինի, «Գիրացաւ, ասէ, ստուարացաւ և սոնքացաւ եթող զտէր Աստուած զարարիչն իւր». նաև Սոգոմայեցիքն այսպիսի կենաց խանձեալք՝ անկան յանհնարին չարինն, որպէս Եգեկիէլ իսկ յայտ առնէ 'ի հացի լիութենէ և 'ի յղփութենէ կենաց՝ զմայլեալս զնոսա. նաև առաջին մարդն 'ի դրախտին բարինն մին օր անարատ չկարաց վայելել: Եւ զի այսօրիկ են բնութեանս մերոյ սահման, յաղքատանալն տրանջեմք և մեղադիր լինիմք Աստուծոյ, և 'ի հարստանալն՝ ամբարտաւանիմք, և իբրև զանմահս՝ զաշխարհէս բուռն հարկանեմք. վասն այնորիկ փոխ առ փոխ փոփոխմամբ ուսուցանէ զմեզ 'ի չափու ունել զանձինս, և քան զմեր սահմանն աւելի չամբառնալ, զի մի մեծագոյնս անկանիցիմք: Քան զհող անարգ և խոնարհ այլ զինչ ոք իմասցի. և մեր սկիզբն 'ի նմանէ է, և դարձն անդրէն 'ի նոյն. և որ բնութեանս մերոյ ստեղծիչն է, չկամի թէ ոք կորիցէ, վասն այնորիկ չթողու արձակասուն զօրքան և տեղի լինի խրատու՝ քաղցրութեամբ և հայրաբար խրատէ. և յորժամ անուր խրատուն լինիցիմք, տիրական իշխանութեամբն տանջէ.

1 Երեք օր. առաջին:

զկէսա՝ ի մեղաւորաց աստ դատի, զի անդ թե-
թեազոյն առնիցէ գտանջանսն. և զկէսն հան-
դերձելոցն պահէ, և են որ աստ տանջին և անդ,
որպէս Սողոմայեցիքն. և են՝ որ աստ միայն,
որպէս Ղադարոսն. և են՝ որ անդ միայն, որպէս
մեծատունն: Այլ այս աստանօր զկայ առցէ
բանս. մեք ՚ի կարգ սրատմութեանս դարձցուք:

Արդ վշտաբեր տաբւոյն յաշուն հասանելոյ,
մինչդեռ Հոռոմք զթագաւորացն աղմկաւն էին՝¹
պատանդեալ, ՚ի մտանել արեգ ամսեանն, դար-
ձեալ այլ զօր ել ՚ի Պարսից, թէ՛² յառաջնոցն և
թէ նոր՝ ոչ գիտեմ. և ընդ անապատ տեղիս այն-
պէս զգուշութեամբ չոգաւ, որ չկարաց ոք իմա-
նալ՝ մինչև եհաս ՚ի գաւառն որ կոչի Կամախ,
և ապա անդ բաժանեալ յերկուս, կէսն չոգաւ
մինչև ՚ի Կողոնիա, և ըստ իւրեանց սովորու-
թեանն առեալ զերկիրն յաւարի. զոր մեք ՚ի
դարձին զանցանելն ապա իմացաք: Իսկ կէսն՝
ուշ եղեալ Մելիտինոյ, հասին ՚ի վերայ նորս
զիշերաւ. և քանզի գունդ մի հեծելագօր ՚ի Հո-
ռոմոց կայր պահապան քաղաքին, ՚ի հասանել
հինին, յանկարծակի գրո՛ տուեալ արտաքս ելին.
և ՚ի պատահելն իւրեանց՝ բազում կոտորածս
առնէին յերկոցունց կողմանց. և ՚ի լինել պա-
տերազմին, քաղաքն՝ որքան ելանել կարաց, նա

1 Մի օր. պատահեալ պատանդեալ.

2 Մի օր. յառաջագոյն.

զերծաւ. և՛ մարտիկ արքն որ մնացին, այն զհետ
ժախտտականին չոգան. իսկ զոր ՚ի քաղաքին
լմբոնեցին, զամենեսեան սրակոտոր արարին,
կացեալք ՚ի քաղաքին աւուրս երկոտասան, և ՚ի
հիմանէ բրեալ ապականեցին զնա և զգաստա-
կերոս նորա շուրջանակի: Եւ այս եղև ամբար-
տաւանութեան նոցա հատուցումն յանկաշառ և
յարդարադատ՝ տեառնէ, որ հատուցանէ իւրա-
քանչիւր զարժանն ըստ գործոց իւրոց:

Բայց գաւառք յեկեղեաց ՚ի վայր, ընդ որ
զիշերաւ անցին, յորժամ գիտացին զեղեալ չա-
րիս Մելիտինոյ, ժողովեցան բազում զօրք ա-
ղեղնաւորացն և կայան զկիրձս ճանապարհին:
Իսկ անօրինացն՝ քանզի այլ ճանապարհի անտե-
ղեակ էին, և զլերինսն թանձրամած ձիւն ծած-
կեաց, նոքա անճարացեալ հինգ ամիս զձմերոցն
՚ի գլուխ մինչև ՚ի նաւասարդի ամիս՝ ՚ի տեղին
դադարեցին, և զերկիրն ՚ի յուսոյ կենաց բար-
ձին. և զանհնարին չարիսն՝ զոր անդ գործեցին,
թողին յիշատակ սղգաց յազգս. զի զողայսն և
զայլ տպաժամեանսն նշաւակ եղեալ, աշտէիւք
և նետիւք խողալով, չարաչար խոցոտելով՝ սա-
տակէին, և ոչ կաթէր ՚ի բնութիւն նոցա գութ-
ողորմութեան. թողում ասել զօրս ՚ի գրկաց ծնո-
ղացն առեալ զողայսն զբարի հարկանէին. իսկ

1 Յամենայն օրինակս Վրթգակաւ մարտի կարգն.

2 Երեք օր. դատաստանէ:

զբարեշուք կանանցն և որք 'ի սենեկի սնեալ էին աղջկունք, զնոցա խայտառականս զի՛նչ պիտոյ է մեզ և ընդ գրով արկանել. տեսանէս զչափ շարեացն յորժամ Աստուած 'ի ձեռաց թողու, թէ քանի՛ անհնարին է:

Եւ վասն զի պակասեաց կերակուր մարդոյ և անասնոյ, նոքա 'ի բռնութենէ կարեացն հարկեալ, ելին ընդ Սորձայն 'ի վեր. և քանզի 'ի նոցա երկիւղէ ճանապարհք հատեալ էր, և ձիւն թանձրութեամբ դեռ ունէր գերկիրն, նոքա՜ կրկին առնէին զընթացսն. յառաջ գձի և զջորի երամակ արարեալ՝ դատարկ վարէին, և ճանապարհ քանային, և ապա զգերին և զաղխն յետոյ տանէին. և այնու ընթացիւք եկին մինչև 'ի գլուխ գաւառին 'ի գեօղն որ կոչի² Մորրանս: Եւ նոքա՛ քանզի բերդ ունէր գեօղն, ժողովեալ էին ամենայն բնակիչք տեղւոյն: Իսկ Պարսիկն յորժամ եհաս անդ, իջևանս արար, քանզի կարծեաց՝ թէ հեծեալ կայ 'ի բերդին. կուռ հարեալ³ ձայն՝ պատրաստութիւն արար պատերագմի: Եւ երթեալ, որ նոցա գլխաւոր էր՝ բերդին առաջի, սկսաւ բանս ինչ խօսել առ որ 'ի բերդին իշխանն էր. բազում շատրուանօք ծածկեալ էր զձիւնն. յորոց վերայ նստեալ ասպար առաջի

1 Մի օր. կոխան:
2 Մի օր. Մորմարխեան:
3 Երկու օր. ձեան:

ուներով, և մեծամիտ ամբարտաւանութեամբ դժոխալուր բանս բարբառէր. և որ 'ի յամբողջին իշխանն էր՝ դիպօղ ժամու մնացեալ, 'ի թիւրիլ ասպարին, և նա զփողիցն հարեալ նետիւ՝ առ ժամայն սատակեաց: Եւ քանզի հօր 'ի Հոռոմոց գայր ի յետոյ, որք առժամայն փոքս հնչեցուցին, զոր անօրինացն լուեալ, փախստական եղեն. իսկ որ 'ի բերդին էին, ելեալ զգերի և զաւար որքան կարացին՝ 'ի ներքս տարան. բայց Հոռոմն չէր եկեալ յառաջ: Իսկ Պարսիկն յորժամ ետես եթէ չիք այլ զօր, դարձ արարեալ 'ի վերայ՝ և յաւարառուացն որոց հանդիպեցաւ՝ զնոսս կոտորեաց, և զմնացեալսն առ և դարձաւ. և երթեալ մերձ 'ի սահմանսն Եղնուտին, ելին և նոքա և մարտ եղեալ թափեցին բազում գերիս, և լցան աւարաւ, զոր առեալ մտին 'ի բերդն: Իսկ արիւնարբու գազանացն պարտաւորեալ³ 'ի շիկս եղեալ, և 'ի մտանել նոցա 'ի սահմանս Տարօնոյ, իջին զօրք 'ի լեռնէն Սիմն կոչեցեալ, զոր մարդկան սովորութիւն⁴ Սանասունք ասեն ըստ անուան նախնոյն իւրեանց. և 'ի դիմի հարեալ, յաղթեցին և կոտորեցին զամենեսեան, և գառ և զգերի թափեալ, դարձան ուրախութեամբ փառաւորելով զԱստուած:

Ի սոյն ամի այրեցին զգեղեցիկ ասպարանս
3 Մի օր. 'ի շիկս եղեալ. և միւս շիկս եղեալ:
4 Մի օր. անասունք, և միւսն զանասունք:

սուրբ Կարապետին, զոր Հրահատ ոմն 'ի գործա-
կապցն մեծին Գրիգորի որդւոյ Վասակայ՝ մե-
ծաւ ջանիւ շինեալ էր, մինչ երկրին աէր էին.
գժամատունն որ առաջի սուրբ Կարապետին,
զոր գեղեցկայարմար պատրաստութեամբ յար-
դարեաց 'ի փառս և 'ի պատիւ մեծի վկային և
Կարապետին Քրիստոսի. նաև գայլ շինուածն
և զփայտակերտ եկեղեցին. զոր սուրբ Գրիգոր
կոչէն: Եւ էր թուականիս մերոյ ամբ ճինգնա-
րիւր եօթն յորժամ այս այսպէս եղև:

ԳԼՈՒՆ ԻԲ.

ՎԱՍԿ ԶԱՐ ԱՂԱՆԴԻՆ ԹՈՒՂՐԱԿԵՑԻՈՑ ՈՐ ԵՐԵԻԵՑԱԻ
'ի ԳԱՒԱՌՆ ՀԱՐԲԱՅ, ԵՒ ԶԲԱԶՈՒՄՍ ԽՈՒՎԵԱՅ:

Յակոբոս եպիսկոպոս ոմն որ ունէր զվերա-
կացութիւն եկեղեցեաց տանն Հարքայ, սա 'ի
սկզբան իւրոյ իշխանութեանն առաքինական կեր-
պարանս յանձին ցուցանէր. քրձագգած, պահե-
ցող, բոկագնաց. և ընտրեաց իւր քահանայս, որ
յար ընդ ինքեան շրջէին, խոշորագգեստս և ան-
պաճոյճս, հասեալս 'ի հեշտալի կերակրոց, և
միշտ¹ սաղմոսական երգոցն պարապէին: Եւ այ-
սու կերպարանօք 'ի զարմանս շարժեաց զհեռա-

¹ Մի օր. սաղմոսացութեան. այլ օր. սաղմոսա-
տեանս... և այլ կերպարանօք:

ւորս և գմերձաւորս, և ամենայն ոք ցանկայր
զնա տեսանել. և որք յոյժ վիսացեալք էին
ամբարտաւանութեամբ վասն իշխանութեան,
այնքան ետուն 'ի հնազանդութիւն նմա զանձինս,
որ թէ և զհոգիս հանել հրամայէր՝ չէր ոք որ
ընդդիմանայր, և կամ իշխէր բանալ զբերանն և
ճիկ հանել: Բայց կեղծաւորութիւն էր այն, և
ոչ ճշտարտութիւն. քանզի պտուղն է ծառոյն
ծանուցիչ՝ որպէս 'ի տեառնէ իսկ լուար: Նաև
Առաքեալ նմին համաձայն գրեալ, ասէ, թէ «Եւ
սատանայ իսկ կերպարանի 'ի հրեշտակ լուսոյ.
զինչ թէ և պաշտօնեայք նորա կերպարանին 'ի
ձև առաքելոցն Քրիստոսի: Զի զոր օրինակ զմա-
հացու դեղան յընտանի կերակուրն խառնեն, և
որք առնուն՝ իբրև զկերակուր ճաշակեն, և 'ի
մահացու դեղոցն ըմբռնին. այսպէս և կարթըն-
կէցք կերովք թաքուցանեն զկարթան, զի 'ի կե-
րոյն խաբեալ՝ ձուկն 'ի կարթի ըմբռնեսցի, նոյն-
պէս և անօրէնութեան մշակքն. քանզի իւրեանց
կորստեան վիհն չհամարձակին յայտնի ցուցանել
ումբք. վասն զի և ոչ իսկ հաւանէր այնմ՝ թէ
և կարի 'ի մտաց անկած էր, խորասուզիլ կամօք
'ի խորխորատ, յորմէ չիք հնար ելանել. վասն
այնորիկ մերով բարեպաշտ կրօնիւք կերպարա-
նին առ 'ի զպարզամիտսն խաբելոյ, և քաղցրա-
կան բանիւք պատրեն զմիտս անմեղացն. քանզի

² Մի օր. իբրև:

բանք նոցա իբրև զքաղցկեղ ճարակին. զի որպէս ակնսն այն դժուարին է առ 'ի բժշկել, այսպէս և 'ի նոցանէ ըմբռնեալքն հազիւ կարեն կալ յակաստանի:

Վասն նոցա իսկ պատուիրէ տէր մեր 'ի կենարար իւրում աւետարանութեանն. «Զգոյ՛ջ լեռուք 'ի սուտ մարգարէիցն որ գան առ ձեզ 'ի հանդերձս գառնենիս, և 'ի ներքոյ են գայլք յափրշտակողք». նաև Առաքեալն գնոյն ուսուցանէ Փիլիպպեցւոցն, խրատեալ 'ի տէրունական հրամանացն. «Զգոյ՛ջ լեռուք 'ի շանց անտի, զգոյ՛ջ լեռուք 'ի չար մշակաց անտի»: Քանզի յարտաքին թշնամեացն զգուշանալ զիւրին է. բայց 'ի ցեղակցութենէ պատերազմացն դժուարին է ապրիլ, որպէս Հաբելի և Յովսեփայ զիպացան իրքն. արդ սոքա թէ յայլալեզու ցեղից էին, յորմէ և էին, մեզ զգուշանալ զիւրաւ էր. բայց որպէս գրէ երանելին Յովհաննէս, թէ «Առ 'ի մէնջ ելին, այլ ոչ էին ամենեքեան նոքա 'ի մէնջ». և այսմ գիտուն լինել դժուարին է: Համալեզուք և համացեղք, 'ի միոյ յականէ բղխեալք քաղցր ջուր և դառն. թէպէտ սուրբն Յակոբ յանհնարին ասաց զայս, բայց սակայն առ մեօք եղև այս. 'ի քաղցր ականէս յայսմանէ՝ զոր գերափառ առաջնորդն մեր հնգետասանամեայ քրրանալիր աշխատութեամբ իջեալ 'ի խորս երկրի, և 'ի խորութենէ փորուածոյ բղխեցոյց մեզ աղբիւր

յորդախաղաց ուղիւիւք, ըստ Եզեկիէլի տեսողութեանն՝ ականակիտ և յստակ, յոր հերձուածողական ժանգաբուղիս առուքն ոչ կարացին մուտ առնել: Քանզի պատուար ճշմարտութեանն 'ի վերայ վիմի հաւատոյ հաստատապէս ամրացեալ էր, մինչև 'ի ժամանակս վերջինս. զոր և ինքն իսկ Լուսաւորիչն մեր մարգարէական հոգւովն տեսեալ, զի գառինքն գայլք եղեն և արեան ճապողիս հանէին. և այս եղև 'ի բազմանալ անօրէնութեան մարդկան 'ի վերայ երկրի, և 'ի նընջել բարի տանուտեառն որ ցորենոյն էր սերմանօղ. ապա թշնամւոյն ճարակ գտեալ, ցանեաց որոմն 'ի մէջ ցորենոյն ըստ աւետարանական առակին: Խառնեցաւ և դառնութեան մրուրն ընդ կենեղուտ ջրոյն որ 'ի տանէ տեառն աղբիւրանայր. բայց կանուխ յայտնեցաւ վարդապետաց եկեղեցւոյ, որք զորոմն վնասակար արմատաքի խլեցին 'ի յանդէ հաւատոյս մերոյ, և զմրուրն դառնութեան քամեալ 'ի բաց պարզեցին՝ առողջացուցանելով զջուրսն աղիւն ճշմարտութեան, ըստ սրբոյն Եղիսէի կանխայարդար յարմարման: Եւ այսոքիկ այսքան. բայց ժամ է 'ի գլուխ ճառին դարձուցանել զբանս, որպէս զի հաւատարիմ լիցի մեզ ասացեալս:

Արդ անդրանիկ արբանեակն և համաշունչ հօրն ամենայն չարեաց՝ յորժամ յաստիս յուժի զօրացաւ կեղծաւորական բարի համբաւն՝ զոր

համբաւեցին զնմանէ անմիտ մարդիկ, սկսաւ այնուհետեւ 'ի նպատակ հաւատոյն մերոյ նետաձիգ լինել, որոյ սլաքքն մխեալ էին կայծակամբք կաղնույ. քանզի յոյժ խօսնակ էր այրն, և ճարտարալեզուութեամբ կախարդէր զբազմաց լսելիս. և կարծէր այնու հիմամբ տապալել զեկեղեցի սուրբ. և ոչ ած 'ի յիշումն զտէրունական հրամանսն և զանվրէպ խոստումն առ Պետրոս, թէ «Իո՛ւ ես վէ՛մ, և 'ի վերայ այդք վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, և զրունք դժոխոց զնա մի յագթահարեացեն»։ Ո՛չ հաւատաց այսմ, այլ¹ առանձնական բանս իբրև զմարդոյ ուրուք լուսավասն որոյ 'ի պայքար մտեալ, կարծէր սափրել զփառս եկեղեցւոյ, որպէս պրոնիկ կիւնն այն 'ի հնումն՝ զհերան Սամփսոնի, զի մատնեսցէ այլ լազգեացն զանպարտելի անձն. այսինքն օցտոգաց ճշմարտութեանն զեկեղեցի սուրբ, զոր զնեաց պատուական արեամբն իւրով տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, և պսակեալ փառագարդեաց ամենայազթ խաչիւն, կանգնելով 'ի նմա սեղան խորհրդական յօրինակ եղեմական կենաց ծառոյն՝ որոյ պտուղն անմահացուցիչ՝ ստուգապէս զմարմին կենարարին ծանեաք, ըստ իւրում անսուտ հրամանին, թէ «Որ ուտէ զմարմին իմ, զմահ մի տեսցէ յաւիտեան»։ Արդ տես դու զնորս մեքենաւոր խորամանկութիւնն, թէ որպէս օձա-

¹ Մի օր. ստանցական։

ձև խարդախանօք հնարէր հեղուլ զապականիչ թոյնսն յառողջան հաւատով։

Զառաջինն՝ ընտրութիւն սկսաւ առնել 'ի մէջ քահանայից ըստ արժանաւորութեան, և անարժանիցն ասաց լուել. և իբրև այսու հաճոյ թուեցաւ բազմաց, ապա 'ի վերայ սորին և այլ միւս ևս յաւել. քանզի արժանաւորացն հրամայէր 'ի տարւոյն երիս միայն մատուցանել պատարագս. և զի 'ի Նիկիական կանոնսն զրեալ է, թէպէտ և յոյժ մեղաւոր իցէ, պարտ է զխոստովանութիւնն ընդունել, և տէրունական մարմնոյ և արեանն հաղորդեցուցանել, և պատարագաց և ամենայն քրիստոնէական կարգաց արժանացուցանել. զայս նա բնաւ և յանկանջալուրս¹ ոչ ընկալաւ։ Այլ այսպէս ուսուցանէր, թէ որինքն իւրով անձամբն՝ որով մեղաւն և նովիմբ չապաշխարեաց, նմա ոչ յիշատակք օգնեն և ոչ պատարագք. և իւր կամարարօքն 'ի հենգն արկեալ ծիծաղէին, և զանասունն բերեալ առաջի կացուցանէին, և այսպէս ասէին. Ա՛յ տառապեալ չորքոտանի, թո՛ղ թէ նա զիւր ժամանակն մեղսարար և մեռաւ, դու զի՛նչ մեղար որ ընդ նմա մեռանիս։ Եւ առ այս և յերկուս բաժանեցան ժողովուրդք, յոմանց ընկալեալ եղև այս, և յոմանց ոչ. և իբրև ամենայն մարդ 'ի ծուփս և 'ի տարակուսանս անկեալ կայր, և խնդրէին զելս

¹ Երկ. օր. չունին ոչ։

իրացն իմանալ. նաև որք 'ի ժամանակին յանապատս և 'ի քարանձաւս առանձնական ճգամբք միշտ գհաճոյն Աստուծոյ կատարէին, մեծաւ հառաչմամբ և արտասուալից պաղատանօք խընդրէին այցելութիւն 'ի բարերար տեառնէն: Այլ և երկիցս ժողով եղև բազում հարց և հայրապետաց և քահանայից և խառնիճաղանէ բազմութեանց՝ որոց ոչ գոյր թիւ. բայց զի իշխանք գաւառին իբրև ամենեքեան 'ի նորա կեղծաւորական կերպարանաց իբրև շղթայիւ կապեալ էին, խոստանային պատերազմի օրինակաւ մեռանել յառաջ՝ քան թէ զնա 'ի ձեռս ժողովոյն տալ: Եւ նա նեստորաբար 'ի տան նստեալ մեծաւ՝ խրախուսանօք 'ի ձեռն պատգամաց՝ առնէր ժողովոյն պատասխանի, յուսացեալ յիշխանացն օգնականութիւն և ոչ յԱստուած. ոչ ածեալ զմտաւղբաւթական երգսն, թէ «Բարի է յուսալ 'ի տէր, քան յուսալ յիշխանս». կարծէր վատշուէրն՝ մարդկան օգնականութեամբ յաղթել ճշմարտութեանն: Այլ Աստուած՝ որ ոչ թողու զգաւազան մեղաւորացն համարձակել 'ի վիճակս արդարոցն, զի մի 'ի չարութիւն արդարքն զձեռս իւրեանց ձգեսցեն. որ զկամս երկիւղածաց իւրոց առնէ, և աղօթից նոցա լսէ. որ առնէ 'ի մըրիկս հանդարտութիւն, և ածէ յերաշտութեան անձրև, և գայն՝ միոյ արդարոյ աղօթիւք, նա յայց ել մեզ

1 Մի օր. խրոխտանօք:

և արար փրկութիւն ժողովրդեան իւրոյ, որ գիտէ ըստ խորին իմաստութեան իւրոյ 'ի հեռուստ հիմն արկանել մեծամեծ իրաց, և աստ տնտեսեաց որքան արդեօք էր օգտակարագոյն. և եղև այսպէս:

Կրօնաւոր ոմն անուն Եսայի 'ի Կարին գաւառէ՝ 'ի բարեպաշտ տոհմէ, որ վասն բարի համբաւոյն երթեալ յարեալ էր 'ի նա, յորժամ այսպիսի յոյգք և խնդիրք զարթեան 'ի վերայ նորա, նա ուշադրութեամբ ուշ եղեալ՝ դէտակն կալաւ 'ի վերայ. քանզի յոյժ իմաստուն էր այրն, և յոյժ մտերմութիւն ցուցեալ առ նմա՝ մի 'ի հաւատարմացն նորա ցուցանիւր. և տեսեալ և տեղեկացեալ նորա մծղնեայ կրօնիցն, անյապաղ երթեալ պատմեաց սուրբ հայրապետին Սարգսի: Որոյ լուեալ, և 'ի վերայ հասեալ գործոյն, կոչէ առ ինքն քաղցրական բանիւք զթշուառական անձն, և ըստ արժանւոյն հատոյց նմա. քանզի 'ի քահանայական կարգէն լուծեալ, և աղուեսադրոյժ կերպարանօք խարան յերեսս նորա եղեալ, քարոզն առ նմին աղաղակէր, թէ Որ 'ի սրբոյ Լուսաւորչին հաւատոյ սողոսկեալ յանօրէն Թոնդրակեցաց՝ 'ի մարդադէմ գազանաց փարախն մտեալ միաբանի, դատ և իրաւունս գայս կրեսցէ: Եւ հրամայէ ի բանտի արգելուլ զամենաթշուառ անձն, քանզի կամէր թէ զղջանայ թերևս, և խոստովանի 'ի բաց կալ 'ի պիղծ աղանդոյն. զի յոյժ ոգորմէր կորուսեալ անձինն:

Այլ քանզի ըստ երեմիայի բանիցն՝ ոչ հուրն զայրեհն մոռանալ կարէ, և ոչ հնդիկն զսևութիւնն, և ոչ ինձ զխայտութիւնն; այսպէս և ոչ չարն զիւր չարանալն. քանզի 'ի գիշերի հասեալ զբանտն և փախստական եղեալ, անցանէ յաշխարհն Յուսաց՝ և հասանէ 'ի թագաւորանիստ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս. և չարախօս լինի զհաւատոյս մերոյ, և խնդրէ մկրտիլ ըստ նոցա կարգացն: Իսկ նոքա ըստ իւրեանց իմաստութեանն տեղեկացեալ, և 'ի վերայ հասեալ զործոյն՝ ոչ առնուն յանձն. այլ ասեն, թէ Զոր Հայոց՝ խոտեալ և անարգեալ վասն հաւատոյ՝ և մեք չընդունիմք: Եւ իբրև չյաջողեցաւ նմա այս, ելեալ գայ անցանէ 'ի գաւառն Ապահունեաց 'ի բնակարան սատանայի, յաստուածուրաց ժողովն և 'ի գազանաց գառազիղն, որ կոչի Թոնդրակս. և անդ առժամանակ մի գանխլաբար որջացեալ. բայց ասեն՝ թէ և նոքա չընկալան զնա վասն առաւել պղծութեանն. վասն որոյ ելեալ 'ի լեառն Խլաթայ, և անդ յիւրայոցն գտեալ յագարակս և 'ի բացագոյն տեղիս, առ նոսա դադարէ. և անցուցեալ անդ զաւուրս իւր, երթեալ չարապէս մեռանի 'ի քաղաքն որ կոչի Մուհարկին: Ոչ երթեալ ըստ գրոց կանոնի և ոչ համաձայնեալ քրիստոնէից, 'ի բաց թողլի է. վասն որոյ մեռաւ իբրև զէշ, և թաղեցաւ իբրև զգէշ, չար յի՛

1 Մի օր. հատեալ. և միւս. ստեալ:

շատակ թողեալ զկնի իւր. զի ամենայն որ լսիցէ զպատմութիւնս գայս, անէծս արձակեսցէ զհետ նորա:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Թէ ՈՐՊԷՍ ԵՒ Ի ՄԱՆԱՆԱՂԻՈՅ ՍԱՀՄԱՆՍՆ ԲՈՐԲՈՔՅԱԻ ՀՐԳԵՆ ՄՈՂՈՐՈՒԹԵԱՆՆ, ԱՍԵԼԻ Է:

Կունծիկ ոմն շնանուն արեղայ որ բնակէր մօտ 'ի բերդաքաղաքն որ կոչի Շիրի, որ դեռ ևս այսօր ագարակին գնորայն անուն կոչեն. սա հնագոյն գոլով աւուրբք, ունէր յինքեան գպղծութեան խմորն. քանզի ուսեալ էր 'ի շաբաբայ արեղայէ ումեմնէ՝ որ համբաւէր զինքենէ՝ թէ յԱղուանից է. բայց նա անդրանիկ էր սատանայի, և շտեմարան խորհրդոց նորա, ուստի ծուխ հնոցի գեհենոյն մշտաբորբօք ընդ բերան նորա ելանէր, յորմէ բագումք զեղ առեալ սատակեցան: Արդ այս Կունծիկս ժիր մշակ գոլով սատանայի՝ որսացաւ զկին ոմն, որում Հրանոյշ կոչիւր. որ էր 'ի գլխաւոր և յընտիր ազգէ և տէր ագարակի և սահմանակից նորա. և իբրև լցաւ 'ի նորա մահաշունչ թիւնիցն՝ ոչ շատացաւ իւրով կորստեամբն, այլ զբազումս սատարս իւրոց խաբիցն յարդարեաց: Եւ նաև առաջին զերկու կանայս, որ էին նորա սոհմակիցք. որոց

անուանքն կոչին այսոքիկ, միուսն Ախնի և միւսունն Կամարայ, որ էր արդարև կամարար սատանայի. և երկոքեան սոքա քորք հարագատք. սոքա պոռնկական մոլեգին ախտիւն, որպէս օրէն է նոցին փարախին, և կախարդական արուեստիւ՝ վարդապետք եղեն սատանայի, յորս զօրացաւ հայրն ամենայն չարեաց. որք «Սրեցին որպէս սուսեր զլեզուս իւրեանց, ըստ սաղմոսական երգոյն, և լարեցին զաղեղունս իւրեանց յիրս դառնութեան»՝ նետածիգ լինել յուղիղսն սրտիւք. որք հարին և կարեմէր սատակամբ վիրաւորեցին զբազում անմեղ ոգիս: Եւ քանզի՛ ՚ի հայրենի ժառանգութենէ ունէին գեօղս երկուս, զնոսս կաղաղս և հանգրուանս պատրաստական արարին վիշապ օձին կամակորի, յորս բունեալ սաստկապէս եհեղ զմաղձն իւր. և նոքա մատուակեալ, շուրջ զինքեամբք բնակողացն արբուցին ՚ի կորուստ. վասն սորին այսորիկ գրեաց Մովսէս. թէ «Սրամտութիւն վիշապաց է գինի նոցա, սրամտութիւն իժից՝ սնհնարին առ ՚ի բժշկութիւն»:

Իշխան ոմն Վրվէռ անուն՝ սոցին ջամուկ կանանցս եղբայր կամարար եղեալ, սա յառաջ գորով առողջ ՚ի հաւատս, յառաջագէմ էր ՚ի հանդէս բարեպաշտութեան, մինչ զի կրօնաստան շինեաց յիւրում ժառանգութեանն՝ ճգնաւոր եղբարս ժողովեալ ՚ի նմա. և ընդարձակ սահմանօք՝

անկարօտ պահէր զկեանս նոցա, որոց առաջնորդն Անդրէաս անուն ճանաչի, յոյժ անուանի ՚ի կրօնաւորական մրցմունս: Առ սոսս գայր իշխանս այս յամենայն ամի ՚ի պահս քառանորդացն, և հանգիսակից լինէր նոցա մինչև յաւուրս մեծի պասեքին. և բազում այլ գործս բարեաց ցուցանէր ՚ի սոցա սպասաւորութիւն. նաև յազբատանութիւնս և ՚ի քահանայից հնազանդութիւնս՝ քան զբազումս յառաջագէմ ցուցանիւր: Զսա կարթեալ չարին ՚ի ձեռն կանանցս այսոցիկ, որք ապականագործ ախտիւ պոռնկեցան ընդ նմա անխտրապէս, ոչ ածեալ զմտաւ զարեան մերձաւորութիւնն. քանզի այսոքիկ են կաղաղք կորուստեան նոցա. սոյն այս է և չորրորդ դուստր սողմոնեան տղրկին. վասն սորին պատուիրէ աստուածային առաքեալն, «Մի, ասէ, ՚ի ցաւս ցանկութեան, որպէս և այլ հեթանոսք, որ ոչ ճանաչեն զԱստուած»: Տեսանէս զի հեթանոսական է ախտն այն. տես որպիսի հանդէս առնէ վասն նորա աստուածային երջանիկն Սողմոն. «Որդեակ, ասէ, պահեա՛ զքեզ ՚ի խառնակութենէ օտար կանանց, զի զորս գտանէ յանմիտ մանկանց, քաղցրական բանիւք հաւանեցուցանէ մնալ առ ինքեանս. քանզի մեղր կաթեցուցանեն շրթութունք կնոջ պոռնկի, որ ժամանակ մի քաղցրացուցանէ զքիմս հաւանելոցն, և յետոյ դառնագոյն գտանի քան զլեղի. քանզի առեալ տանի զնոմա-

նրա իւր իբրև զշուն տոռնեալ, և իբրև զգուարակ 'ի գենուսն, և իբրև այծեամն խոցեալ նետիւ զլերդակողմն. և ոչ կարէ բուժիլ 'ի նմանէ մինչև հասուցանէ զնա մահու հանդերձ 'ի դժոխս, բանզի թափք դժոխոց է տուն նորա»:

Այսոքիւք թակարդեալ ողբալին այն Վրովէս, մերկացաւ զպարկեշտութիւն, անկաւ 'ի հաւատոց, եղև թշնամի Աստուծոյ և սրբոց նորա. եթող զտէրն՝ որ սուրբ աւագանաւն ծնաւ զնա, մոռացաւ զԱստուած՝ որ մարմնով և արեամբ իւրով կերակրեաց զնա: Ելեալ 'ի տանէ, անկեալ 'ի պատուոյ, մոռացաւ զուխտն աստուածեղէն, հեռացաւ 'ի ճգնաւորական կարգացն հաղորդութենէ. և որ երբեմն կրօնաւորաց ժողովարան էր տեղին՝ զոր մեծամեծ ծախիւք և աշխատութեամբ շինեալ էր, ուր դասք սաղմոսասացաց և պարք պաշտօնէից քաղցրաձայն երգովք ընդ վերին զօրան միաձայնութեամբ զԱստուած օրհնէին, այսօր լռեալ են ձայնքն, յաւեր յանմարդի է տեղին: Եւ յետ այսորիկ զհնչ. երթեալ թշուառականն միաբանեցաւ ընդ չարադև կանայան, և զագարակսն՝ որ իւրեանց բնական տեղիք էին, զոր յառաջ սակաւ մի յիշեցաք, որոց անուանքն կոչին միուսն կաշէ և միւսուսն Աղիւսոյ, զբնակիչս տեղեացն զամենեսեան ընդ ինքեանս միաբանեցին. և ապա զիւսական կատաղութեամբն մոլեալ, զեկեղեցիան՝ որ յիւրեանց օձաբնակ տե-

ղիսն 'ի վաղնջուց շինեալ էին, զայն 'ի խոպան դարձուցին: **Մ**Եւ յանդաստանացն՝ ուր և դիպող ժամ հանդիպէր նոցա, զփրկութեան մերոյ զնըշանն և զատերուսական յաղթութեան զգէնն՝ որով ընկլաւ մահու յաղթութիւնն և բարձան առ 'ի մէնջ առածք կամակոր թշնամուոյն, յորս երանելին Պօղոս զարարածովքս զանց արարեալ 'ի նորին զօրութիւնն պարծէր, «Մի լիցի ինձ, ասէ՛ պարծիլ, բայց միայն 'ի խաչն տեառն մերոյ Յիսուսի Գրիստոսի», նոքա վրէժինդիր լեալ հօրն իւրեանց սատանայի, խորտակէին անամօթաբար: Բայց որովհետև զխաչն յիշեցի, ամից 'ի պատմութիւնս և այլ սքանչելեաց զրոյցս, որ ամենեցուն սարսափուսն բերէ լսողաց:

Ի հատուածս լերինն Պախրայ որ այժմ կոչի Գայլախագուս, առաջին հարցն աւան ինչ էր զոր՝ Բագմաղբիւր կոչեն. ուր զԱստուածային նշանն բագմապայծառ վայելչութեամբ կանգնեալ էին. որ և զանուն գեղջն 'ի նոյն փոխեալ՝ Խաչ անուանեն մինչև ցայսօր: Յաւուր մեծի Պենտեկոստէին 'ի գիշերին եկեալ՝ որ նոր կիւրակէն կոչի, կամարար մշակքն սատանայի, մրձով հարեալ զթագ Աստուածընկալ նշանին՝ մանրեալ յերկիր ընկեցին, և ինքեանք զանխաբար յօձաբնակ որջս իւրեանց երթեալ մտանէին. ընդ որ հիացան երկիրք 'ի վերուստ, և երկիր անհասա-

րակ զարհուրեալ զգողի հարկանիւր. զայն արարուած ողբաց արուսեակն, և սգաց երեկօրեայն խրթնի: Արդ ըստ սովորական կարգաց 'ի հաւախօսի ժամուն յարուցեալ երիցուն՝ եկն առաջի խաչին, զմեծի կիւրակէին պաշտօնն կատարել. և տեսեալ զսքանչելի տեսութիւնն՝ ձեռն զօձեօք արկեալ պատառէր զհանդերձն, և բարձրաձայն կանչիւք զբնակիչս տեղւոյն ընդոստ առժամայն 'ի նորա տեսիլն հաւաքէր. որոց տեսեալ ¹ զմեծամեծաց զարմանան, զկական բարձեալ բախէին զկուրծս և դառնային. և էր ամենեցուն յայնժամ արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց միաձայն մի ողբք հառաչանաց: Եւ մինչդեռ նոքա յայս տազնապի կային, յանկարծակի ծագեաց 'ի նոսա գիտութիւն՝ ըստ Աստուծոյ անձառ իմաստութեանն. 'ի գիշերին՝ յորում այն գործեցաւ, յանկարծակի ձիւն անկեալ, զերեսս երկրի ² սպիտակացուցանէր, որ զհետ անօրինացն կալեալ՝ տարեալ 'ի նոցա կաղաղսն կացուցանէին: Եւ առժամայն ազդ արարեալ երջանիկ հայրապետին Սամուելի. որոյ լուեալ բազում ժողովով անդր հասանէր. և զգաւառի եպիսկոպոսն և գերիցունս և զհարսն առ ինքն հաւաքեալ, երթեալ

1 Մի օր. 'ի մեծամեծաց զարմացան. յայլում. 'ի մեծամեծաց զարմանացն:

2 Մի օր. սպիտակացոյց:

նոքօք՝ զանօրինացն ¹ զկաղաղսն կիգեալ ապականեաց, նզովելով զինչս և զստացուածս նոցա, որպէս Յեսու յառաջինսն՝ զերիքովայն, զի մի ոք իշխեսցէ առնուլ ինչ. և վեց 'ի նոցանէն՝ զորս վարդապետս ասէին լինել չար և պիղծ կրօնիցն, զնոսին ձերբակալ արարեալ, զայ ² ժողովով 'ի քաղաքագեօղն որ կոչի Չերմայ. և ³ աղուէս խաւանօք զղէմս նոցա դրոշմել հրամայէ, զի եղիցի: այն նոցա նշան յաւիտենից՝ յայանի և ճանաչելի ամենեցուն. զի մի ոք սգիտաբար հաղորդեսցի ընդ նոսա, այլ իբրև զչար գազան հալածական լիցին յամենայն մարդկանէ: Յետ այնորիկ օրհնեալ զժողովուրդն՝ որ աշխատակից նմա եղեն, արձակէ 'ի խաղաղութիւն:

Իսկ 'ի գալ ամարայնոյն առաքի 'ի Թագաւորէն դատաւոր իրաւանց աշխարհին, որում անուենն էր Եղիա. որոյ հասեալ 'ի գաւառն Եկեղեցեաց, ընդ առաջ երթայ նմա ամենաչարն Վրվէռ. և ամբաստան լինի զմեծարգի հայրապետէն Սամուելէ, և զայլ եպիսկոպոսացն որ ընդ նմա էին, եթէ Զիմ տունն յաւարի տարան, և զգեօղն աւերեալ հրդեհ արարին: Եւ բազում զանձուց և ընչից պարտս 'ի վերայ նոցա կացուցանէր: Զոր իբրև լուաւ դատաւորն՝ առաւել

1 Երկ. օր. կաղաղանս:

2 Երեք օր. ժողովն:

3 Երկու օր. սղունսախարանօք:

ևս 'ի բարկութիւն բերեալ, առաքէ զինուորս բերել ստիպաւ գերանելի եպիսկոպոսունս առաջի իւր. իսկ 'ի գալ զինուորացն, գրէ զլուխ եպիսկոպոսացն հրովարտակս առ վիճակաւորս եկեղեցւոյ, առ երիցունս և առ անապատաւորս, զի առանց իրիք ինչ զմտաւ ածելոյ առ նա ժողովեսցին: Եւ 'ի հասանել համբաւոյն, որպէս թէ յԱստուծոյ տեսչութենէն ազդ լինի առ ամենեսեան. առանց յապաղանաց բազմութիւն մարդկան 'ի մի վայր ժողովեսցան, ոչ միայն քահանայիցն, այլ առաւել աշխարհականաց՝ զորս ոչ ունիմ զհամարոյ նոցա զչափ ընդ գրով արկանել. և երթեալ ժողովոյն բազմութեամբ մինչև յեզր գետոյն Եփրատայ, ուր Մանանաղի 'ի նմա խառնի: Եւ լինի յայնմ ժամու եկք անձրևի. և 'ի յորդութենէ անձրևին զարթեալ Եփրատէս և գայր լի դարիւ և դարիւ. իսկ զինուորքն բերեալ նաւ՝ փութացուցանէին անցուցանել զծերունի եպիսկոպոսն զՍամուէլ և զնորին եղբօրորդին զԹէոդորոս յայնկոյս յաւանն որ կոչի Աթէր, քանզի և դատաւորն անդ իսկ էր. բայց ժողովուրդն բուն հարեալ գեպիսկոպոսացն, ոչ ետուն 'ի ձեռս զինուորացն. իսկ նոքա ասեն, Նախ զսոսա անցուցանեմք, և ապա զժողովուրդդ. և այսու բանիւ հաւանեցուցեալ զնոսա, առեալ գեպիսկոպոսունսն հանդերձ նաւովն անցուցին յայնկոյս: Եւ դադարեցուցեալ զնաւն. եղ 'ի բանսի

գեպիսկոպոսունսն. զոր իմացեալ ժողովոյն զխորամանկութիւն նոցա, զի ոչ դարձուցին զնաւն 'ի նոսա՝ որպէս խոստացան, բարձր ձայնիւք և յորդորական բարբառով զմիմեանս քաջալերէին, մեռանել անցանել 'ի ջուրսն, քան թէ յառաջնորդսն հաւատոյ՝ լուտանաց բանս լսել: Եւ քանզի երեկոյացեալ էր ժամն, և արեգակն զցընցուդս ճառագայթից յինքն ծրարեալ 'ի մայրն դառնայր՝ համարձակութիւն տալով երկնակաճառ արվւոյն, յայնժամ դասք քահանայիցն յառաջ մատուցեալ, ոչ խորհրդով խաչին զջուրսն բաժանէին, այլ զնոյն ինքն գտէրունական զյաղթութեան նշանն ունելով 'ի ձեռս՝ և բարձեալ 'ի վերայ ուսոց, քաջապինդ հաւատովք հարկանէին զբարձրակոհակ կոյտս ջուրցն, յորմէ որպէս խըստերախ ձի 'ի սանձից ձմլեալ տեղի տայր անցի ժողովրդեանն, ոչ ոք վրասեալ յայնքան բազմութենէն և ոչ մի: Որք իբրև անցին, զգոհացողական գերզան զցայգն ամենայն Աստուծոյ նուագէին, առաջնորդ պարու իւրեանց ունելով զանարատն Մարիամ, որ է Եկեղեցի սուրբ, ունելով զթմբուկն 'ի ձեռին, այսինքն զհաւատոյ ճշմարտութիւն, ոչ անձայն և անարուեստ 'ի հերձուածողական 'ի գէճ ախտիցն եղեալ, այլ ջերմութեամբ ըստ Հոգւոյն սրբոյ ցամաք գոլով և 'ի հնչողական երգսն պատրաստական, որք

1 Երկ. օր. նախատանաց:

բախեալ դաւթական կնտնտոցաւն՝ հնչեցուցանէին յամենեցունց լսելիս. «Օրհնեցէք զտէր, զի սքանչելիս արար», և որ զհետ սորա անկցին բանք. և այսու բարձրաձայնութեամբ հանէին զգլխերն ամենայն ՚ի գլուխ յաղօթս Աստուծոյ:

Իսկ դատաւորն յորժամ լուաւ զաստուածային անտեսութիւնն և զհրաշս զքանչելեացն, ծանեալ՝ թէ այցելութիւն առնէ մերոյ ազգիս տէր. ՚ի սաստիկ հիացմանէն ՚ի դողման եղեալ՝ յաղօթս ապաւինի և զԱստուած յօգնականութիւն կարդայ, զի Մի տգիտաբար, ասէ, խոտորեցայց յիրաւանց քոց տէր: Եւ ՚ի լուսանալ աւուրն, քանզի միաշաբաթ էր, երթեալ յեպիսկոպոսաւրանն որ Փրրիսն կոչի, և զիրաւացի դատաստանն եղեալ՝ ՚ի դատ և յիրաւունս կացուցանէ զգլխաւորս ժողովոյն. և հրամայեն անարժանին և պարտաւորելոյն Վրվեռայ գալ ՚ի հանդէս իրաւանց: Եւ քանզի է կենդանի ինչ, զոր սեպեանս կոչեն, զորմէ ասեն՝ թէ զամենայն գոյն փոխէ, զի յորսորդացն ապրեցի. նոյնպէս և նա ՚ի գօրանալ ճշմարտութեանն՝ ետես եթէ ոչ կարէ զդէմ ունել, քանզի ՚ի ծագել լուսոյն՝ սպառի խաւարն, և ՚ի յայտնել ճշմարտութեանն՝ կորնչի ստութիւնն. և ապա զի՞նչ առնէ, և օրպիսի հրնարս իմանայ. Հոռոմ խոստանայ լինել, և լինի յորդեգիրս եպիսկոպոսին՝ որոյ անուն Եպիսաուատ յորջորջիւր՝ կաշառով գորացեալ զմիտս

նորա: Որոյ եկեալ առաջի ատենին՝ աղերսիւ լանդրէ զնա իւր ՚ի շնորհս, և դատաւորն զնոյն կամի. քանզի եղբայր անօրինին իշխանական պատուով և քաջասիրտ արութեամբ յընտրելոց և ՚ի ծանօթից թագաւորին էր, յորմէ յոյժ ակնածէր դատաւորն. ուստի և տայ զնա յեպիսկոպոսն յաւանդ, որպէս և խնդրեաց: Իսկ զայլսն զորս և գտին ՚ի նորին ընկերացն՝ մեծամեծ հարուածովք և զանիւ տանջեալ, հալածական արարին աւերելով զտունս նոցա. և ժողովն օրհնեաց զգատաւորն, և արձակեցան խաղաղութեամբ:

Բայց դատաստանքն Աստուծոյ կանխեալ ՚ի վերայ նորա, որ թէպէտ ՚ի պատուհասից գերծաւ, այլ ՚ի ձեռաց ամենագիտին ոչ կարաց ապրիլ. քանզի յանկարծակի վառեցաւ մարմին նորա տապով՝ որպէս զՀերովդէին, և մատուցք ձեռաց նորա չորացեալ՝ ոչ կարէին առ կերակուրս նպաստաւորել մարմնոյն. այլև կերակուր զոր ճաշակէր տառապանօք, մուտ կերակրոյն փակեալ էր, զներգործութիւն աղբոյն վերադարձութեամբ վճարէր մինչև յօր՝ մահուն իւրոյ. յետոյ և մարմինն իւր գողութեամբ ապաւանեցաւ. բայց նա ոչ եկն ՚ի գղջումն, և ոչ յիշեաց զիւր զառաջին բարեպաշտութիւնն. այլ նովին դիւական աղանդովն վարեցաւ՝ մինչև բարձաւ ՚ի կենաց. և տանջանք մարմնոյն միշտ յուշ առնէին զյիշատակ գեհեհին յոր տանջելոց էր:

Բայց զնոցա մծղնէ զգործն անպատշաճ համարեցաք ընդ զբոլ արկանել, քանզի կարի աղտեղի է. և զի ոչ ամենայն ոք պնդակազմ է¹ լսելեօք, բազմաց մեղացն յիշատակ՝ ՚ի խողտանս ձգէ զլսօղան, և ՚ի կատարումն գործոյն իսկ ածէ. վասն այսորիկ և ես խոյս ետու յայնմանէ: Այլ որ յայտնի է ՚ի նոսա, և մեզ ասելի է՝ այսոքիկ են: Զեկեղեցի և զեկեղեցւոյ կարգաւորութիւն բնաւ ոչ ընդունէին. ոչ զմկրտութիւնն, և ոչ զմեծ և զսարսափելի խորհուրդ պատարագին. ոչ զխաչ և ոչ զկարգաւորութիւն պահոց: Այլ մեք ճշմարիտ հաւատացեալքս սրբոյ Երրորդութեանն՝ պինդ կայցուք զխոստովանութիւն անշարժ յուսոյն, զոր ուսաք ՚ի սուրբ հարցն. և ՚ի նոցա աստուածուրաց ժողովոյն ՚ի բաց դարձուցուք զերեսս, անէծս ՚ի վերայ նոցա առաքելով:

✓ ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

ՎԱՍՆ 2 ՏԻԵԶԵՐԱՀՌԶԱԿ ՔԱՂԱՔԻՆ ԱՆԻՈՅ ԽՈՂ-
ԽՈՂՄԱՆՆ ՍՐՈՎ:

Եւ արդ ընդ բազում հեթեթանօք և ընդ ցնորիւք անկան ազգ մարդկան, յաղագս ցոփութեան և անխոնարհելի մտաց՝ ապաստան եղեն

1 Երկ. օր. լսելովք:

2 Մի օր. տիեզերական:

՚ի գործս իւրեանց. հսկայս կորովիս և բարձրահասակս, անդիմահարս և անմարտնչելիս՝ աստուածորդիս իւրեանց անուանեցին. և ոմանք աշտարակաւ ամրացեալք՝ անմատոյց ունելով զբարձրութիւն, ոչ կամեցան ճաշակել ՚ի բաժակէ¹ բարութեան տեառն, որպէս այն առաջին շինուածն անմտութեան՝ բազմաշխատն և զիւրակործանն. այսպէս և բնակիչքն Երիքովի, յաղագս ամրութեան աշտարակացն՝ ոչ համարեցան զինքեանս ընդ այլ Քանանացիսն, թէ տիրէ նոցա աջ տեառն կամ սուր ամենակալին մերձեցի առ նոսա: Զի տէր է որ շինէ և քակէ, տայ գամուրս ՚ի գողումն և զբարձր աշտարակս ՚ի կործանումն. զի և աշտարակն որ էր ՚ի մնարսն Լիբանանու, զոր շինեաց Դաւիթ, և ամրացոյց սուսերաւ և վահանաւ հակառակ Դամասկոսի, ոչ եղև խափան և զիմահար Եդերայ, որ յարեաւ սատան Սողոմոնի. զի սրբութիւնն է ամրութիւն, և պարիսպ ընտիր գործք աստուածպաշտութեան:

Եւ արդ դարձցուք անդրէն ՚ի կարգն ըստ յառաջագրելոցդ. մի սակաւ կամ փոքր համարել մեղս՝ որք ոք զղջանան կամ ապաշխարեն, կամ ձգեն զմերձակայ և զսահմանակցացն զպատուհասն՝ որ ըստ յանցանացն հանդիպի. ողբալ նոճւոյն յաղագս մայրւոյն, և զժնկին յաղագս

1 Մի օր. բարկութեան:

ձիթենուոյն. զի ոչ եթէ ամենեքեան արժանի են մահու, ըստ տեսուն հրամանին, յորոց աշտարակն 'ի վերայ անկաւ, այլ մերձակայիցն և յայլոց մեղաց ըմբռնումն, և հեռաւորացն խրատն և զգուշութիւն: Զի ոչ եթէ վաղ իմն գործեցաւ, կամ բազում ժամանակ ընդ մէջ անցեալ աղաւաղեաց զանցս աղէտիցն որ ընդ Արծն եղև. վասն զի ոչ սակաւք էին որ աչօք տեսին, և ոչ լսելեաց կարօտացան. զի բազում աշխարհ և քաղաքք այն էին որ ապրեցան յայնմ հինէ. այլ ստամբակեցան 'ի միաս իւրեանց, և ամբողջեամբն ապստամբեցան ոչ 'ի մարդկանէ՝ այլ յԱստուծոյ, որ տայ զբարձր աշտարակս 'ի կոխումն և զքաղաքս ամուրս 'ի հողաբլուրս. ոչ իմացան և ոչ առին 'ի միտ զահ տեսուն և զսպառնալիս որ 'ի նմանէ. և զմրուր բարկութեան և զսրամտութեան՝ որ 'ի նմանէ խոնարհի յարբումն մեղաւորաց, սպառեալ համարեցան. մանաւանդ ամուրն Անի և որ շուրջ գնովաւ դատերք իւր՝ առաւել յամբարտաւանութիւն կրթեալ՝ ընդդէմ երկնից կայթս հարկանէին. մինչև շարժեաց Աստուած զթագաւորն Պարսից՝¹ փոխանակ ինքեան՝ տեսանել թէ զինչ գործի 'ի 'ի նմա: Եղև գործ պատերազմի յերկիրս Հայոց ընդարձակեցուցանել զբնակութիւնս իւրեանց, և տիրել 'ի վերայ

1 Երկ. օր. պատուոյ:

ասանմանի այլոյ թագաւորութեան. և էր թուակահիս մերոյ ամք հինգհարիւր երեքտասան:

Արդ եկեալ հասանէր թագաւորն բազում բիւրուք և անթիւ սպառազինօք. մտեալ յաշխարհս մեր՝ ահ և երկիւղ հասուցանէր հեռաւորաց և մերձաւորաց. կոխէր, տապալէր զաշխարհս բազումս, մինչև եհաս 'ի քաղաք՝ որ գմեղս իւր 'ի կատարումն լրիւ իւրով ունէր: Կանգնեաց զխորանն իւր ընդդէմ քաղաքին Անուոյ, և տարածեաց զբանակս ընդ լայնութիւն երկրին. շանայր, հնարէր՝ զի զգուռն երկաթի և գնիգս պղնձի 'ի բաց խլեսցէ, որ կայր ընդդէմ թագաւորութեանն իւրոյ. և անյոյս լեալ յաղագս ամբողջեանն՝ թէպէտ և զմարտն սաստկացուցանէր, կամէր չուել: Եւ զայն ոչ զիտացեալ թէ էարկ տէր 'ի մէջ պահապանաց և իշխանացն երկպառակութիւն և անմիաբանութիւն, ամբօխումն և բաժանումն. և անդէն թողեալ զգործ պատերազմին՝ 'ի փախուստ դարձան, և խուճապեալք յերկիւղէն՝ ոչ ոք յազգայինսն կամ 'ի կարևոր բարեկամսն հայեցաւ, այլ իւրաքանչիւր ոք ահիւ ըմբռնեալ: Եւ տեսեալ զայս սպառազէն զօրացն՝ որ արտաքոյ մարտնչէին, հանդէպ ինքեանց 'ի վերայ պարրօղին ճանապարհ առնէին, և իբրև զկուտակումն ալեաց ծովու 'ի ծոց քաղաքին հեղուին, և զպարսկական սուրն 'ի գործ արկեալ, ոչ ումք խնայէին: Իսկ բազմութիւն արանց և կանանց

յապարանս թագաւորացն զիմեալ՝ իբր թէ կարիցեն ապրիլ, և այլքն ճողոպրեալ յամուրն՝ որ¹ ներքի բերդ կոչի: Իսկ որ ՚ի մէջ քաղաքին ամբացեալ էին, իբրև գիտացին թշնամիքն թէ անպատրաստք են, և ոչ գոյ ՚ի նոսա այր պատերազմօղ կամ կերակուր և ըմպելի, վաղվաղակի շուրջ պատեալ և շտապ տագնապի հասուցանէին, մինչև յակամայ արտաքս հանին:

Անդ էր տեսանել զվիշտս և զտագնապս իւրաքանչիւր հասակի. զի ՚ի զրկաց մարցն յափըշտակեալ լինէին մանկունք՝ անողորմաբար զքարի հարեալ, և մարքն արեամբ և արտասուօք զմանկունս իւրեանց թանային. զհայր և զորդի մի սուր խողխողէր. զի ծերք և երիտասարդք, քահանայք և սարկաւագունք զմի սրոյ ճաշակ մահու ընկալան. զի լցաւ քաղաքն լի ծայրիւ և ծայրիւ, և ճանապարհ էր մարմին սպանելոցն. զի ՚ի բազմութենէ կոտորելոցն և յանթուելի դիականցն՝ վտակն մեծ, որ անցանէ առ քաղաքաւն, ներկանէր արեամբ. և գազանք վայրի և ընտանի՝ եղևն գերեզման դիականցն. վասն զի ոչ գոյր որ թաղէր և հարկաւոր հողոյն ծածկէր զխողխողեալն: Այլ և ՚ի² ճարպոյ անիրաւութեան ՚ի նմա գործելոցն տոչորեցաւ բարձրաշէն և գեղեցկայարմար ապարանքն, և եղև ամենայն

1 Մի օր. նիրք:

2 Երկ. օր. ՚ի նանսպարնաց:

բնակութիւնն իբրև հողաբլուր. և վաշխն և նենգութիւնն որ ՚ի նմա՝ խափանեցաւ:

Այս է բաժին անիրաւ քաղաքաց, որ շինեն զինքեանս արեամբ օտարաց, և ՚ի քրտանց տրնանկաց փարթամանան, և ՚ի վաշխից և յանիրաւութեանց զտունս իւրեանց ամբացուցանեն. և ինքեանք զմիտս իւրեանց անողորմ ունելով առ աղքատս և սնանկս՝ միայն հեշտութեան և փափկութեան սպասեն, և ՚ի գործոց աղտեղութեան ոչ խորշին, այլ միայն արբեալ լինին ՚ի ցանկութեանցն որ զնոսա ըմբռնեալ ունի: Եւ արդ զինչ լինի նոցա ՚ի հասանել բարկութեան տեառն. սպառին և պակասին որպէս մոմ յերեսաց հրոյ, եթէ թագաւոր իցէ և եթէ իշխան, որպէս ծանեաք ՚ի¹ զրելոցս: Բայց թագաւորն Պարսից բազում գաւառաց տիրեալ, և անթիւ աւարաւ դարձաւ յաշխարհն իւր²:

1 Երկ. օր. ՚ի զրել զայս:

2 Յերեք օր. աստանօր միաշար զնի յաւելուածս ՚ի յետնոց. Երկրորդ Դաւթի թուական ՇՀԳ. երրորդ Դէորգի թուական ՈԺ. ՚ի ՈԶԷ Թաթարն էսո զԱնի եւ զամենայն տիեզերս:

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

ՅԱՂԱԳՍ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՅՈՒՆԱՅ, ՈՐ Ի ԹԱԳԱՒՈՐԷՆ
ՊԱՐՍԻՅ ՁԵՐԲԱԿԱԼ ԵՂԵԻ:

Եւ արդ ոչ է պարտ անհաս և անձեռնարկելի իրաց պատմօղ լինել, կամ ընդ գրով արկանել, զորոց ոչ այլոց աշխատութիւն տուեալ է մեզ, և ոչ յուժեքէ պահանջեցաւ ՚ի մէնջ, և ոչ մեք կարօղ եմք ձեռն արկանել. վասն այնորիկ բազում ինչ հարկաւոր պատմութեանց որ ընդ սոքօք են՝ անտես արարաք, այլոց թողով ճարտարաց և հարուստ մտաց, զի թերևս պահաջեսցէ որ ՚ի նոցանէ. և այսու նախանձ արկից կարողացն. բայց տուգանք ոչ սակաւ համարեցաք՝ զանց առնել զերկուց թագաւորացն զհանդէս պատերազմի. այլ փոքր բանիւ զմեծամեծ իրս վճարեսցուք:

Բայց թագաւորն Դիոթէն որ էր վաթսնորորդ ՚ի մեծէն կոստանդիանոսէ՝ ըստ համարոյ թագաւորացն, փոքր ինչ աւելի կամ նուազ, իբրև ետես զի թագաւորն Պարսից ոչ սակաւ աշխարհ հատուած արար ՚ի յիւրմէ թագաւորութենէն, և զկողմնակալսն Յունաց փախստական արար, և ինքն մեծաւ աւարաւ և զերութեամբ զարձաւ յաշխարհ իւր. ապա և թագաւորն Յու-

նաց զկնի տասն ամաց գործ պատերազմի յանձն առնու ըստ նախանձու և արիակաւն բնութեանն. զի մի անարի և վատ երևեսցի, և զկնի ինքեան վատ յիշատակ թողցէ. խրոխտալով և մեծաւ ցասամաբ իբրև ՚ի վերայ ցամաքի ընդ ծով անցանէր, և զետեղեալ յաշխարհն Բիւթանացւոց, անհուն բազմութիւն յինքն կուտէր: Զի դեռ ունէր զլայն և զընդարձակ թագաւորութեանն զսահմանն, ՚ի հովտացն Փիւնիկեցւոց՝ ուր է մեծն Անտիօք, մինչև յամուրն Վան, և զամենայն երկիրն Ռշտունեաց յանդիման Հերայ: Իբրև ետես զայնքան բազմութիւն զօրաց ՚ի մի վայր ժողովեալ, ամբարտաւանեալ հպարտացաւ ՚ի միտս իւր շյաղթիլ յերկրածին թագաւորաց. և ոչ զբան մարգարէին անէր զմտաւ, թէ ոչ բազմութիւն զօրաց կարիցեն ապրեցուցանել զթագաւորն, և ոչ զհսկայ՝ զօրութիւն իւր. այլ աջ և բազուկ ամենակալին:

Արդ խորհուրդ իմն անվայելուչ ՚ի միտ արկանէր, և բազում զօրս ՚ի ձեռն սպարապետաց ընդ այլ ճանապարհ արձակէր. և ինքն բազում ամբոխիւ յարևելս ճանապարհ կալեալ գայր, հասանէր ՚ի մեծ քաղաքն Թէոդուպօլիս. և անդ զայրուծի կազմէր: Չարաշար են մեղք, և զորդեզրութիւն և զիմաստութիւն մերկացուցանէ ՚ի գործելեաց. բայց առաւել ևս ամբարտաւանութիւնն, որով վարին իշխանք և թագաւորք, և ոչ

հաւանին յիշատակաւ առաջին ամբարտաւանիցն եղծելոցն. զի նոյն ախտս այս չարութեան՝ ապա- կանիչ է ամենեցուն որ կրեն զսա. զի ոչ եթէ այլ ոք դիմակաց է ամբարտաւանին, այլ Աստուած է հակառակ՝ ըստ առակողին: Վասն որոյ ոչ ետ թոյլ զօրացն հանգիստ առնուլ մինչև գայցեն ժողովեցին 'ի նա այլ բազմութիւնքն, և զիրեարս յորդորեսցեն 'ի քաջութիւն և յարութիւն և լինիցին մեծ բանակ՝ թշնամեացն սոսկալի. այլ իւրովքն կամեցաւ զգործ պատերազմին յաջողել. վաղվաղակի ուր թագաւորն Պարսից բանակեալ էր, անդր հասանէր առ սահմանօքն Մանազկերտ գաւառի. և անդ զիւր արքայական խորանն հարկանէր յանդիման Պարսից գնդին, և շուրջ զիւրեաւ ամբացուցանէր, և օր պատերազմի սահմանէր:

Բայց թագաւորն Պարսից խորամանկութեամբ առ երկիւղի զպատերազմելն խնդրէր. զի մի ցրուեալ զօրացն եկեալ՝ զթագաւորն ամբացուցեն, և անմարտնչելի նմա՝ ճակատն լինիցի: Լաւ համարէր երկու մասին քան թէ երիցն դէմ կալ: շտապ տագնապի յարուցանէր, մինչև անդէն ա- կամայ յունական ճակատն կազմէր ընդդէմ կազմ ճակատուն Պարսից: Եւ իբրև խրոխտալով առ իրեարս յարձակէին, և պատերազմական հանդիսիւ ընդ միմեանս բաղխէին, և դեռևս ոչ երևէր և ոչ միոյ գնդի պարտութիւն. անդէն վաղվա-

ղակի մեծ գունդ մի՝ առ որս չիք 'ի/նոսա աստուածապաշտութիւն, ապստամբեալ 'ի թագաւորէն Յունաց՝ 'ի կողմ թշնամեացն յաւելուին: Վասն որոյ բազում բեկումն զօրացն եղև. և յայնմ հետէ յապաղանօք և ոչ քաջութեամբ 'ի դասն մատչէին, և զՊարսիկսն զրգուեալ՝ ժիր և անմարտնչելիս կազմէին: Բայց թագաւորն Յունաց անպատճառ և անտեղեակ՝ լի ցասմամբ կայր ընդ զօրս Հայոց և ընդ ազգն, և ընդ ակամբ հայէր 'ի նոսա. բայց իբրև ետես միամտութեամբ զպատերազմն և զքաջ արանցն գնահատակութիւնն, որ ոչ գանգիտէին 'ի կորովի աղեղնաւորացն Պարսից, այլ արութեամբ ընդդէմ կային հանդիսին, և ոչ զթիկունս դարձուցանէին. թէպէտև բազումք 'ի սիրոյ թագաւորին բաժանեցան, սակայն միամտութեամբ նոքա զմահ յանձն առին, զի և զկնի մահու՝ միամտութեամբ քաջութեան վայելուչ յիշատակ թողցի. ապա սէրս անդէպս ցուցանէր, և պարզես անձեռնարկելիս խոստանայր:

Անդ 'ի վեր հայեցեալ թագաւորն՝ յորում բազմեալն էր, և նկատեալ հայէր առ ախոյանն. և տեսեալ յիւրոց զօրացն խուճապեալ և 'ի փախուստ դարձեալ, անդ և անդր վաղվաղակի զսպառազինի և զինուորի ձև զգեցեալ, և իբրև զփայլակն հասանէր 'ի ճակատ մարտին. և 'ի քաջարանցն Պարսից բազումս դիաթաւալ կացուցանէր, և շտապ տագնապի զօրացն առնէր: Այլ

զայն ոչ իմանայր թէ զօրավար զօրացն տեսնն
 ոչ էր ընդ նմա, որ Յեսուայ երևեցաւ և տայր
 զյաղթութիւնն. և ոչ ել տէր ընդ զօրս մեր զի-
 նու և վահանաւ, և ոչ եհան սուր ընդդէմ թըշ-
 նամեացն և արգել. և ոչ տէր զօրութեանց ընդ
 մէջ իւր ածաւ, և ոչ եղջիւր փրկութեան և յու-
 սոյ եղև մեզ տէր: Այլ յինքն ամփոփեալ զգօ-
 րութիւն իւր 'ի մէնջ, և մատնեաց զմեզ 'ի ձեռս
 թշնամեաց մերոց և 'ի նախատինս զբացեաց
 մերոց. և իբրև զոչխար 'ի գենումն եա. աղե-
 զունք մեր փշրեցան, և զէնք մեր խորտակեցան.
 զօրականք մեր տկարացան և լքան. զի եբարձ
 տէր զգօրութիւն իւր և զսիրտ քաջութեան 'ի
 զօրականաց և յիշխանաց մերոց. առ զսուտեր և
 զկարողութիւն 'ի նոցանէ՝ և եա թշնամեացն, յա-
 զագս անպատշաճ վարուց նոցա:

Արդ զայն աշխարհակալ և զմեծ աթոռոյ
 տէր, իբրև զստրուկ մի անարի մեղացն՝ ձեր-
 բակալ արարեալ, առաջի թագաւորին Պարսից
 կացուցանէին. այլ Աստուած՝ որ հարկանէ և
 բժշկէ, որոյ անբաւ է քաղցրութիւն մարդասի-
 րութեանն, և ոչ 'ի սպառ 'ի վայր հարկանէ զոր
 խրատէն, այլ սակաւ փորձութեամբ ներէ՝ զի
 զիտասցուք մեք զմեր տկարութիւնս, ինայեաց
 և մեծարեաց զիւրոյ պատուանդանի աթոռոյ
 գտէն, և արկ 'ի սիրտ գազանամիտ թագաւորին
 Պարսից զսէր և զինամ իբրև 'ի վերայ եղբոր

սիրելւոյ. բազում զիւրութեամբ և խնամով ար-
 ձակեաց զնա:

Եւ արդ զոր Աստուած ազատեալ 'ի ձեռանէ
 այլազգւոյն կորգեալ եհան, որ իւրքն էին՝ նեն-
 դութեամբ և խայտառականօք խաւարեցուցին
 զլուսարանս նորա և սպանին, և անջնջելի արիւն
 'ի վերայ այնմ թագաւորութեանն հեղին: Յայնմ
 հետէ բարձաւ զօրութիւն յիշխանաց և 'ի զին-
 ուորաց, և ոչ տուաւ յաղթութիւն այնմ թա-
 գաւորութեան. և իշխանք նենդութեամբ և մա-
 խանօք առ իրեարս կային, և զգատաստանաց
 իրաւունս բարձին. միայն զաշխարհն աւերէին և
 ոչ փրկութիւն գործէին: Մինչև բարկացեալ սըրա-
 մաութեամբ տէր՝ հրաւիրեաց զազգս բազումս
 'ի վրէժխնդրութիւն ինքեանց, 'ի Լուսնալերանց
 և 'ի մեծէ գետոյն որ անցանէ 'ի հիւսիսակողմն
 Հնդկաց, այլալեզու և չար ազգաց գալ հեղուլ
 իբրև զջուրս բազումս 'ի վերայ աշխարհաց մե-
 րոց, արկանել զհիմունս իւրեանց առ եզերք ծո-
 վուն Ովկիանոսի, և կանգնել զխորանս իւրեանց
 յանդիման քաղաքին մեծի. և ընուլ զամենայն
 աշխարհս արեամբ և դիակամբք, և բառնալ զկարգս
 և զկրօնս քրիստոնէութեան:

Բայց իբրև ետես թագաւորն Պարսից Ալ-
 փասլան զայնքան յաղթութիւն՝ որ 'ի ձեռն իւր
 եղև, և զաջողակ երից պատերազմացն, զի զա-
 ուաջինն թէպէտ անառ մնաց Մանազկերտ՝ սա-

կայն բազում աշխարհ սրով և գերութեամբ տապալեաց. և երկրորդ զԱնի խողխողմամբ սրոյ և հրակիզութեամբ ամայի և անապատ արար. վասն այսորիկ աներկիւղ և խրոխտ մտօք վայ ընդ առաջ թագաւորին Յունաց: Եւ ուխտ եղեալ 'ի մտի, եթէ 'ի բուռն արկանի՝ սիրով և պատուով արձակեմ զնա յիւր թագաւորութիւնն. և երգմամբք դաշինք հաստատեալ, զի խաղաղութիւն եղիցի ընդ Պարսից թագաւորութիւնս և ընդ Յունաց: Բայց իբրև եղև բարձր 'ի գլուխ և յայսմ պատերազմիս, և զոր ինչ կամէրն՝ եղև և 'ի գլուխ եհաս. և յորմէ դողայրն և զարհուրէրն՝ կապանօք առաջի իւր յտիւն կացուցեալ կայր իբրև զմի 'ի ծառայից իւրոց. յայնժամ ապա յիշեաց զդաշինսն զոր եդ ընդ Աստուծոյ, և յարուցեալ նստոյց զնա ընդ աջմէ իւրմէ. և իբրև դբարեկամ հաւատարիմ մեծարեաց զնա, և ուխտ ետ ընդ նմա, թէ յայսմ հետէ մի եղիցի ընդ իս և ընդ քեզ խռովութիւն. այլ խաղաղութեամբ զթագաւորութիւն քո ունիցիս, և մեք զպարսկական տէրութիւնս. բայց զոր առի պատերազմաւ՝ ինձ լիցի, և այլ մի արշաւեսցուք յաշխարհս ձեր. և արձակեաց զնա մեծաւ պատուով: Զկնի այսր իբրև ետես եթէ պաւածանութեամբ յիւրոց նախարարացն ըմբռնեալ եղև, և յաշիցն զրկեցին, և ոչ եհաս 'ի թագաւորութիւնն, այլ չար-

1 Մի օր. կամեցաւ:

չարանօք մեռաւ, լի եղև խռովութեամբ և ցամամբ. կամէր զսիրելւոյն հատուցանել, և անդէն ժամանեաց նմա մահ, և ել յաշխարհէն զկնի ամենայն երկրածնաց, ուր 'ի միասին են թագաւորք և տնանկք:

ԲԱՆ ՅԻԾԱՏԱԿԱՐԱՆԻ ՆՈՅՆ ԳՐՈՅՍ

Կարևոր համարեցայ առ սիրելի եղբարս մեր գրով յիշեցուցանել վասն գիտութեան ծանուցելոց իրաց, որպէս սկիզբն եղև բանիցս ձառել զԱստուծոյ նախագիտութիւնն, զանբաւութիւնն՝ սակաւ բանիւք. թէ որպէս արագաքայլ և աշխարհահայեաց գեղեցիկ և լուսաւոր տարրն՝ զի մինչդեռ էր կատարելապէս լուսով, և՝ զմիջակն ունէր ճանապարհի ընթացս, երագրնթաց շարժմամբ ընդ ճանապարհն ձեպէր 'ի կիսագունդն անստուեր, գերկիր ընդ ինքեամբ ունելով, բազմաժամանակեայ մեղաց նիւթեալ լայնատարած պատմուճան, արկեալ զնա ինքեան. և այնպէս թանձր պարուրեալ շուրջ զնովաւ, որ զանհարին փայլումն ձառագայթիցն արգել. և որ ոչ է սկան համարձակ տեսանելի՝ նուաստագոյն քան զաստեղս երևեալ, միայն բոլորն երևէր: Որ ցուցանէր ինքեամբ օրինակաւ՝ զանստուեր և լուսաւոր կարգս եկեղեցւոյ խաւարաւ փակեալ. և

1 Երկու օր. զմիջական:

զպայծառութիւնն ոգւոց և զճառագայթս ճանապարհի առաքինութեան, անտեսանելի և աղջամըղջին եղեալ: Չի յայնմ հետէ՝ զոր յառաջագոյն ասացի, յորում էր թուական Հայոց չորեքհարիւր ութսուն և երկու, մինչև ցայժմ ուխտ սրբութեան և կարգ եկեղեցեաց քայքայեալ ապականեցան, և ոչ համբաւ խաղաղութեան կամ աւետիս¹ բարեաց լուաք. և ոչ մի արձան յաղթութեան կանգնեցաւ, և ոչ թագաւորաց և ոչ իշխանաց: Եւ ոչ այդ միայն, նաև ոչ մարթացի կրօնաւորքն զդիմի հարկանել պատերազմասէր դիւին: այլ տկարացեալ և անզօր եղեալ, անժուժկալ և կամակոր՝ ընդ ձեռամբ թշնամեացն անկեալք, խռովութեամբ և բարկութեամբ լի և պատարուն եղև երկիր. զի² ոտն առ ոտին եղև ճշմարիտ մարգարէութիւն խաւարումն նորա. զի յայնմ հետէ յարձակեցան թշնամիք՝ ի վերայ մեր, և զգեցուցին մեզ հանդերձ սգոյ և տըրտմութեան, և բարձաւ ուրախութիւն յաշխարհէ:

Արդ իբրև այնպիսի աղէտք տարակուսանաց և աշխարհահեծ երկունք տարածեցաւ ի վերայ ամենայն երկրի, և ել հուր հարաւային և եկէզ զամուրս բարձունս, և զաշտարակս անմատոյց՝ իբրև զմոմ հալեալ սպառեաց, պակասեալ նուազեցան թագաւորք և իշխանք, և յոյս ակնկալու-

1 Երկու օր. քարութեան:

2 Մի օր. և որպէս զխտան առ ոտին:

թեան ապաստանի բարձաւ ՚ի մէնջ: Այլ տարածեցաւ առհասարակ ՚ի վերայ մեր բարկութիւն սրտմտութեան տեանն. զի քակեցան տունք աղօթից, և օծեալ իւղով սրբութեան քարինք՝ հիմն ապարանից այլազգեաց արկան: և պաշտօն սրբութեան բարձաւ ՚ի միջոյ, և եղաք յայսն և ՚ի նախատ հեթանոսաց. և մաշեցաք և կորացաք, և յերկիր կցեցան մէջք մեր. և եղաք իբրև զոսկերս ցամաքեալս, յորում ոչ գոյր՝ յոյս շնչոյ կամ կենդանութեան. և յանցանք հարց մերոց ՚ի մեզ լցեալ կատարեցաւ, խնդրել ՚ի մէնջ զպարտիս վրիժուց նախնեաց մերոց. եօթնապատիկ հատուցումն ՚ի ծոց մեր ընկալաք. վասն զի անուն քրիստոնէութեան ՚ի նախատինք և յայսն կատականաց համարեալ լինէր: Չի իրաւունք և դատաստան բարձաւ ՚ի մէնջ, և արտասուաց և հառաչանաց մերոց տեղի ոչ գոյր. զի բարեպաշտութիւն նոցա յայն էր՝ զրկելն և կողոպտելն և սպանանելն զմեզ: Չար թուէր նոցա հարկաւոր զգեստն որ զխայտառակութիւնս մեր ծածկէր, այլ յորժամ տեսանէին զմեզ մերկս և ծանակս՝ այնու առաւել ուրախանային. զի ՚ի բազում վըտացն՝ որ պատահէր մեզ, երիթացեալս և խըռուացեալս իբրև ստուեր շրջէաք ՚ի վերայ երկրի դողալով և զարհուրելով. կերակուր մեր անզօր, և ըմպելի դառն յերկիւղէ և ՚ի սպառնալեաց տերանց մերոց. վասն զի ոչ համարէին թէ գոյ

մեր Աստուած յերկինս, և կամ աղօթք մեր և պաղատանք առ նա հասցեն: Զի կամեցաւ տէր այնպիսի խոշտանկանօք լլիկէլ զմեզ, և հալածել և չարչարել, և զամենայն հասակ արկանել ընդ տանջանօք. արտաքսել և մերժել զմեզ յերեսաց իւրոց, որպէս պատժապարտս և յանցաւորսցրուել և հեռացուցանել զմեզ ընդ ազգս օտարս, թէ թերևս կարասցէ գտամբակ և զանհնագանդ միտս մեր և զխտերախ, արկանել զմեզ ՚ի ներքոյ խրատու գաւազանին իւրոյ իբրև զԻսրայէլ յաւուրսն Եղիայի, և զՍամարիա յաւուրսն Եղիսէի: (Վասն զի գոյր առ նոսա մասն յուսոյ) զթագաւորացն և զիշխանացն վերակացութիւնն, և որ քան զամենայն վերագոյն՝ զշնորհալից և գուրախարար բան մարգարէիցն, որ այսու գօրանային, և ընդդէմ կարէին կալ նեղութեան փորձութեանցն, զոր ընդունէին ՚ի տեառնէ: Իսկ մերս ծանրագոյն և առաւելագոյն է քան զամենեսեան, անթագաւոր և անիշխան. անտերունչ և անվերակացու՝ ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ, և ոչ գոյ մի տեղի ապաստանի գտանել մեզ. այլ նուազեալ և հնազանդեալ եմք ՚ի ներքոյ թագաւորութեան հեթանոսաց կալ, և գաստիկ հարուած գաւազանի նոցա օր ըստ օրէ ընդունել զի որով ոչ ծառայեցաք տեառն՝ ծառայեսցուք այլազգեաց, և որով քամահեցաք զերկիւղ տեառն, երկիւղիւ սոցա տագնապեսցուք օր ըստ օրէ. և

վասն զի զպաշտօն տեառն պղերգութեամբ մատուցաք, պաշտեսցուք և սպասաւորեսցուք սոցա ՚ի սուէ և ՚ի գիշերի: Զի ոչ եթէ ըստ յանցանաց մերոց խրատեաց զմեզ, այլ գթութեամբ և ողորմութեամբ արկ զմեզ ՚ի բով խրատու յաղագս զգաստացուցանելոյ զմեզ և պիտանիս առնելոյ:

Զի եթէ դիցես զմեզս մեր ՚ի կշիռս, ծանրագոյն է քան զխրատ մեր՝ զոր ընկալաք ՚ի քէն, և թեթևագոյն պատուհասք քան զպարտիս մեր. զամենայն զբօսանս տանջանաց արկ ՚ի վերայ մեր, այլ յերեսաց քոց մի մերժեր, տէր. և զամենայն ալիս փորձութեան յարո՞ ՚ի վերայ մեր, այլ ՚ի սիրոյ քո մի մերժեսցես զմեզ տէր: Կաւ է անկանել ՚ի ձեռս քո և ընդունել ՚ի քէն խրատ և պատուհաս, քան թէ ՚ի բաց կալ ՚ի քէն անխրատաբար. լաւ է մերձենալ ՚ի քեզ չարչարանօք և նեղութեամբ, քան թէ հեռանալ ՚ի քէն և կալ անդորրութեամբ և դիւրութեամբ. շատ է մեզ այս՝ զի անուն սուրբ քո կոչեցեալ է ՚ի վերայ մեր, համարելով զմեզ քեզ ՚ի ժառանգութիւն, ստանալ զմեզ քեզ ժողովուրդ նորոյ ուխտիս պատուական արեամբ: Արդ մի թողուր զմեզ ՚ի ձեռանէ քումմէ վասն արարչական կամաց քոց, զի մի ՚ի սպառ չարչարիցիմք ՚ի հեթանոսաց յատելեաց քոց. զի այս ամենայն և առաւելագոյն քան զգիր մատենիս եկն ՚ի վերայ մեր վասն մեզաց մերոց:)

Եւ արդ շատ համարեցաք զամենայն ծփանս ալեկոծութեան գրել, որ եղև յաւուրս մեր. և մասնաւորս բաժանել, որ ինչ հանգիւլիւք յանցնիւր տեղեաց, աշխարհաց և քաղաքաց, զոր ինչ կրեցաք 'ի հեթանոսաց: Զի ոչ մի օր, կամ միոյ ժամանակի հանգիւլեցաք անդորրութեան կամ դիւրութեան. այլ ամենայն ժամանակ աւուրց մերոց լի եղև խռովութեամբ և նեղութեամբ. և օր ըստ օրէ յաւելոյր ևս 'ի չարչարանան և 'ի տառապանան: Եւ ոչ ոք 'ի նոցանէ բարեմիտ եղև առ մեզ, թէպէտ և բազում ամօք բնակեցան առ մեզ. ոչ արգելաւ սրտմտութիւն նոցա որպէս իժի, և ոչ եղև յագումն անգհութեան նոցա իբրև հրոյ. զի ամենայն խորհուրդք նոցա որ վասն մեր, 'ի չարութեան են, և բանք նոցա լի նենգութեամբ: Վասն զի ամենայն առաւօտու նորագոյն սկիզբն չարեաց առնէին. զի այն էր խորհուրդ նոցա ամենեցուն՝ մաշել և սպառել զմեզ իբրև զհնացեալ ձորձս, և բառնալ զյիշատակս մեր 'ի միջոյ իւրեանց, զի ընաւ մի հայեցին և տեսցեն զմեզ կենդանիս. այլ եղիցին գերեզմանք մեր անհետ 'ի ներքոյ օտից նոցա:

Վասն այնորիկ կարօտացաք հին ժամանակադրացն պատմութեան, զի ըստ պատշաճի և յարմարական բանիւք իւրեանց դրոշմեսցեն զայս գիր մատենի, զներկայից և զանցելոց զհանգիւլումն անսխալապէս 'ի մի հաւաքելով որ ինչ

եղևն, թողլով զինի իւրեանց յիշատակս իրացն՝ որ եղևն, որպէս ցուցանէ առաջնոցն պատմագրութիւնն: Իսկ որ աստ յայսմ մատենիս գրեցան՝ ոչ լիով, այլ միայն զսկիզբն իրացն որ եղև և անց ընդ մեզ, զի ոչ զկատարումն իրացն կարացաք բովանդակ զմտաւ ածել կամ գրել. բայց զայս ամենայն յաղագս այնորիկ եղաք, զի ընթերցչիք և գիտասլիք, եթէ մեղքն եղև այս ամենայնի պատճառ որ անց ընդ մեզ. զի հայեցեալ ընդ մեզ՝ զարհուրեսլիք երկնչել յերեսաց տեառն, և դողալ յանէ զօրութեան նորա. կանխել յառաջագոյն խոստովանութեամբ և ապաշխարութեամբ՝ վաղ ժամանել քան զշարժել պատուհասին, և ընդդէմ կալ:

Երաս՝ հայր Գագկայ 98:
 Արխոտոմ 47:
 Ագաղ 55:
 Ալփատլան թագաւոր Պար-
 սից 173:
 Ախնի 152:
 Ահարոն՝ որդի Բուլղարին
 86, 87:
 Ահարոն որ և Աւան 109:
 Աղիւսոյ 154:
 Աղուանք 151:
 Աղօրի աշխարհ 4:
 Աղօրի գաւառ 124:
 Ամիրա 35:
 Անանիա՝ եղբայր Սաշկայ
 64:
 Անանիաս 43:
 Անդրէաս առաջնորդ 153:
 Անդրոնիկէ 22:
 Անի 9, 10, 55, 60, 61, 62,
 89, 109, 124, 162, 164,
 165, 167:
 Անտիոք 39, 169:
 Անտիոքացիք 32:

ՅԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

- Աշոտ 7, 9, 10, 51:
 Աշոտ թագաւոր Հայոց 109:
 Ապահունեաց գաւառ 93,
 150:
 Ապահունիք 43, 93:
 Ապուսուար 63, 109:
 Առիճ Սաղտոյ 22, 64:
 Ասիա իշխան 62, 63:
 Ասորեստանեայք 122:
 Ասորիք 34, 87:
 Արսուրան որդի Ամիրայի
 98:
 Ատոմ որդի Սենեքերիմայ
 89:
 Արածանի գեղ 110:
 Արծակ 41:
 Արծկէ 106:
 Արծն, Արծին 63, 78, 85,
 92, 127, 164:
 Արծրունեաց աշխարհ 40:
 Արծրունեաց գաւառ 27:
 Արծրունիք 27:
 Արճէշ կամ Արճիշ գաւառ
 31, 93:

- Աւան որ և Ահարոն 109: Երկիր 6:
 Արշարունեաց ամուրք 69: Բուլղարք 6, 39:
 Արշարունիք 69, Բջին 61:
 Աւնիկ ամրոց 100:
 Ափխազ և Ափխազք 5, 7, 9, Գագիկ 7, 8, 9, 55, 60—62:
 13, 22, 24, 25, 28, 61, 93: Գագիկ որդի Աբասայ 98:
 Բարեկացիք 27: Գալիլեացիք 68:
 Բարեկացւոց աշխարհ 109: Գայլախաղուտ 155:
 Բարելոն և Բարելոնի 17, Գանձակ 109:
 19, 93: Գեղբուսայ լեռան 77:
 Բարերդ 97: Գէորդ թագաւոր Ափխա-
 Բագարատ թագ. Ափխա- զաց 7, 9, 10:
 զաց 5, 7, 61: Գէորդի 10—13, 23, 25,
 30:
 Բագրատունի ցեղ 7: Գողթաթ 105:
 Բագրևանդ 5: Գուրգէն 5, 23:
 Բագմաղբիւր 155: Գրիգոր Լուսաւորիչ 113:
 Բաղամ 102: Գրիգոր որդի Վասակայ
 Բաղակ 102, 61, 86, 142:
 Բարսեղ 40: Գրիգոր սուրբ (եկեղեցի)
 Բասեն և Բասեան 12, 18, 142:
 21, 190: Գրիգոր վարդապետ 8:
 Բասենոյ գաւառ 66, 118: Դամասկոս 163:
 Բասենոյ դաշտ 21, 69, 86, Դանիէլ մարգարէ 38, 116:
 100: Դաւիթ Դունացի 61:
 Բերկրի 40, 93: Դաւիթ Մարգարէ 4, 29,
 Բզնունիք 107: 48, 50, 77, 87, 105,
 Բզնունեաց ծով 107: 110, 134, 163:
 Բիւթանացիք 169: Դաւիթ որդի Սենեքերիմայ
 Բլուրս գիւղ 127: 62:
 Եռլղարաց աշխարհ կամ

- Դաւիթ Կիւրապաղատ 3, Երեմիա մարգարէ 69, 94,
 22: 115, 122, 150:
 Դաւիթ որ և Սենեքերիմ Երիզա աւան 123:
 20: Երէքով 157, 163:
 Դեմեստիկոս 39, 45: Երկրորդ Հայք 89:
 Դերջան 97: Երուսաղէմ 43, 59, 78, 81,
 Դիոծէն կայսր 168: 82, 83, 115:
 Դու գեօղ 100: Եւսերի 43:
 Դուին 63, 109: Եփրատ և Եփրատէս գետ
 127, 158:
 Երրայեցիք 50, 134: Զաքարիա եպիս. 23, 24:
 Եզիպտացիք 86, 136: Զոյի՛ դուստր Կոստան-
 Եզիպտացւոց թագաւորու- ղիանոսի 32:
 թիւն 122: Ընատ մեծ իշխ. 13:
 Եզիպտոս 27, 134: Ընուղք 4:
 Եղեր 163: Թաթուլ 98:
 Եզանց բերդ 123: Թեսաղոնիկեցիք 40:
 Եզեկիա մարգարէ 87: Թէսաղոնիկէ 39, 40:
 Եզեկիէլ 111, 137, 145: Թէոդոսայ՝ դուստր Կոս-
 Եկեղեաց գաւառ 3, 12, 97, տանդիայ կայսեր 108:
 125, 139, 157: Թէոդոս կայսր 116:
 Եղիա դատաւոր 157: Թէոդորոս 110:
 Եղիա մարգարէ 77, 102, Թէոդորոս որդի Ահարոնի
 178: 109:
 Եղիսէ մարգարէ 145, 178: Թէոդորոս եղբորորդի Սա-
 Եղնուտ 124, 141: մուէլ կաթողիկոսի 158:
 Եպիսառատ եպիսկոպոս Թէոդուպօլիս 11, 169:
 160: Թէոդորա 44:
 Եսայի կրօնաւոր 149: Եսայի, Եսայիա մարգարէ
 5, 50, 78, 80, 81, 86, 94:

Թոնդրաւեցիք 142, 149:
 Թոնդրակք 150:
 Թուրքաստան 65, 110,
 133, 135:
 Իլանէ՛ որդի Լիպարտի
 123:
 Իսրայէլացիք 136:
 Իսրայէլ 25, 41, 48, 49,
 51, 67, 68, 77, 87, 111,
 136, 137, 178:
 Լիբանան 163:
 Լիպարիա 87, 88:
 Լուսաւորիչ 8, 59, 60, 90,
 145, 149:
 Լուսաւորչի աթոռ 8:
 Լուսնալերինք 173:
 Խալիփայ 88:
 Խաղտիք և Խաղտեաց գա-
 ւառ 12, 16, 69, 97,
 125:
 Խաղտոյ Առիճ—բերդ 22,
 64:
 Խաչ գիւղ 155:
 Խաչիկ կաթողիկոս 64, 89:
 Խլաթայ գաւառ 110:
 Խլաթայ լեան 150:
 Խորձան և Խորձայն 87,
 140:

Խորձեն 95:
 Խորձենոյ անտառ 69:
 Խրթի անտառ 125:
 Խարիկ 41:
 Ծիրանիս լեան 118:
 Ծորոխ գետ 97:
 Ծռավիղ որդի Փոկասայ
 19:
 Կաթողիկէ 37:
 Կամախ գաւառ 138:
 Կամարայ 152:
 Կամենաս ոմն իշխ. 63, 86:
 Կաշէ ագարակ 154:
 Կարապետ սուրբ 142:
 Կարին կամ Կարնոյ քա-
 ղաք 12, 22, 65, 100,
 124, 149:
 Կարնոյ գաւառ 63, 127:
 Կարնոյ դաշտ 11, 69:
 Կարս քաղաք 91:
 Կաւալիսաս 41:
 Կեսար 44, 46:
 Կիւրակոս երէց 53:
 Կոթեր աւան 158:
 Կողոնիա 138:
 Կոմենաս կայսր 120:
 Կոմիանոս ոմն 30:
 Կոմիանոս կայսր 120, 132,
 133:

Կոստանդ որ և Մոնոմախ
 46, 50, 53:
 Կոստանդին 28, 29, 30,
 108:
 Կոստանդիանոս Մեծն 168:
 Կոստանդիանոս որդի Վաս-
 լի 28, 30, 32:
 Կոստանդնուպօլիս 3, 20,
 28, 52, 34, 39, 64, 89,
 90, 108, 150:
 Կովկաս 93:
 Կունծիկ արեղայ 151:
 Հարել 144:
 Հալպ քաղաք 33:
 Հայք 7, 17, 26, 37, 53,
 54, 59, 63, 64, 86, 89,
 90, 98, 112, 150, 171:
 Հայոց աշխարհ և երկիր
 3, 7, 8, 53, 56, 109,
 117, 164:
 Հայոց տուն 43, 50, 69,
 86:
 Հանձէթ 95:
 Հաշտենք և Հաշտենից գա-
 ւառ 69, 123:
 Հարք 5, 43, 110, 142:
 Հաւաճիչ ամուրն 4, 124:
 Հեր գաւառ և դաշտ 26,
 169:
 Հերմոն լեան 77:
 Հերովդէս 161:
 Հնդիկք 173:
 Հնձուք 8:
 Հողէփեոնէս 105:
 Հոռոմոսի վանք 17:
 Հոռոմք և Հոռոմ 3, 10, 11,
 16, 18—20, 25, 31, 32,
 37, 38, 40, 41, 54, 55,
 86, 90, 97, 112, 123,
 133, 141, 160:
 Հոռոմոց աշխարհ և գա-
 ւառ 6, 36:
 Հոռոմոց դօրք 7, 13:
 Հոասիմ 5:
 Հոռոմայեցիք 49:
 Հրահատ ոմն 142:
 Հրանոյշ 151:
 Հրէայք 49, 87:
 Ղազարոս 138:
 Ճանեթ-անտառք 93, 125:
 Մազգատ բերդ 19:
 Մանազկերտ 5, 93, 100,
 170, 173:
 Մանանաղի 43, 74, 125,
 130, 151, 158:
 Մանեակ իշխ. 36, 47:
 Մանկան—Գոմ՝ գիւղաքա-
 ղաք 110:

- Մանտատօր 104:
 Մարիամ 159:
 Մելիտինէ 61, 133, 138, 139:
 Միխայէլ կայսր 38, 39, 54, 133:
 Միխայէլ կայսր (այլ) 119:
 Միջագետք 130:
 Մոնոմախ կայսր 46, 50, 53, 107, 116:
 Մովսէս 136:
 Մովսէս 25:
 Մովսէս մարգարէ 27, 49, 77, 80, 105, 134, 137, 152:
 Մորրանս գիւղ 140:
 Մուհարկին քաղաք 150:
 Յակոբ առաքեալ 144:
 Յակոբոս ոմն եպիսկոպոս 142:
 Յայել կին Քաբերայ 105:
 Յեզարէլ 77, 80:
 Յենովք վարդապետ 8:
 Յեսու 157, 172:
 Յիսուս 146, 155:
 Յոր 14:
 Յոյնք 19, 51, 58, 61, 122, 168, 171, 174:
 Յունաց աշխարհ 150:
 Յովհաննէս առաքեալ 144:
- Յովհաննէս՝ եղբայր Աշոտոյ 9, 17, 51, 54:
 Յովհաննէս Մկրտիչ 33:
 Յովհաննէս վարդ. Կողեոն կոչեցեալ 8:
 Յովսէփ նահապետ 68, 144:
 Յովսէփ վարդապետ՝ նախագահ Հնցուց 8:
 Յովրամ 24:
 Յուզայ 115:
 Յուզայ մատնիչ 59:
 Նաբովթ 80:
 Նեոն 42:
 Ներքի բերդ 166:
 Նիկիացիք 28:
 Նիկիական կանոնք 147:
 Նիկիտոմ ներքինի 31:
 Նինուէացիք 71:
 Շատիկ 10:
 Շիրակ 54:
 Շիրի բերդաքաղաք 151:
 Շղփայ 23, 24:
 Ովդ 105:
 Ովկիանոս 173:
 Որտիլմեզ 104:
 Ուխթիք կամ Ուխտիք 5, 7, 12:
 Ուռնա քաղաք 35:

- Պահլաւ 54:
 Պախրայ լեռոն 155:
 Պաղակացիս ծովակ 13:
 Պառիկիմանոս 31:
 Պարխար լեռոն 93:
 Պարսիկք և Պարսք 9, 20, 23, 40—42, 58, 69, 70, 82, 98, 109, 110, 117, 120, 123, 124, 138, 140, 141, 164, 167, 168, 170—174:
 Պարսից աշխարհ 26:
 Պարսից դուռն 30:
 Պարսից տուն 133:
 Պետրոս առաքեալ 59, 146:
 Պետրոս կաթողիկոս 11, 16, 17, 60, 62, 89:
 Պիհոնացիք 79:
 Պիղատոս 68:
 Պոնտոս 16, 18:
 Պօղոս առաքեալ 49, 135, 155:
 Ջերմայ քաղաքագիւղ 157:
 Ռշտունիք 169:
 Ռորովամ 120:
 Ռոմանոս կայսր 32, 36, 37, 39:
 Սալամայ 35:
 Սալքորթ 21, 23, 24:
 Սամարիա 178:
 Սամուէլ կաթողիկոս 157, 158:
 Սամուէլ վարդապետ 8:
 Սամուսատ քաղաք 36, 62:
 Սամիսոն 36, 62, 146:
 Սանասունք, տես. և Սիմն լեռոն 141:
 Սառայ 112:
 Սարգիս 54, 55, 61:
 Սարգիս կաթողիկոս 8, 11, 17, 149:
 Սարգիս վարդապետ 8:
 Սաւուղ 48, 55, 87:
 Սեաւ լեռոն 33:
 Սեաւ-քար բերդ 64:
 Սեբաստիա քաղաք 20:
 Սեբաստուպօլիս 89:
 Սելովմայ ջուր 5:
 Սենեքերիմ 20, 62, 89:
 Սեանայ կղզի 8:
 Սեքարացիք 79:
 Սիկլաոոս-Վարդ 19:
 Սիմն լեռոն 93, 141:
 Սիմոն ներքինի 31:
 Սիսակայ տուն 69:
 Սիսար 105:
 Սիոֆն 81:

- Սմբատ որ և Յովհաննէս
7, 9, 10:
Սմբատայ բերդ 74, 76:
Սմբատայ լեռն կամ լե-
րինք 65, 76, 77:
Սողոմ 83:
Սողոմացիք, Սողոմայեցիք
83, 137, 138:
Սողոմոն իմաստուն 29,
58, 107, 153, 163:
Սուլտան, 92, 98, 99, 100,
102, 105—107, 109,
117:
Սուրբ Գրիգոր եկեղեցի
142:
Սուրբ Կարապետ 142:
Սուրմառի 55:
Սպեր 69:
Ստեփաննոս Տարօնացի:
Վահրամ իշխան Հայոց 54,
60, 63:
Վաղարշակերտ և Վաղար-
շուկերտ 12, 23:
Վաղարշաւան-դաստակերտ
65:
Վան 169:
Վանանդ 12, 98:
Վասակ հայր Գրիգորոյ
իշխանի 61, 142:
Վասիլ իշխան 106, 108:

- Վասիլ կայսր 3, 7, 20, 26,
30, 32, 108:
Վասպուրական 41, 65, 86:
Վարդ-Սիկլաոս 19:
Վիրք 9, 19, 28, 58, 88:
Վրաց աշխարհ և գաւառ
31:
Վովէն իշխան 152, 154,
157, 160:
Տաբէլ 5:
Տայան 86:
Տայք և Տայոց աշխարհ 4,
7, 18, 97:
Տայոց ամուրք 69:
Տայոց զօրք 4, 7:
Տայոց տուն 4, 7, 13:
Տարընտայ գաւառ 90:
Տարընտայ վանք 90:
Տարոն և Տարօն 69, 109,
110, 141:
Տիրան վարդապետ 9:
Տուարածոյ տափ 100:
Փարաւոն 66:
Փերս 21, 22:
Փոկաս 19:
Փորակ 12:
Փռանկք 97:
Փիլիպպեցիք 144:
Փիւնիկեցիք 169:

- Փրբիւն - եպիսկոպոսարան Բորեփ 77:
160: Բրիտոս 79, 82, 85, 89,
97, 115, 134, 142, 143,
146, 155:
Քաբեր 105:
Քաղղէացիք 19:
Քանանացիք 163:
Քերփաթու ձոր 102:
- Օկոմի աւան 12, 118:
Օռթանոս 39:

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Blank page with minor scanning artifacts and faint bleed-through from the reverse side.

« Ազգային գրադարան

NL0412119

6119

